Polska Ekspedycja Amazońska
www.uauauno.of.pl

Stowarzyszenie „Czysty Świat”
Fundación „Mundo Puro”

Wydzielony materiał zabytkowy z badań archeologicznych na stanowisku Uaua-uno w sezonie 2004

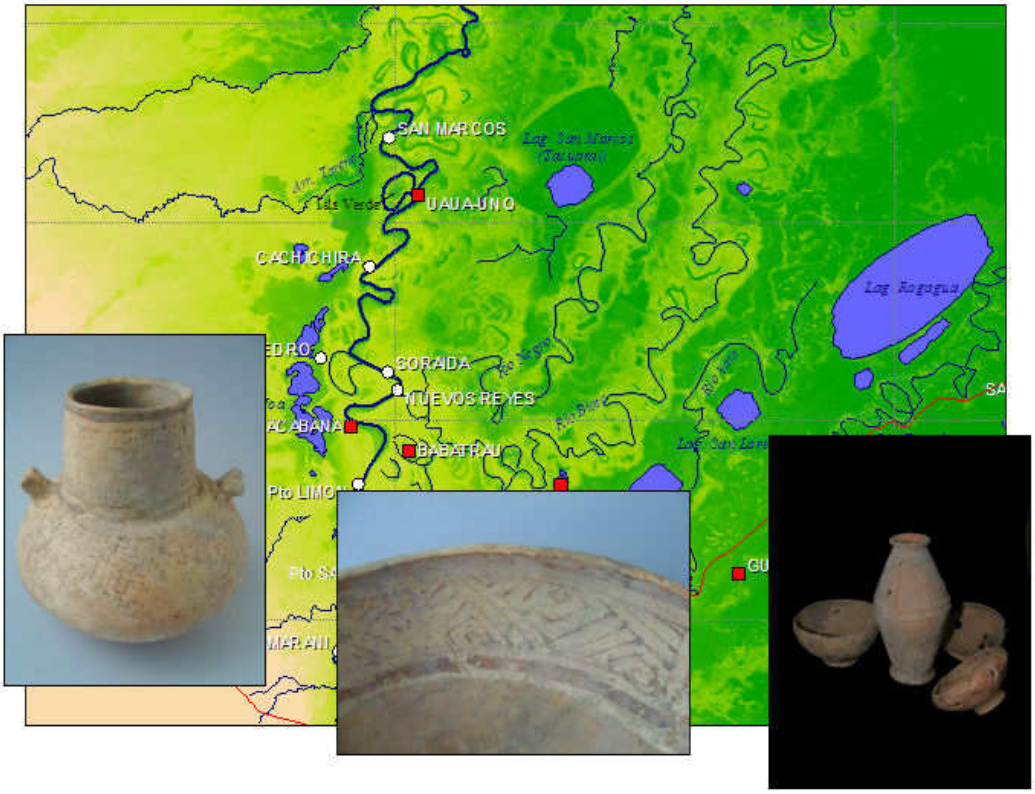

Andrzej Karwowski

Płock 2013

Spis treści

1. Informacje wstepne 3
2. Przedmioty ceramiczne..... 3
2.1. Misy 4
2.2. Czary 5
2.3. Amfory 10
2.4. Naczynia donicowate 11
2.5. Naczynia niesklasyfikowane 12
2.6. Skorupy polerujące 15
2.7. Przęśliki 16
2.8. Instrumenty muzyczne 19
2.9. Ozdoby 20
2.10. Technologia, motywy dekoracyjne 21
3. Przedmioty kamienne 31
3.1. Narzędzia 31
3.2. Instrumenty ceremonialne 32
4. Przedmioty metalowe 35
4.1. Ozdoby 35
5. Wnioski i kwestie dyskusyjne 36
Podziękowania 50
Bibliografia 51
Aneks 1. Ekspertyza traseologiczna wybranych przedmiotów kamiennych 56
(*Grzegorz Osipowicz*)
Aneks 2. Analiza drgań swobodnych w ruchu obrotowym dla układu przęślik – nić bawełniana 58
(*Jacek Jankowski*)
Aneks 3. Katalog zabytków wydzielonych 61
Aneks 4. Katalog zabytków wydzielonych – ryciny 62
(*Anna Jaracz, Dagmara Werra, Rafał Konieczny, Andrzej Karwowski*)

1. Informacje wstępne

Niniejsze opracowanie zawiera analizę reprezentatywnej części materiałów zabytkowych pozyskanych w trakcie badań archeologicznych w sezonie 2004 na stanowisku Uaua-uno (departament El Beni, Boliwia) (Karwowski 2005, 2006). Badania zorganizowało Stowarzyszenie „Czysty Świat" z Poznania, we współpracy z Instytutem Archeologii UMK i Dirección Nacional de Arqueología w La Paz[1]. Na przełomie 2004 i 2005 r. większość analizowanych materiałów została poddana pracom konserwatorskim i rekonstrukcyjnym w Pracowni Dokumentacji i Konserwacji Instytutu Archeologii UMK przez dra Marka Kołyszko i mgr Sylwię Bronchard (Kołyszko 2006). Pozostałe w 2005 r. poddano pracom rekonstrukcyjnym w La Paz przez uczestników ekspedycji. Ponadto część materiałów wydzielonych została poddana specjalistycznym analizom: przez dr. Błażeja Gierczyka z Wydziału Chemii UAM (analiza surowcowa), przez dr. Grzegorza Osipowicza z Instytutu Archeologii UMK (analiza traseologiczna przedmiotów kamiennych; Aneks 1) oraz dr. inż. Jacka Jankowskiego z Wydziału Mechanicznego PŁ (analiza fizyczna przęślików; Aneks 2).

Opracowanie obejmuje materiały wydzielone sposród całości artefaktów znalezionych podczas badań archeologicznych w sezonie 2004. Do kategorii tej należą przede wszystkim przedmioty pochodzące z grobów o znanej stratygrafii, zachowane w dużym stopniu badź zrekonstruowane, oraz przedmioty charakterystyczne, pochodzące z warstwy kulturowej a także charakterystyczne znaleziska powierzchniowe. Do materiałów wydzielonych zaliczono całość wyposażenia względnie bogatych grobów 6 i 7, z uwagi na ich potencjał badawczy.

Celem niniejszego opracowania (poza opisem zabytków) jest uchwycenie prawidłowości i zmienności materiału archeologicznego, co w przypadku ceramiki stanowiłoby punkt wyjścia do budowy podziałów stylistycznych i typologicznych naczyń z Uaua-uno. Zabieg taki jest konieczny, gdyż prace wykopaliskowe w sezonie 2004 były pierwszymi badaniami naukowymi na stanowisku. Jednocześnie w celach porównawczych uwzględnione zostaną materiały znane z innych stanowisk amazońskich oraz z opracowań etnograficznych. Wydaje się, że porównania tego typu są zasadne, chociażby z uwagi na potencjalną mozliwość określenia funkcji analizowanych przedmiotów oraz ich znaczenia kulturowego.

W zasadniczej częsci tekstu zastosowano podział materiałów archeologicznych na surowiec, z jakiego zostały wykonane, tj. na przedmioty ceramiczne, kamienne i metalowe. Podział taki wydaje się właściwy, jako porządkujący materiał badawczy i treść opracowania.

2. Przedmioty ceramiczne

Przedmioty ceramiczne stanowią najliczniejsza grupę sposród materiałów wydzielonych pochodzących z badań w sezonie 2004. Należą do nich fragmenty diagnostyczne pochodzące z warstwy kulturowej, znalezione na powierzchni urwiska rzecznego oraz przedmioty stanowiące inwentarz grobowy. W niniejszym opracowaniu pominięto liczne niecharakterystyczne fragmenty naczyń znalezione w warstwie kulturowej wykopu sondazowego (ponad 2 tys. fragmentów), naczynia grobowe oraz fragmenty pochodzące ze „stosów ceramicznych" usytuowanych ponad grobami urnowymi. Pod względem ilościowym analizie poddano więc niewielką część wszystkich materiałów ceramicznych pozyskanych w sezonie 2004.

[1] W pracachw sezonie 2004 uczestniczyli: Marcin Obałek (kierownik wyprawy, przewodniczący Stowarzyszenia „Czysty Świat"), dr Andrzej Karwowski (kierownik badań archeologicznych, wówczas doktorant w Instytucie Archeologii UMK), dr Andrzej Szwagrzak (ornitolog) oraz Tomasz Misiak (student archeologii na UAM).

Badane przedmioty ceramiczne podzielono na grupy, dla których kryterium podziału stanowiła forma i funkcja przedmiotów. Wśród naczyń wydzielono: misy, czary, amfory, naczynia donicowate oraz niesklasyfikowane (niewielkie charakterystyczne fragmenty naczyń). Wśród przedmiotów ceramicznych o innym przeznaczeniu wydzielono: skorupy polerujące, przęśliki, instrumenty muzyczne oraz ozdoby. Osobną część opracowania poświęcono technologii wytwórczości ceramiki naczyniowej oraz motywom zdobniczym wystepującym na naczyniach.

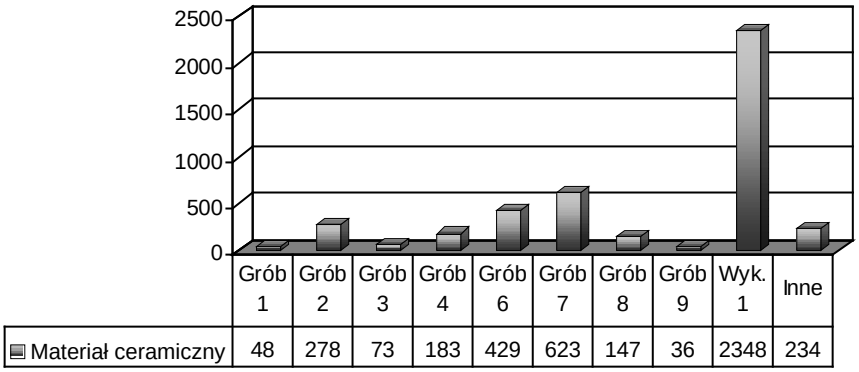

	Grób 1	Grób 2	Grób 3	Grób 4	Grób 6	Grób 7	Grób 8	Grób 9	Wyk. 1	Inne
Materiał ceramiczny	48	278	73	183	429	623	147	36	2348	234

Ryc. 1. Uaua-uno. Zestawienie ilościowe materiału ceramicznego z badań w sezonie 2004 (wg Karwowski 2005).

Analizując poszczególne grupy naczyń, technologię wytwórczości ceramiki oraz zdobnictwo, zwrócono uwagę na formy analogiczne występujące w innych kulturach amazońskich (które mogą sugerować potencjalne związki kulturowe w przeszłości) oraz analogie etnograficzne z obszaru Amazonii boliwijskiej (potencjalnie pomocne w określeniu funkcji przedmiotów oraz technologii ich wykonania).

2.1. Misy

Do grupy małych miseczek o prostych ściankach i płaskim dnie należy jedno naczynie znaleziona w grobie 1 (3/04). Naczynie, o średnicy wylewu 13,1 cm oraz wysokości 5,4 cm wykonano niezbyt starannie, z ciemnoszarej masy ceramicznej, zawierającej domieszkę gruboziarnistego tłucznia oraz prawdopodobnie popiołu[2], oraz zostało wypalone w ognisku, o czym świadczy nierównomierna barwa powierzchni naczynia.

Ryc 2. Uaua-uno. Miseczka gliniana (3/04). Fot. A. Karwowski

[2] Być może popiołu z kory drzewnej (zwanej *caraipé* lub nieprawidowo „cariapé") używanej w kulturach *Barrancoide* oraz Amazońskiej Tradycji Polichromowanej jako domieszka schudzająca (por. Eriksen 2011: 32).

Naczynie to stanowiło wyposażenie względnie ubogiego grobu. Służyło zapewne również w życiu codziennym jako proste naczynie do spożywania pokarmów.

Większe, bardziej starannie wykonane misy znaleziono wśród inwentarzy towarzyszących grobom 2 (inw. 13/04) i 9 (depozyt) (inw. 64/04). Naczynia te, o średnicy odpowiednio 18 i 25 cm oraz wysokości 6 i 10 cm wykonano z masy ceramicznej z domieszką tłucznia i dość równomiernie wypalono. Misa 13/04 ma ślady ciemnoczerwonej/brązowej polewy na zewnętrznej powierzchni oraz na krawędzi wylewu. Naczynia te służyły najprawdopodobniej jako większe i staranniej wykonane odpowiedniki małych miseczek do spożywania pokarmu.

Ryc. 3. Uaua-uno. Misy: inw. 13/04 (a), 64/04 (b). Fot. A. Karwowski.

Powyższe formy naczyń występują powszechnie zarówno w garncarstwie współczesnych Indian Takana (por. Hissink, Hahn 2000: Ilustración 64d), jak i w materiałach archeologicznych kultur amazońskich np. tradycji Sonochenea (DeBoer 1974), Cumancaya (Roe 1973), znad Río Napo (Arellano 2009), czy z *Llanos de Mojos* (Jaimes 2010). Ze względu na prostą formę nie są precyzyjnym wyznacznikiem chronologicznym czy kulturowym.

2.2 Czary

Wśród zabytków wydzielonych, spora część ceramiki należy do naczyń w formie czar. Są to zarówno naczynia zachowane w całości lub zrekonstruowane w dużym stopniu, stanowiące wyposażenie grobów 6 (inw: 25-27/04) i 7 (inw. 83 i 84/04), jak i fragmenty charakterystyczne znalezione w warstwie kulturowej wykopu sondażowego (inw. 30, 51, 58/04) oraz na powierzchni urwiska rzecznego (inw. 48/04, 80/04). Przedmioty te, niektóre bogato dekorowane, o znanym kontekście stratygraficznych a niekiedy również datowaniu bezwzględnym stanowią podstawę dla wstępnych podziałów typologicznych materiałów zabytkowych ze stanowiska Uaua-uno.

Do grupy czar zaliczono pięć naczyń zachowanych w całości lub w dużym stopniu, trzy fragmenty przydenne (niskie, puste nóżki) oraz dwa fragmenty ścianek naczyń (przywylewowe). W grupie tej można wyróżnić trzy typy naczyń: I) czary bez dekoracji, niezbyt starannie wykonane, półkuliste do półeliptycznych, z zawiniętymi do wewnątrz brzegami oraz niską, wyraźnie zaznaczoną nóżką (naczynia z grobu 6, fragmenty przydenne); II) naczynia o podobnej formie, lecz staranniej wykonane, o słabiej zaznaczonej nóżce (podstawie), dekorowane warstwami malarskimi (naczynia z grobu 7); oraz III) naczynia o prostych ściankach i ostrym załomie brzuśca, zdobione dekoracją malowaną (dwa fragmenty).

Ryc. 4. Uaua-uno. Czary typu I): inw. 27/04 (a), 26/04 (b); typu II): inw. 83/04 (c), 84/04 (d). Fot. M. Spanowicz (a, b), A. Karwowski (c, d).

Do czar typu I należą trzy naczynia z grobu 6, zachowane w znacznym stopniu, pozwalającym na rekonstrukcję formy (inw. 25-27/04) oraz trzy fragmenty przydenne znalezione w warstwie kulturowej wykopu sondażowego (51, 58/04). Czary z grobu 6 to naczynia o średnicy od 28 do 33 cm i wysokości od 14,3 do 17,3 cm[3]. Naczynia są dobrze wypalone, o jednorodnym szarym przełomie, mają ślady cielistej polewy. Masa ceramiczna zawiera domieszkę tłucznia. Znalezione fragmenty przydenne (3; inw. 51, 58/04) naczyń tego typu również cechuje dobry wypał, jednorodny szary przełom, niekiedy ślady cielistej polewy oraz domieszka schudzająca w formie tłucznia.

Naczynia typu I są najczęściej występującym typem czar występujących w kontekstach grobowych w Uaua-uno – bądź jako wyposażenie bądź jako element potłuczonych naczyń wchodzących w skład stosów usypanych nad grobami urnowymi. Obecność fragmentów przydennych naczyń tego typu poza kontekstami grobowymi, w warstwie kulturowej wykopu sondażowego, sugeruje, iż czary były używane nie tylko podczas ceremonii pogrzebowych bądź jako wyposażenie grobowe, ale również w życiu codziennym dawnych mieszkańców Uaua-uno.

Naczynia typu II, znalezione wyłącznie w grobie 7, stanowiły wyposażenie grobowe zmarłej. Dwie czary, o średnicach 21 cm (inw. 83/04) i 27 cm (inw. 84/04) i wysokościach odpowiednio 9 cm i 12,5 cm mają niejednolity przełom, wewnątrz szary, na zewnątrz ceglasty oraz domieszką tłucznia w masie ceramicznej. Naczynia te są w całości angobowane

[3] Wymiary naczyń są następujące: inw. 25/04: średnica 31 cm, wysokość 16,5 cm; inw. 26/04: średnica 33 cm, wysokość 17,3 cm; inw. 27/04: średnica 28 cm, wysokość 14,3 cm.

pomarańczową glinką tworzącą gładka powierzchnię oraz strefowo zdobione białą glinką (tło) i ciemnobrązowym linearnym wzorem geometrycznym. Czary typu II są staranniej wykonane od czar typu I, z uwagi na nietrwały wzór malowany wydaje się, iż nie były naczyniami codziennego użytku, lecz wykonywano je okazjonalnie na potrzeby pochówku bądź innych ceremonii. Pod względem formy niewiele się różnią od czar typu I (niższa, bardziej regularna nóżka), wydaje się, iż stanowią kontynuację stylistyczną naczyń typu I.

Ryc. 5. Uaua-uno. Fragment czary typu III, inw. 30/04. Fot. A. Karwowski.

Typ III tworzą niewielkie czary o prostych ściankach, z ostrym załomem brzuśca. Znaleziono dwa fragmenty tych naczyń (inw. 30/04, 58/04) w warstwie kulturowej wykopu sondażowego, oba ze śladami jasnej angoby oraz brązowej, linearnej dekoracji malowanej (podobnie jak w przypadku naczyń typu II). Z uwagi na brak części przydennych nieznana jest pełna forma naczyń.

Pozycja chronologiczna omawianych typów naczyń jest częściowo znana. Najstarsze stratygraficznie przykłady, znalezione w grobie 6, datowanym radiowęglowo na przedział czasowy 420-580 r. n.e. (95,4%) należą do typu I. Ponieważ fragmenty przydenne naczyń tego typu znaleziono również w partii przystropowej warstwy kulturowej (III i IV poziom eksploracji) wydaje się, że okres wytwarzania czar typu I był względnie długi[4]. Z kolei czary typu II stanowiły wyposażenie grobu 7 - najmłodszego stratygraficznie spośród badanych w sezonie 2004. Widać także pewną analogię w technologii oraz sposobie zdobienia czar typu II i III (angobowanie, ornament linearny), co sugeruje bliskość chronologiczną tych typów naczyń; fragmenty czar typu III również pochodzą z części przystropowej warstwy kulturowej. Obserwacje te prowadzą do wniosku, że na stanowisku Uaua-uno czary użytkowano w całym okresie osadnictwa, przy czym naczynia typu I są chronologicznie starsze, bardziej „tradycyjne" i dłużej wytwarzane, natomiast naczynia typu II i III najmłodsze i współczesne sobie.

[4] Taka interpretacja jest słuszna przy założeniu nieprzemieszanego charakteru warstwy kulturowej. Ponieważ warstwa kulturowa na stanowisku ma układ horyzontalny nie mogły tutaj zachodzić naturalne procesy stokowe. Wykluczyć należy także działalnośc wiatru, gdyż w Amazonii boliwijskiej powietrze z reguły „stoi", gwałtowniejsze powiewy są rzadkie i występują w czasie burz. W obszarze skąd pochodzą fragmenty przydenne czar typu I (wykop sondażowy) nie zaobserwowano śladów działalności ziemnej, które mogłyby skutkować przemieszaniem materiału w warstwie kulturowej (np. jam gospodarczych, grobowych), chociaż poza granicami wykopu zlokalizowano kilka grobów urnowych. Z drugiej strony w praktyce zjawisko przemieszania materiału kulturowego można obserwować niemal wyłącznie poprzez właśnie pozostałości materialnych wytworów kulturowych, tj. warstwę uznać za przemieszaną jeśli przyjmowana chronologia dla np. ceramiki jest rozbieżna (por. np. Kukawka 1997: 23). W tym przypadku chronologia materiałów nie jest dokładnie zdefiniowana, tak więc przypuszczenie długotrwałości wytwarzania czar typu I musi zostać zweryfikowane w toku kolejnych badań archeologicznych.

Na naczynia misowate przypominające opisywane czary z Uaua-uno natrafił Gregorio Cordero (1984) podczas rekonesansu archeologicznego nad Río Beni (ryc. 6). Szczególnie przykład z Baba-trau jest interesujący z uwagi na kontekst grobowy (grób szkieletowy) znaleziska. Zbliżone pod względem formy są przykłady mis pochodzących z okolic Rurrenabaque (dokładna proweniencja nieznana) (ryc. 7). Naczynia misowate z San Buenaventura i Rurrenabaque mają analogicznie uformowaną nóżkę w porównaniu do czar typu II, są proporcjonalnie nieco wyższe, a dekoracja malowana jest odmienna stylistycznie. Podobne proporcje mają przykłady z Baba-trau i kolekcji prywatnej w Rurrenabaque, jednak naczynia te nie posiadają nóżki.

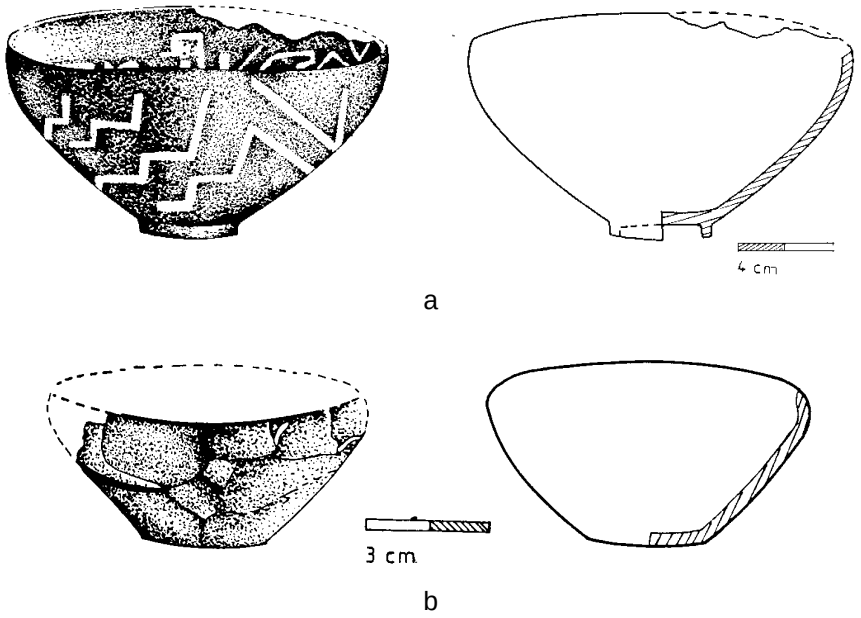

Ryc. 6. Formy naczyń misowatych ze stanowisk archeologicznych górnego biegu Río Beni: a) San Buenaventura; b) Baba-trau (grób szkieletowy). Wg Cordero 1984: Lamina 1 (a), Lamina 7 (b).

Ryc. 7. Formy naczyń misowatych z okolicy miasta Rurrenabaque: a) Park Narodowy Madidi, „Bala”; b) Rurrenabaque, kolekcja prywatna (1). Wg Tyuleneva 2010: Lam. LVb (a); Lam. XXXVIIIf (b).

Ryc. 8. Naczynia misowate kultury Tupiguarani: a) typu *cambuchi caguaba*, stanowisko RS-VZ-41, stan Rio Grande do Sul; b) stanowisko PA-AT-274: Estrada, stan Pará. Wg: a) Araújo 2008; b) Pereira *et al.* 2008: Fig. 4.

W centralnej strefie *Llanos de Mojos* występują misy, zbliżonej formy do czar typu II, jednak o odmiennych proporcjach i pozbawione nóżki-podstawy (misy zamknięte typu 2A1 i 2A2 z Loma Salvatierra) (Jaimes 2010: 42, 51-52). Przykłady o podobnych proporcjach do czar typu II wystepują sporadycznie w inwentarzach kultury Mollo z obszarów górskich północno-zachodniej Boliwii (Szykulski 2005).

Naczynia zbliżone formą do czar typu I, II oraz prawdopodobnie III znajdowane są na stanowiskach kultury Tupigiuarani na obszarze wschodniej i południowej Brazylii. Zauważalne podobieństwa występują w wielkości i proporcjach naczynia, kształcie ścianek i wylewu, natomiast zasadnicza różnica widoczna jest w dolnej partii naczynia: przykłady brazylijskie nie mają wyodrębnionej podstawy/nóżki. Ponadto na podstawie analogii etnograficznych możliwe jest określenie przeznaczenia tego typu naczyń misowatych. Noszą one nazwę *cambuchi caguaba*, wytwarzano je w celach rytualnych jako naczynia do picia *cauim* - piwa ze sfermentowanego manioku (np. Prous 2005: 26; Schmidt *et al.* 2008; Lima 2009). Wydaje się, ze w przypadku czar pochodzących ze stanowiska Uaua-uno, podobna klasyfikacja funkcjonalna może być uprawniona: naczynia te mogły być wykorzystywane podczas ceremonii pogrzebowych oraz innych rytuałach (obecność czar zarówno w grobach jak i w kilku przypadkach w warstwie kulturowej), a brak lub obecność wyodrębnionej podstawy/nóżki pełniła rolę bardziej estetyczną niż funkcjonalną.

Ryc. 9. Formy naczyń do picia piwa wśród Indian Conibo oraz ich pierwowzory. Wg DeBoer 1974: Fig. 2 (zmodyfikowany).

Specjalne kategorie naczyń służące do produkcji i serwowania piwa z manioku zaobserwowano wśród współczesnych peruwiańskich Indian Shipibo-Conibo (grupa językowa Pano) z zachodniej Amazonii oraz w materiałach archeologicznych kultur uznawanych za ich przodków (DeBoer 1986: 241-242). Współczesne naczynia do picia piwa *masato*, zwane *kenpo ani* to czary zbliżone do typu II, ze względu na wyodrębnioną regularną nóżkę oraz obecność dekoracji malowanej w górnej części naczynia, jednak o znacznie bardziej wydętym brzuścu. Naczynia tego rodzaju znalezione na stanowiskach Shahuaya (SHA-1) oraz na wyspie Sonochenea (UCA-40) pod względem formy, proporcji i rozmiaru są niemal identyczne z typem II czar z Uaua-uno. Zarówno w przypadku materiałów z Shahuaya

uznawanych za późniejsze (okres kolonialny), jak i przykładów z Sonochenea (IX w. n.e.) czary mogą nie mieć wyodrębnionej nóżki natomiast materiały z Sonochenea często zdobione były białą polewą na zewnętrznej stronie naczyń (DeBoer 1974: 339; Gonzalez del Rio *et al.* 1994: 212-213), co w porównaniu z czarami typu II znalezionymi w grobie 7 dodatkowo wzmacnia te analogię (obecność białej polewy w górnej partii i wewnętrznej stronie czary). Naczynia o podobnej formie (bez wyodrębnionej nóżki) znaleziono także na stanowisku Granja de Sivia (Raymond 1972: Fig. 31b). Odpowiedniki naczyń do picia piwa z tradycji Cumancaya (600-1600 n.e.) są proporcjonalnie niższe, mają zwykle proste ścianki i ostry załom brzuśca, analogicznie do czar typu III[5]. Wśród materiałów z tej tradycji, kształt nóżki (podstawy) w wielu przypadkach jest analogiczny do czar typu I z Uaua-uno (typ A, por. Roe 1973: Fig. 60, 61).

Podobnie jak wiele innych przedmiotów w kulturze Conibo, naczynia do picia piwa wytwarzane są w trzech rozmiarach: większe używane są podczas świąt i ceremonii, średnie – do użytku codziennego, oraz mniejsze, przenośne – podczas podróży (DeBoer 1974: 339). W tym kontekście czary z Uaua-uno (typ I i II) należą do kategorii średnich i głównie dużych naczyń. Stosując powyższe kryteria do naczyń z grobu 7, czarę 83/04 można uznać za naczynie codziennego użytku (chociaż bogato zdobione, znalezione w całości), natomiast naczynie 84/04 za naczynie ceremonialne (również bogato zdobione, znalezione we fragmentach).

Powyższe analogie zarówno z wschodniej/południowej jak i zachodniej Amazonii sugerują klasyfikację funkcjonalną czar typu I-III z Uaua-uno jako naczyń do picia/serwowania piwa np. z manioku. Ponieważ spożywanie piwa wiązało się z aktywnością ceremonialną lub rytualną[6], zapewne podobną funkcję pełniły czary typu I-III. Fakt obecności tych naczyń w kontekstach grobowych wskazuje, iż osoby zmarłe mogły być uprawnione do uczestnictwa w ceremoniach, podczas których spożywano piwo bądź ceremonie takie mogły mieć miejsce wraz z pochówkiem. Zapewne zastosowanie czar nie ograniczło się do ceremonii pogrzebowych, co sugeruje obecnośc fragmentów tego typu naczyń w warstwie kulturowej.

2.3. Amfory

Do zabytków wydzielonych spośród znalezisk w sezonie 2004 należy jeden egzemplarz naczynia amforowatego (inw. 81/04) stanowiącego wyposażenie grobu 7. Naczynie to ma wysokość 19,5 cm, kulisty brzusiec o średnicy największej wydętości 20 cm, szeroką szyjkę oraz dwa modelowane uchwyty (elementy dekoracyjne/*adornos*?). Na powierzchni górnej części brzuśca oraz na szyjce dekorowane jest ornamentami malowanymi (ryc. 10a).

Naczynia amforowate o opisanej formie nie są spotykane wśród kultur centralnej strefy *Llanos de Mojos*, kultury Tupiguarani czy współczesnych im zjawisk kulturowych Amazonii peruwiańskiej. Naczynia tego rodzaju, jednakże o odmiennych proporcjach i zdobnictwie należą do inwentarzy kultury Mollo z północno-zachodniej Boliwii (typ MIV wg klasyfikacji Józefa Szykulskiego (2005)) Wydaje się więc, że forma ta jest miejscową inwencją stylistyczną.

Analogiczne naczynie amforowate znajduje się w kolekcji prywatnej (1) w Rurrenabaque (Tyuleneva 2010). Chociaż ani jego proweniencja ani przynależność kulturowa nie jest znana, można przypuszczać, iż pochodzi z okolic miasta. Jest to miniaturowa amforka

[5] Analogia ta jest uprawniona z zastrzeżeniem, iż nieznana jest forma czar typu III w dolnej części naczynia.
[6] Wskazują na to np. dane etnograficzne zgromadzone wśród Indian Takana, gdzie większość ważnych świąt (*fiestas*) wiązała się ze spozywaniem *chichy* (Hissink i Hahn 2000).

wysokości kilkunastu centymetrów, ze śladami dwóch uchwytów w największej wydętości brzuśca, oraz prawdopodobnie śladami trzech nóżek u podstawy. Naczynie dekorowane jest linearnym ornamentem rytym na brzuścu. Zakładając obecność zwyczaju miniaturyzacji naczyń podróżnych, analogiczną jak w przypadku wytwórczości ceramicznej Indian Conibo, można przypuszczać, że naczynie to było zminiaturyzowana, przenośną wersją większej amfory (porównywalnej do naczynia z grobu 7), którą dzięki trzem nóżkom można było postawić na nierównej powierzchni bez ryzyka wywrócenia się naczynia.

a b

Ryc. 10. Naczynia amforowate: a) ze stanowiska Uaua-uno (inw. 81/04); b) miniaturowe naczynie z kolekcji prywatnej (1) z Rurrenabaque. Fot. A. Karwowski (a); wg Tyuleneva 2010: Lam. XLIIIe (b).

W wytwórczości ceramicznej współczesnych Indian Takana występują formy amforowate o kulistym brzuścu i prostej szyjce, jednak ich szyjka jest proporcjonalnie niższa w porównaniu do szyjki amfory z grobu 7 (por. Hissink, Hahn 2000: Ilustración 60e, 65b-d). Pod względem proporcji oraz elementów funkcjonalnych (dwa pionowe uszka na największej wydętości brzuśca) amfory Takana zdecydowanie bliższe są inwentarzom kultury Mollo.

Ze względu na formę można przypuszczać, iż amfora z grobu 7 mogła służyć do przechowywania płynów, być może wody, która przy zmniejszonej powierzchni parowania i ogrzewania mogła dłużej zachowywać niższa temperaturę. Wewnątrz naczynia znaleziono 356 paciorków ceramicznych oraz dwa czerwone kamienie, co wskazuje, iż w tym przypadku amfora z grobu 7 służyła zmarłej jako pojemnik na kosztowności.

2.4. Naczynia donicowate

Do naczyń donicowatych znalezionych w sezonie 2004 należy egzemplarz (inw. 82/04) z wyposażenia grobu 7. Naczynie to, o płaskim dnie, lekko pochyłych ściankach, zwężających się ku dołowi ma wysokość 15,5 cm i średnicę 22,4 cm przy wylewie. Podstawę naczynia wyróżnia szeroki kołnierz. Na zewnętrznej powierzchni widoczne są ślady cielistej polewy.

Powyższy egzemplarz nie znajduje bliskich odpowiedników zarówno w garncarstwie współczesnych Indian Takana, jak i w archeologicznych materiałach kultur *Llanos de Mojos*

czy kultury Mollo. Naczynia tego typu nie spotykane są także wśród zabytków przedhiszpańskich zachodniej i centralnej Amazonii. Pewne podobieństwa formalne (przy braku kołnierzowatego dna) widoczne są w materiałach z tradycji Pacacocha i Sivia z peruwiańskiej Amazonii (Lathrap 1970; Raymond 1972) i kultur znad Rió Napo (Arellano 2009), nie są one jednak na tyle silne by doszukiwać się bliższych analogii formalnych do naczynia z grobu 7.

Ryc. 11. Uaua-uno. Naczynie donicowate, inw. 82/04. Fot. A. Karwowski.

Można domniemywać, iż forma ta stanowi miejscową inwencję stylistyczną (funkcjonalną?) w garncarstwie. Niewykluczone, iż ze względu na znaczną stabilność, naczynie mogło pełnić funkcję gospodarczą służąc do mielenia lub rozcierania półtwardych produktów do spożycia. Wskazuje na to również fakt znalezienia wśród wyposażenia grobowego kamiennego tłuczka oraz rozcieraczy.

2.5. Naczynia niesklasyfikowane

W grupie naczyń pochodzących z badań w sezonie 2004 a określonych jako niesklasyfikowane znalazły się fragmenty, których pełna forma naczyń nie jest znana, które jednak posiadają cechy charakterystyczne: specyficznie wykonany wylew, nóżki lub guzki(?), uchwyty, bądź ślady napraw. Są to znaleziska powierzchniowe bądź materiały pochodzące z warstwy kulturowej wykopu sondażowego, a także kilka przykładów fragmentów naczyń z grobu 8.

Na dwóch fragmentach naczyń (inw. 80/04 i 48/04) widoczne są elementy przypominające nóżki. W pierwszym przypadku identyfikacja ta nie budzi wątpliwości, fragment jest przydenną częścią naczynia a niska nóżka nosi ślady użytkowania. W drugim przypadku domniemana nóżka jest wyższa i ostro zakończona. Przyjąć można dwie możliwości: jest nóżką w części przydennej naczynia bądź elementem dekoracyjnym.

a b

Ryc. 12. Uaua-uno. Fragmenty naczyń na nóżkach: a) inw. 80/04; b) inw. 48/04 (guzek?).Fot. A. Karwowski.

Obecność naczyń na kilku nóżkach wśród materiałów archeologicznych ze stanowiska Uaua-uno jest pewną niespodzianką. Podobne w formie przydenne części naczyń widoczne są w ceramice z Loma Salvatierra (centralna strefa *Llanos de Mojos*; najczęściej misy lub czary) (Jaimes 2010), rzadko występują natomiast w kulturze Mollo (por. Szykulski 2005), nie występują w peruwiańskiej tradycji Cumancaya (Roe 1973), ceramice Sivia (Raymond 1972) czy w garncarstwie współczesnych Indian Takana (Hissink i Hahn 2000).

a b

Ryc. 13. Uaua-uno. Fragment wylewu oraz fragmenty naczyń z uchwytem: a) inw. 58/04; b) inw. 51/04 .Fot. A. Karwowski.

Na kolejnych dwóch fragmentach (inw. 51/04 i 58/04; oba pochodzące z warstwy kulturowej wykopu sondażowego) widoczne są uchwyty (ucha), przy czym cała zewnętrzna powierzchnia pokryta jest biała polewą. Uchwyt na fragmencie 51/04 mocowany jest za pomocą czopu widocznego po wewnętrznej stronie. Naczynia z uchwytami w formie uch nie występują na stanowisku Loma Salvatierra (Jaimes 2010). Rzadko występują w ceramice Sivia (jako ucho taśmowate) (Raymond 1972) i w tradycji Cumancaya (Roe 1973). Obecne są natomiast powszechnie w kulturze Mollo, najczęściej jako uchwyty amfor i dzbanków (Szykulski 2005) oraz we współczesnym garncarstwie Indian Takana (analogiczne typy naczyń, por. Hissink i Hahn 2000: Ilustración 64-66). Wydaje się, że obecność uchwytów w formie uch wśród materiałów z Uaua-uno jest skutkiem wpływu współczesnych im kultur północno-wschodnich stoków Andów (kultury Mollo?). Obecność białej polewy sugeruje względną jednoczasowość analizowanych fragmentów z wyposażeniem grobu 7.

Jeden z fragmentów niesklasyfikowanych typów naczyń ma dekorację modelowaną w formie kołnierza poniżej wylewu oraz cielistą polewę (inw. 58/04). Taki element dekoracyjny nie występuje wśród materiałów z Loma Salvatierra (Jaimes 2010), w ceramice tradycji Cumancaya występują kołnierze poniżej wylewu jednak znacznie mniej wyraziste (Roe

1973). Nie występują również w kulturze Mollo ani w garncatstwie współczesnych Indian Takana (Szykulski 2005; Hissink i Hahn 2000). Wydaje się więc, że dość szeroki kołnierz poniżej wylewu jest miejscową inwencją stylistyczną. Obecność cielistej polewy, barwy zbliżonej do tej z przykładów znalezionych w grobie 6 sugeruje podobną pozycję chronologiczną tego fragmentu do czar typu I.

Wśród fragmentów naczyń niesklasyfikowanych wyróżnić można także formy z silnie wywiniętym brzegiem i ornamentem rytym na wylewie przed wypałem. Należą do nich dwa fragmenty (inw. 80/04) (znaleziska powierzchniowe), przy czym dekoracja obejmuje brzeg wewnętrzny wywinięty na zewnątrz. Wywinięcie brzegu naczynia do zewnątrz jest dość częstym zabiegiem w materiałach archeologicznych z Amazonii boliwijskiej (np. Loma Salvatierra), jak i peruwiańskiej (tradycja Cumancaya, kultura Sivia), występuje najczęściej wśród form amforowatych, jest znacznie mniej silne, a zdobienie (o ile występuje) dotyczy zewnętrznych części naczynia (por Jaimes 2010, Roe 1973, Raymond 1972). Podobne zjawisko występuje w kulturze Mollo i garncarstwie współczesnych Indian Takana (Szykulski 2005; Hissink i Hahn 2000). Przykłady ceramiki zdecydowanie bliższej analizowanym znaleziono w centralnej Amazonii, na stanowisku Caiambé u ujścia Río Japurá do Amazonki (Hilbert 1962) oraz w obszarze między rzeką Xingú a Tocantins (Gomes Garcia 2012). W przypadku materiałów ze stanowiska Caiambé analogia dotyczy zarówno stopnia wywinięcia brzegu naczynia jak i sposobu dekoracji i ornamentyki. Ornamentyka pochylonych równoległych linii rytych na zewnętrznych stronach naczyń wiązana jest z kulturą Tupiguarani, a konkretnie przodkami ludów Tupi z Amazonii brazylijskiej (por. Gomes Garcia 2012).

Kolejne fragmenty charakterystyczne naczyń o nieznanej pełnej formie znaleziono wśród luźnych fragmentów ceramiki zdeponowanych w grobie 8. Są to fragmenty przywylewowe z trzema perforacjami wykonanymi przed wypałem poniżej krawędzi wylewu (inw. 65/04 i 69/04).

a b

Ryc. 14. Uaua-uno. Fragment przywylewowe naczyń z perforacjami: a) inw. 65/04; b) inw. 69/04 .Fot. A. Karwowski.

Układ perforacji nie pozwala kategorycznie określić czy pierwotnie wykonano je na całym obwodzie naczynia, czy tez jedynie w pewnych strefach, w grupach po trzy perforacje. Poza tym trudno stwierdzić czy perforacje miały znaczenie wyłącznie estetyczne czy także funkcjonalne.

Ryc. 15. Uaua-uno. Fragment naczyń z przewierconymi otworami (inw. 65/04) .Fot. A. Karwowski.

Osobną grupę tworzą cztery fragmenty naczyń ze śladami napraw (inw. 65/04), także pochodzące z grobu 8. W pobliżu jednej z krawędzi przełomu mają przewiercony otwór, który służył zapewne do wiązania fragmentów pękniętego sporego naczynia prawdopodobnie zasobowego (co sugeruje grubość ścianek). Ponieważ fragmenty te pochodzą z kontekstu grobowego (wyposażenie), pochodząc jednocześnie z odrębnych naczyń (ich krawedzie nie pasują do siebie w żadnej konfiguracji), niewykluczone iż w tym przypadku fragmenty te pełniły jakąś specyficzną funkcje kulturową.

2.6. Skorupy polerujące

Wśród zabytków wydzielonych spośród znalezisk w sezonie 2004 dwa niewielkie fragmenty ceramiki (inw. 57/04 i 58/04) mają nietypowe głębsze lub płytsze żłobienia równoległe i prostopadłe względem siebie, nieco zwężające się wraz z odległością. Oba fragmenty pochodzą z warstwy kulturowej wykopu sondażowego.

a **b**

Ryc. 16. Uaua-uno. Skorupy polerujące: a) inw. 57/04; b) inw. 58/04 (fragment prawy) .Fot. A. Karwowski.

Fragmenty ceramiczne z podobnymi żłobieniami znaleziono podczas prospekcji na stanowisku Gualaguagua (okolice miasta Reyes) oraz Nueva Esperanza, prowadzonych w 2006 r. przez Verę Tyulenevą; analogiczne przykłady znajdują się w kolekcji prywatnej w Reyes (Tyuleneva 2010: 77; Lamina XXIII 4, 5, Lamina XXVd). Badaczka określiła je jako fragmenty ceramiki z dekoracją kanelowaną (*acanalada*).

Fragment ceramiki bardzo podobny do przykładów z Uaua-uno pochodzi z centralnej Amazonii, ze stanowiska Caiambé, badanego przez Petera Hilberta (1962). Badacz datuje go na fazę Tefé, określając jako „skorupę polerującą” (*polishing sherd*) z głębokimi

krzyżującymi się żłobieniami na obu powierzchniach. Fragmenty ceramiki z dwoma lub więcej głębokimi żłobieniami znaleziono na stanowiskach w dorzeczu Río Napo w Ekwadorze (Evans i Meggers 1968: 20). Badacze określili je jako „ścieracze" (*abraders*), gdzie żłobienia powstały wskutek tarcia i ostrzenia strzał, a szerokość żłobień odzwierciedla średnice strzał. Podobne przedmioty kamienne ze żłobieniami o analogicznej funkcji znaleziono na stanowiskach położonych nad Laguna dos Patos w Brazylii (stan Rio Grande do Sul), wiązanymi z przodkami Guarani (Milheira 2011).

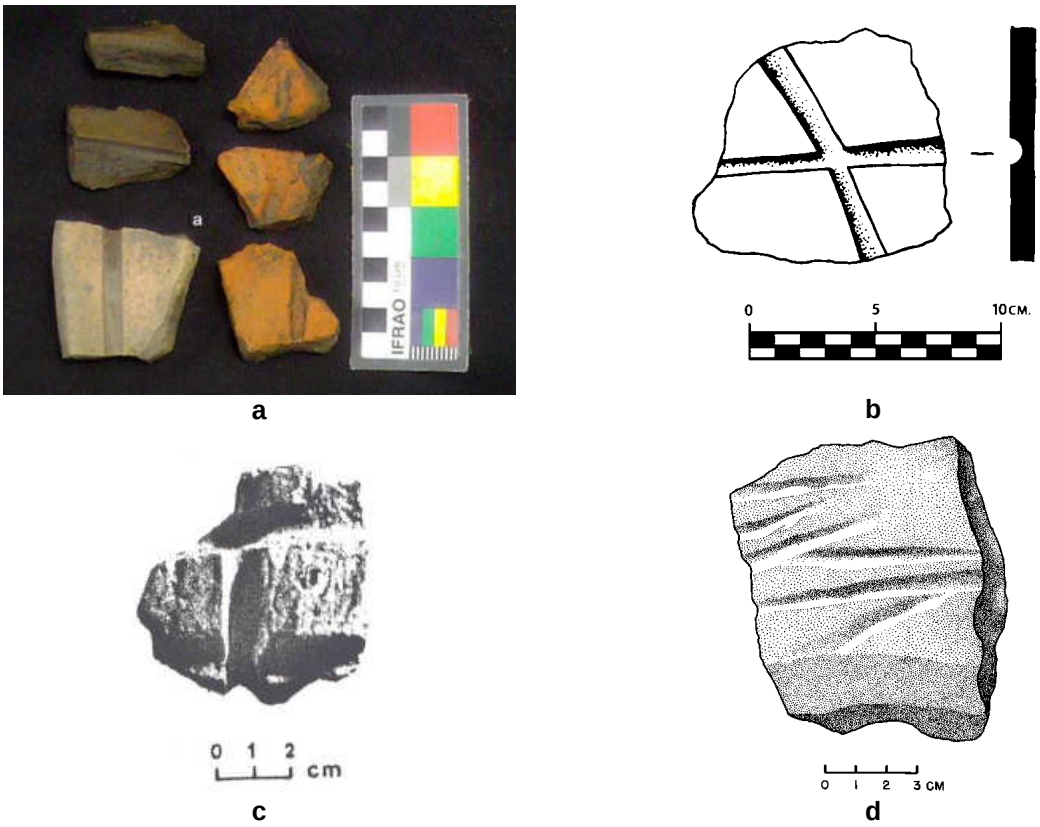

Ryc. 17. Skorupy polerujące ze stanowisk: a) Gualaguagua; b) Nueva Esperanza; c) Caiambé; d) Chacra. Wg Tyuleneva 2010: Lamina XXIII 5, Lamina XXVd; Hilbert 1962: Fig. 1o.; Evans i Meggers 1968: Fig. 17.

Badania etnograficzne wśród Indian Takana potwierdzają zastosowanie łuku i strzał jako broni myśliwskiej, przy czym strzały (bez wydzielonego ostrza) – w zależności od rodzaju zwierzyny, na która miały być użyte – wykonywano z różnych gatunków drzewa palmowego (Hissink, Hahn 2000: 36-47). Wśród peruwiańskich Indian Shipibo strzały również wykonywano z drewna, jednak ostrza osadzone na drzewcu wykonywano z gatunków twardszych (Kowalska-Lewicka 1969: 60-64). Brak jednak informacji na temat ostrzenia strzał. Wydaje się jednak, iż w przeszłości funkcje taką mogły pełnić wystarczająco twarde skorupy ceramiczne ze żłobieniami.

2.7. Przęśliki

Przęśliki pochodzące z badań w sezonie 2004 pochodzą z warstwy kulturowej oraz stanowią elementy wyposażenia grobowego. Łącznie znaleziono 8 przęślików: 3 z nich znajdowały się na wyposażeniu grobu 7 (inw. 72, 73/04), jeden znaleziono w warstwie kulturowej powyżej naczynia grobowego grobu 3 (inw. 21/04), na jeden (inw. 34/04) natrafiono podczas budowy schodów w urwisku rzecznym w pobliżu grobów 2 i 7; na kolejne

trzy przęśliki (inw. 51,52 i 62/04) natrafiono w warstwie kulturowej w wykopie sondażowym (III i IV poziom eksploracji) (Karwowski 2005).

Przedmioty te wykonane są z gliny z domieszką tłucznia i wypalane w ognisku, co sugeruje nierównomierna barwa ich powierzchni zewnętrznej. Mają w przekroju formy owalne (spłaszczone), romboidalne (zaokrąglone) oraz elipsoidalne lub zbliżone do kulistych; średnicę od 3,6 do 6,5 cm, grubość przy perforacji od 1,4 do 3,8 cm. Przęśliki znalezione w grobie 7 są mniejsze i bardziej kuliste, podczas gdy pozostałe w większości bardziej spłaszczone i mają większą średnicę. Wszystkie znalezione przęśliki nie posiadają zdobień.

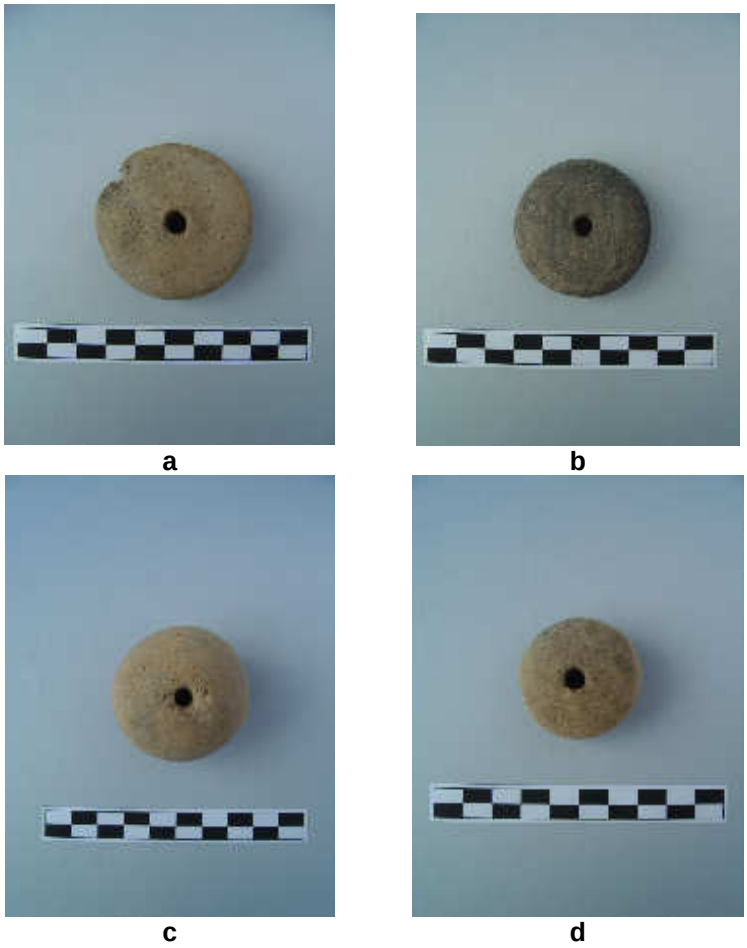

Ryc. 18. Uaua-uno. Przęśliki: a) inw. 21/04; b) inw. 52/04; c, d) inw. 72/04. Fot. A. Karwowski.

Ze względu na brak opracowań ogólnych dotyczących morfologii i typologii przęślików z Amazonii boliwijskiej, określenie chronologii przęślików ze stanowiska Uaua-uno jest znacznie utrudnione, a analiza porównawcza może jedynie opierać się na porównaniach formalnych ze zbiorami przęślików znalezionych na innych stanowiskach w regionie. Przęśliki analogiczne do analizowanych znajdują się w kolekcji muzealnej w mieście Reyes; według zapewnień znalazców pochodzą ze stanowiska Uaua-uno (Kaegui 2004, informacja ustna). Inne przykłady zbliżone formalnie pochodzą ze stanowiska San Martín w górnym biegu Río Beni (pięć przęślików półsferycznych bez zdobień i bez polewy; Cordero 1984: 20). Z okolicy miasta Rurrenabaque (stanowisko Laguna Honda) pochodzi zbiór czterech przęślików glinianych bez polewy, w tym dwóch karbowanych na krawędzi bocznej (Portugal 1978: 91-92; kolekcja badacza). Niestety datowanie tych stanowisk nie jest znane.

Innego rodzaju przykłady przęślików pochodzą ze strefy centralnej *Llanos de Mojos* (stanowiska Loma Mendoza i Loma Salvatierra). Niektóre zdobione są ornamentem rytym (równoległe linie dookolne, niekiedy ornamenty schodkowate, geometryczne i abstrakcyjne) oraz strefowym nakłuwanym. Cechą charakterystyczną są także karbowane krawędzie zewnętrzne lub 2-4 głębsze nacięcia w krawędzi zewnętrznej. Na stanowisku Loma Salvatierra odkryto 62 przęśliki gliniane, w tym zdobione, datowane na wszystkie fazy osadnictwa (VII-XIV w. n.e.), przy czym większość z nich (48) pochodzi z dwóch ostatnich faz zasiedlenia (Jaimes 2010: 154-155; Fig. 95).

W zachodniej Amazonii przęśliki pojawiły się wraz z tradycją Hupa-iya (od I w. p.n.e.); miały formy zbliżone do kulistych i ornamentami rytymi we typowe wzory dla tej tradycji (Lathrap 1970: 119; Fig. 29). Ich pojawienie się zapewne miało związek z rozkwitem tkactwa (*Ibidem.*)[7]. W nieco innej formie wytwórczość przęślików kontynuowana była w tradycji Pacacocha, by stać się częścią współczesnej wytwórczości ceramicznej Shipibo (Lathrap 1958: 384-385). Wraz z początkiem Tradycji Ceramiki Polichromowanej, w kompleksie Nueva Esperanza pojawiają się przęśliki z białą polewą (Myers 1976: 347).

Ryc. 19. Indianka Chimane podczas przędzenia. Wg Nordenskiöld 1915: Bild 103.

Przęśliki, jeśli znajdowane są w grobach mogą świadczyć o płci zmarłej osoby z uwagi na to, iż prace związane z produkcją przędzy zarezerwowane były zwykle dla kobiet. Obecność przęślików w warstwie kulturowej poza obrębem grobów świadczy o powszechności ich używania, a co za tym idzie, o powszechnym zastosowaniu tkanin przez dawnych mieszkańców Uaua-uno. Zróżnicowanie formalne przęślików może być wynikiem upodobań estetycznych bądź pewnej różnicy funkcjonalnej (np. surowca, grubości lub jakości przędzy). Analiza czasu swobodnego obrotu wrzeciona w zależności od grubości nici bawełnianej oraz kształtu przęślika sugeruje, iż wrzeciona z mniejszymi przęślikami były bardziej przydatne do wyrobu cienkich przędzy, natomiast szerokie przęśliki (np. 62/04) mogły służyć do produkcji grubszych nici (Jankowski 2012, Aneks 1). W związku z tym przęśliki znalezione w grobie 7, o kształtach bardziej owalnych i kulistych, służyły prawdopodobnie do wyrobu przędzy małej i średniej grubości, natomiast pozostałe (za wyjątkiem 52/04) do wyrobu średniej i grubej nici. Obserwacja ta pozwala przypuszczać, iż kobieta pochowana w grobie 7 wykonywała delikatne i zapewne drogie tkaniny.

[7] Możliwe, iż większość bawełnianych tkanin używano w celu ochrony przed komarami (np. *cushma* – w kształcie podłużnego *poncho*), co pozwalało na korzystanie z bardziej wygodnych i przewiewnych otwartych domostw (Lathrap 1970: 119).

Według zwyczajów Takana z początków XX w. przędzeniem zajmowały się kobiety, wykorzystując wrzeciona z drewna z palmy *chima*, z drewna *cedro* lub *cuchi* obciążone przęślikami z gliny lub rzadziej z drewna *chima* bądź kamienia. Długość wrzecion zaostrzonych na obu końcach wahała się między 40 a 60 cm, ich średnica w najgrubszym miejscu to około 1 cm (niedaleko środka). Przęśliki, o formie dyskowatej, okrągłej, owalnej lub półsferycznej miały średnicę od 4 do 5,5 cm i grubość wewnętrzną między 1,5 i 5 cm. Przęślik osadzano na wrzecionie w pobliżu grubszego końca. W trakcie przędzenia ów koniec wrzeciona (na którym także formuje się przędza) kobieta umieszczała między grubym i drugim palcem u prawej nogi, drugi koniec wrzeciona obraca prawą ręką na drewnie balsa położonym obok. Obracała wrzeciono oddalając je od siebie, wytwarzając przędzę skręconą w formie „S", jednocześnie w palcach lewej ręki przygotowując (wyciągając) puch bawełniany do skręcenia. Aby otrzymać mocniejszy materiał do wyrobu hamaków, toreb lub koszul, włókna skręcano w kierunku przeciwnym, tj. w formie „Z" (Hissink, Hahn 2000: 89).

2.8. Instrumenty muzyczne

Wśród wyposażenia grobu 6 znaleziono połamany, nietypowy przedmiot ceramiczny (inw. 24/04, 68/04), który po zrekonstruowaniu okazał się zbliżonym do dwustożkowego bębnem (Prümers 2005, informacja ustna; Gruszczyńska-Ziółkowska 2005, informacja ustna). Przedmiot ma dwa nieco wywinięte do zewnątrz wylewy oraz listwy plastyczne tworzące rodzaj „krzyża", być może pełniące funkcje pomocniczą dla mocowania wiązań. Bęben ten jest jedynym tego typu przedmiotem znalezionym w kontekście archeologicznym w Amazonii boliwijskiej i nie posiada ścisłych analogii wśród opublikowanych materiałów z badań archeologicznych w Amazonii.

Ryc. 20. Uaua-uno. Bęben ceramiczny, inw. 24/04, 68/04. Fot. M. Spanowicz.

Źródła etnograficzne wzmiankują użytkowanie bębnów w dawnych czasach przez Indian Takana, wykonanych z garnków ceramicznych (Hissink, Hahn 2000: 133). Alfred Métraux wspomina, iż bębny wykonane z naczyń ceramicznych posiadali również Indianie Chakobo (Métroux 1942: 49) oraz Caripuná (Métraux 1948a: 452), a także peruwiańscy Indianie Omagua z grupy językowej Guaraní (Métroux 1948b: 699, 701). Istnieją także przekazy, iż Arawakowie używali bębnów podczas ceremonii pogrzebowych (Lowie 1948: 42).

2.9. Ozdoby

Do kategorii ozdób należy 356 paciorków (inw. 85/04) znalezionych w grobie 7, wewnątrz amfory (inw. 81/04). Są to miniaturowe przedmioty ceramiczne (Gierczyk 2005, informacja ustna) o średnicy około 2 mm, pierwotnie zapewne tworzące naszyjnik.

Ryc. 21. Uaua-uno. Paciorki ceramiczne, inw. 85/04. Fot. A. Karwowski.

Przedmioty są bardzo dobrze wypalone, co wymagało użycia wysokich temperatur, nieosiągalnych w ognisku. Takie temperatury na pewno uzyskiwano w kulturach andyjskich, co potwierdza dobrze rozwinięta metalurgia złota, srebra i miedzi, których temperatura topienia jest wyższa (odpowiednio: 960°C, 1063°C i 1083°C) niż konieczna do całkowitego wypału gliny (przy około 900°C zachodzi proces szkliwienia). Proces technologiczny prawdopodobnie miał przebieg trójetapowy: najpierw cienki sznur (bądź inny materiał organiczny) oblepiano gliną (ewentualnie wielokrotnie zanurzano go w roztworze gliny), po wyschnięciu wypalano w piecu, po czym odłamywano fragmenty pożądanej wielkości tworzące paciorki (Jankowski 2013, informacja ustna) [8].

Ozdoby tego typu nie mają ścisłych analogii wśród materiałów archeologicznych z Amazonii boliwijskiej. Podobne przedmioty, jednak nieco większe i z innego surowca (kość lub muszla) stanowiły wyposażenie bogatego grobu z Loma Salvatierra (strefa centralna *Llanos de Mojos*), datowanego na połowę VII w. n.e. (Prümers 2007). Analogiczne paciorki

[8] Na podobne paciorki ceramiczne można natrafić u handlarzy antyków w Altiplano, jednak ich pochodzenie nie jest znane (Obałek 2005, informacja ustna). Możliwe więc, że miniaturowe paciorki ceramiczne produkowano w obszarze andyjskim, skąd były eksportowane do Amazonii.

do tych z Loma Salvatierra, w kontekście przedmiotów z miedzi znaleziono w Amazonii peruwiańskiej (stanowisko San Salvador-Contamana[9]; Gonzalez del Rio *et al.* 1994: Foto 7).

2.10. Technologia, motywy dekoracyjne

W kontekście materiałów wydzielonych z badań w 2004 r. w wielu przypadkach możliwe jest określenie sposobu wytworzenia przedmiotów ceramicznych na podstawie obserwacji ich powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej, przełomu (o ile to możliwe), oraz podjęcie próby rekonstrukcji procesu technologicznego bazując na analogiach etnograficznych.

Prawdopodobnie w przypadku naczyń ceramicznych i przęślików surowcem była miejscowa glina, a ściślej gliniasta czwartorzędowa skała macierzysta. Przedmioty te wykonywano ręcznie, dodając jako domieszkę tłuczeń (potłuczona stara ceramika) oraz w niektórych przypadkach prawdopodobnie popiół. Zabieg ten miał na celu wzmocnienie i przeciwdziałanie kurczeniu się i pękaniu przedmiotów glinianych podczas wypału.

Ryc. 22. Uaua-uno. Dno naczynia uformowane ze spiralnie zwiniętego wałka, inw 50/04. Fot. A. Karwowski.

Relacje etnograficzne potwierdzają zastosowanie miejscowej gliny jako głównego surowica do wyrobu naczyń ceramicznych wśród Indian Takana a także bardziej odległych geograficznie Indian Shipibo z Amazonii peruwiańskiej, przy czym glinę o nietypowej barwie sprowadzano z bardziej odległych miejsc. Indianie Takana z Ixiamas i Tumupasa pozyskiwali glinę barwy pomarańczowej z sawann w pobliżu osad, w których mieszkali, natomiast glinę białą znad rzek Tequeje i Yraipo. Masę do wyrobu ceramiki wytwarzano z gliny zmieszanej ze zmielonymi fragmentami starych naczyń (Hissink, Hahn 2000: 132). Z kolei wśród Indian Shipibo surowiec w dwóch odmianach: barwy ciemno i jasnoszarej, pozyskiwano znad brzegów jezior i przechowywano w bryłach. Do schudzania gliny wykorzystywano mielony węgiel drzewny oraz roztarte skorupy starych naczyń. Dolną część naczyń kuchennych (do poziomu największej wydętości brzuśca) wytwarzano z ciemnej gliny z domieszką popiołu, natomiast górną ich część – z jasnej, bardziej tłustej gliny z domieszką zmielonej ceramiki

[9] Na stanowisku (cmentarzysko) znaleziono przedmioty wiązane z kulturami: Shakimu, Pacacocha, Cumancaya i Cashibocaño (Gonzalez del Rio *et al.* 1994: 191).

(Kowalska-Lewicka 1969: 84-90). Zastawa stołowa (tzn. naczynia nie przeznaczone do stykania się z ogniem, np. czary do picia *masato*) wykonywano także z dwóch odmian gliny, jednak z domieszką schudzającą był wyłącznie tłuczeń ceramiczny (*Ibid.*: 93). Wydaje się, że w podobny sposób postępowali dawni mieszkańcy Uaua-uno: niemal wszystkie przykłady naczyń spośród zabytków wydzielonych można zaliczyć do kategorii „zastawy stołowej", gdzie domieszką schudzającą był tłuczeń. Niektóre naczynia pochodzące z inwentarzy grobowych, mniej starannie wykonane miały domieszkę popiołu. Trudno natomiast stwierdzić czy czerepy naczyń wykonywano z różnych odmian gliny, gdyż według relacji etnograficznych naczynia tak wykonywane po wypale miały jednolitą barwę (*Ibid*).

Zgodnie z relacjami etnograficznymi wyrobem naczyń trudniły się kobiety (Hissink, Hahn 2000; Kowalska-Lewicka 1969). Na podstawie z drewna (u Indian Shipibo funkcję tę pełniły drewniane żarna nieckowate) formowano dno garnka z jednego kawałka gliny, następnie doklejano pod skosem do wewnątrz kolejne wałki gliny w formie pierścieni budując ścianki do największej wydętości brzuśca. Od tego momentu w miarę zwężania się garnka wałki układano pod skosem do zewnątrz do pożądanej wysokości i uformowania wylewu. W przypadku mniejszych naczyń dno naczynia wykonywano z jednego wałka tworzącego spiralę (Kowalska-Lewicka 1969: 93). Indianie Takana ścianki naczyń wykonywali w technice spiralnej (Hissink, Hahn 2000: 132). Przykład dna naczynia wykonanego w technice spiralnej znaleziono w warstwie kulturowej wykopu sondażowego na stanowisku Uaua-uno (inw. 50/04)[10].

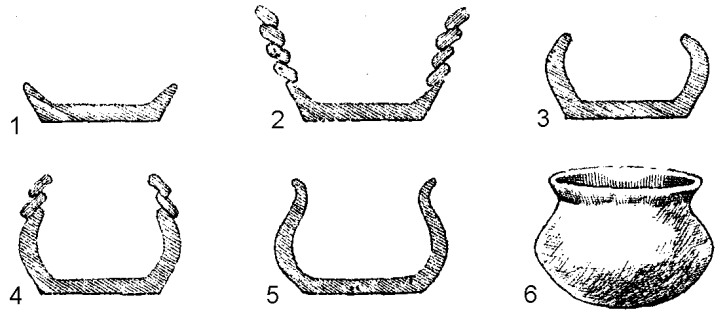

Ryc. 23. Indianie Shipibo, etapy lepienia garnka. Wg Kowalska-Lewicka 1969: Ryc. 55, 1-6.

Podczas wznoszenia ścianek wnętrze oraz zewnętrzną powierzchnię naczynia wygładzano (wśród Shipibo gładzikiem z tykwy), zastawę stołową wygładzano dodatkowo gładzikiem kamiennym lub z twardego owocu, następnie naczynie pozostawiano do wyschnięcia (Kowalska-Lewicka 1969). Indianie Takana do wygładzania powierzchni naczyń używali gładzików kamiennych, muszli, z tykwy lub kawałka skorupy żółwia (Hissink, Hahn 2000: 132).

Wśród Inidan Shipibo przed wypałem naczynia „stołowe" dodatkowo malowano, przy czym farbę stanowiły rozwodnione barwne glinki (biała, czerwona, żółta). W pierwszej kolejności szmatką bawełnianą nakładano tło (polewa) a następnie pędzlem z włosów ludzkich malowane wzory. W przypadku wzorów barwy brunatnej barwnik nakładano także bezpośrednio wodząc kawałkiem łupku na powierzchni naczynia (Kowalska-Lewicka 1969: 94-95).

[10] Można zastanowić się w jakim celu wypalono dno naczynia z widocznymi wałkami bez ich wygładzenia. Być może niektóre naczynia wykonywano bez wygładzania dna od strony wewnętrznej i naczynie takie pękło podczas wypału. Inną nasuwającą się ewentualnością jest możliwość „eksperymentalnego" wykonania dna naczynia i jego wypału w celu np. sprawdzenia jego właściwości.

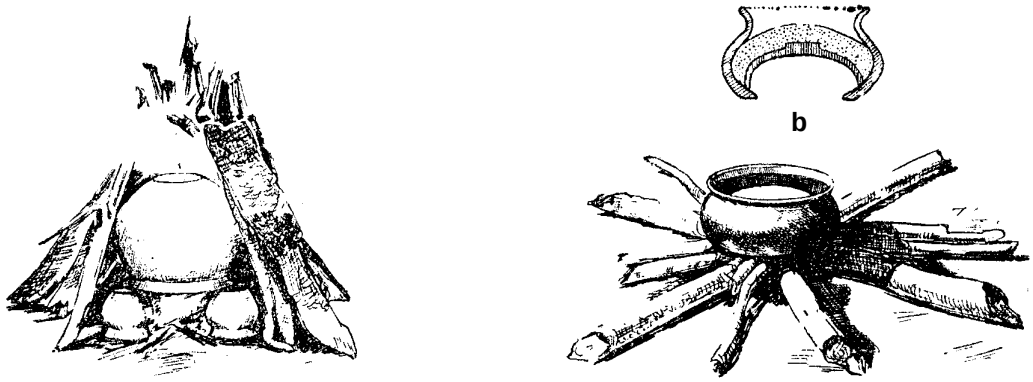

Ryc. 24. Wypalanie naczyń wśród Indian Shipibo: a) wypalanie garnka; b) przekrój garnka bez dna, w którym umieszczono misę do góry dnem i przysypano popiołem; c) garnek z misa wewnątrz podczas wypalania w ognisku. Wg Kowalska-Lewicka 1969: Ryc. 55, 7-9.

Po wysuszeniu Indianie Shipibo większe naczynia kuchenne wypalali ustawiając je dnem do góry na podstawce z czterech także odwróconych mniejszych starych granków i obstawiali kawałkami drewna, mniejsze kawałki dodając także do wnętrza stosu, w efekcie najpierw wypalało się wnętrze naczynia a następnie jego warstwy zewnętrzne. Z kolei do wypału zastawy stołowej (czary i miski) używano dodatkowego naczynia bez dna (stary garnek lub specjalnie do tego celu wykonane naczynie), wewnątrz którego do góry dnem wstawiano naczynie przeznaczone do wypalenia i następnie przysypywano białym popiołem. Całość ustawiano na ognisku, do którego stopniowo dodawano paliwo aż do uzyskania odpowiedniego wypału naczynia wewnątrz. Zastawę stołową po wypale dodatkowo powlekano rodzajem żywicy (*copal* - ciemnej i nieprzezroczystej oraz *lacre* - przezroczystej) bezpośrednio po wypale na jeszcze gorącym naczyniu. Żywica topiąc się przywierała do ścianek naczynia. Zarówno malowidło jak i werniks nie były zbyt trwałe, i po pewnym czasie odpadały małymi łuskami (Kowalska-Lewicka 1969: 95-99).

Ryc. 25. Uaua-uno. Fragmenty naczyń zdobione ornamentem: a) rytym (inw. 80/04); b) modelowanym (inw. 35/04); c) malowanym (inw. 22/04). Fot. A. Karwowski.

Wydaje się, że proces technologiczny podobny do opisanego powyżej mógł być zastosowany podczas produkcji naczyń znalezionych na stanowisku Uaua-uno. Naczynia wypalano w ognisku, o czym świadczy nierównomierne zabarwienie ich powierzchni, co oznacza niecałkowite utlenienie materiału. Także niejednorodny przełom (środkowa jego część barwy szarej) wskazuje zbyt niską temperaturę lub zbyt krótki czas wypału, aby w pełni zostały spalone substancje organiczne zawarte w glinie. Na części naczyń, szczególnie malowanych widoczna jest zewnętrzna cienka i jednolita powłoka (polewa) maskująca nierównomierność wypału. Na częsci naczyń jest ona bardzo nietrwała (podobnie jak dekoracja malowana) i zachowana fragmentarycznie.

Wśród materiałów ceramicznych pochodzących z badań w sezonie 2004 można wyróżnić trzy techniki zdobienia naczyń: poprzez zastosowanie ornamentu rytego, modelowanego oraz malowanego. Najliczniej reprezentowany wśród materiałów wydzielonych jest ornament malowany (dotyczy głównie inwentarza z grobu 7), pozostałe (ornament ryty, modelowany) są względnie rzadkie i reprezentowane przez pojedyncze znaleziska powierzchniowe.

Ornament ryty widoczny jest na dwóch fragmentach ceramiki (znaleziska powierzchniowe, inw. 80/04). Składa się z równoległych linii ukośnych biegnących pod kątem około 45º i 135º. Ornament wykonano przed wypałem, na powierzchni widoczna jest także zółto-pomarańczowa polewa. Podobną polewę posiada także fragment naczynia z dekoracją modelowaną (znalezisko powierzchniowe, inw. 35/04). Składa się z dwóch wypukłych wałków zbiegających się w jednym punkcie. Stanowił on zapewne fragment większego ornamentu, jednak jego pełny kształt nie jest znany. Ornament malowany, poza omawianymi wcześniej naczyniami z grobu 7 posiadają także cztery fragmenty naczyń o nieznanym kontekście stratygraficznym (znaleziska powierzchniowe, inw. 22/04). Wzory, bardzo słabo zachowane składają się z brunatnych równoległych linii falistych i ukośnych, wypełnionych wewnątrz białym barwnikiem. Niewykluczone, iż pierwotnie przynajmniej część z tych fragmentów miała na powierzchni zewnętrznej żółto-pomarańczową polewę.

W analizie technologii i zdobnictwa materiałów ceramicznych z sezonu 2004 istotne znaczenie ma obecność polewy na zewnętrznej powierzchni naczynia, często łączonej z ornamentem malowanym. Wyróżnić można kilka rodzajów polew, które porównując z lokalizacją obiektów, na których występują oraz ich kontekstem stratygraficznym dają pewne możliwości korelacji stylistyki naczyń z chronologią względną. Punktami odniesienia są tutaj grób 6 (stratygraficznie starszy) i grób 7 (stratygraficznie młodszy).

Polewa	Dekoracja	Nr Inwentarza	Obiekt	Ilość	Lokalizacja
Cielista-ciemna	brak	25/04, 26/04, 27/04	Czara	3	Grób 6
	brak(?)	24/04, 68/04	Bęben	1	Grób 6
Cielista-jasna	brak	82/04	Naczynie donicowate	1	Grób 7
	malowana	81/04	Amfora	1	Grób 7
Żółto-pomarańczowa	brak	65/04, 69/04	Fragment	6	Grób 8
	brak	48/04, 80/04	Fragment (nóżka)	2	Powierzchnia
	modelowana	35/04	Fragment	1	Powierzchnia
	ryta	80/04	Fragment	2	Powierzchnia
Żółto-pomarańczowa i biała	malowana	76/04, 83/04, 84/04	Czara	2	Grób 7
Biała	brak	51/04, 58/04	Fragment (uchwyt)	2	Warstwa kult.

Tablica 1. Uaua-uno. Zestawienie barwy polew z rodzajem dekoracji, obiektem i lokalizacją. Opracowanie: A. Karwowski.

Wśród materiałów z sezonu 2004 zaobserwowano obecność polew: cielistej (w odmianie jasnej i ciemnej), żółto-pomarańczowej, pomarańczowej łączonej z białą oraz białej. Nietrwała polewa ciemno-cielista jest cechą charakterystyczną naczyń chronologicznie wcześniejszych, pochodzących z grobu 6, przy czym przykłady te mają często jednorodny szary przełom wskazujący na redukcyjną atmosferę wypału.

Ryc. 26. Uaua-uno. Grób 6, fragment naczynia z polewą ciemno-cielistą. Fot. M. Spanowicz.

Nietrwała polewa jasno-cielista widoczna jest natomiast na dwóch naczyniach pochodzących z grobu 7: amforze i naczyniu donicowatym, przy czym w przypadku pierwszego zewnętrzna powierzchnia dekorowana jest wzorem malowanym. Szerzej stosowana była polewa żółto-pomarańczowa, obecna nie tylko w materiałach z grobu 7 (tam łączona z białą i ornamentem malowanym) ale także na fragmentach naczyń z grobu 8 (stratygraficznie współczesnego z grobem 7; por. Karwowski 2005) oraz znaleziskach powierzchniowych, dekorowanych ornamentem rytym i modelowanym. Materiały te są lepiej wypalone od przykładów z grobu 6, chociaż temperatura wypału nie była wystarczająca do pełnego spalenia substancji organicznych w glinie (przełom warstwowy).

Ryc. 27. Uaua-uno. Grób 7, fragment naczynia z polewą żółto-pomarańczową i białą oraz ornamentem malowanym. Fot. A. Karwowski.

W materiałach z warstwy kulturowej wykopu sondażowego znaleziono także fragmenty naczyń uchwytami w formie uszek, z obecna biała polewą. Wydaje się, iż polewę taka stosowano współcześnie z pochówkiem w grobie 7 lub później.

Ryc. 28. Uaua-uno. Fragmenty naczyń z pomarańczową polewą (inw. 65/04, 69/04, 80/04). Fot. A. Karwowski.

Z powyższych obserwacji nasuwa się wniosek, iż ceramika chronologicznie starsza była gorszej jakości, z zastosowaniem polewy ciemno-cielistej. Wraz z udoskonaleniem techniki wypału oraz poszerzeniem bazy surowcowej, wprowadzono polewę żółto-pomarańczową, często łączoną z białą oraz z dekoracją malowaną, rytą lub modelowaną. Prawdopodobnie najpóźniejsze naczynia miały warstwę białej polewy. Ze względu na niewielką ilość próbek (21) wnioski te są wstępne i wymagają weryfikacji w toku dalszych prac i studiów archeologicznych kolejnych materiałów ze stanowiska Uaua-uno.

a **b** **c**

Ryc. 29. Fragmenty naczyń z linearnym ornamentem rytym z a) Caiambé; b, c) Mutuca. Wg a) Hilbert 1962: Fig. 1f; b) Gomes Garcia 2012: Fot 17; c) Gomes Garcia 2012: 150

Wśród zabytków wydzielonych regularne wzory obecne są na 5 całych naczyniach lub ich fragmentach. W przypadku ornamentów rytych, jak wspomniano powyżej, tworzyły je pochylone linie powtarzalne w grupach, pod przeciwnym kątem, na wewnętrznej powierzchni silnie wywiniętego brzegu naczynia.

Przykłady analogicznej dekoracji rytej znaleziono w centralnej Amazonii, na stanowisku Caiambé u ujścia Río Japurá do Amazonki (Hilbert 1962) oraz na stanowisku Mutuca, w obszarze między rzeką Xingú a Tocantins (Gomes Garcia 2012). W przypadku materiałów ze stanowiska Caiambé analogia dotyczy zarówno stopnia wywinięcia brzegu naczynia jak i sposobu dekoracji i ornamentyki. Ornamentyka pochylonych równoległych linii rytych (*motivo trançado*) na zewnętrznych stronach naczyń, zarówno w ornamentyce rytej jak i malowanej (stanowisko Mutuca) wiązana jest z obecnością ludów Tupi z Amazonii brazylijskiej.

Wśród ornamentyki malowanej regularne, względnie dobrze zachowane i możliwe do rekonstrukcji wzory występują na naczyniach wchodzących w skład inwentarza grobu 7: amforze (inw. 81/04) i dwóch czarach (inw. 83/04 oraz 84/04). Wzory składają się z motywów przede wszystkim geometrycznych: przecinających się i zawijających linii (tzw. *estilo de serpiente*), równoległych zawijających się linii, linii schodkowatch oraz motywów mieszanych.

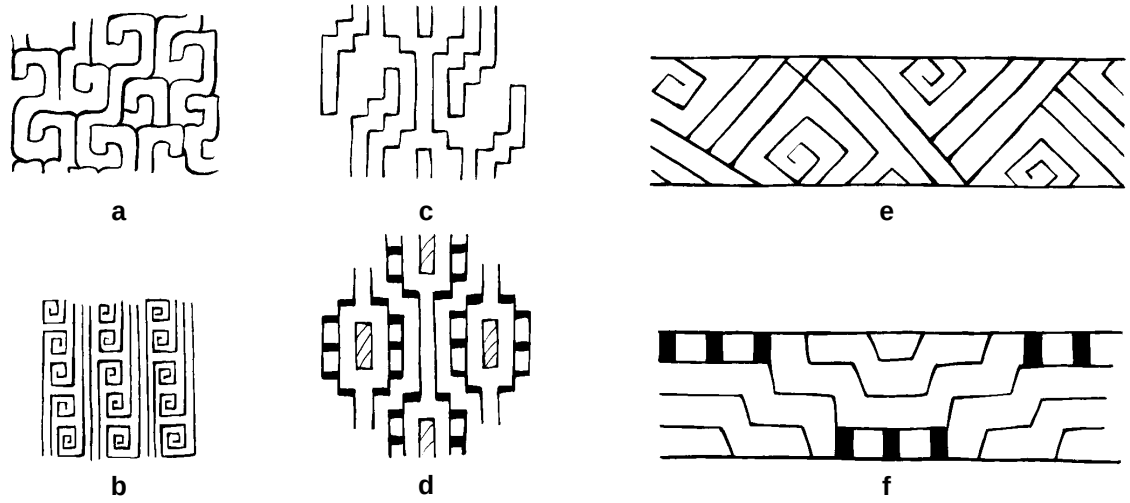

Ryc. 30. Uaua-uno. Rekonstrukcja malowanych motywów zdobniczych na ceramice naczyniowej z grobu nr 7: a-d) amforze (81/04); e-f) czarze (83/04). Rys. A. Karwowski.

Na szczególną uwagę zasługuje motyw przecinających się i zawijających geometrycznie linii, tzw. styl wężowy (*estilo de serpiente*), występujący na obu czarach ze wspomnianego inwentarza grobowego. Nazwa stylu została zaproponowana przez badaczy fińskich, którzy na stanowisku Las Piedras niedaleko miasta Riberalta (ujście Río Beni do Madre de Dios) zlokalizowali inkaską twierdzę, gdzie poza ceramiką inkaską znaleziono także materiały określone jako „amazońskie" (Pärsinen *et al.* 2003). Wśród przykładów lokalnej ceramiki znalazły się misy z dekoracją rytym poniżej wylewu, której ornamentyka do złudzenia przypomina malowane motywy obecne na amforze i czarach z grobu 7 w Uaua-uno (ryc. 30e, b; ryc. 31a). Stanowisko datowane jest na okres ekspansji Inków na tereny leśne Amazonii (XV w, okres panowania Inki Túpaca Yupanqui'ego).

Naczynia o podobnej ornamentyce rytej pochodzą z peruwiańskiej tradycji Cumancaya (stanowisko Cumancayacocha, UCA-22 nad jeziorem Cumancaya, starorzeczem Ucayali) (ryc. 31b; Roe 1974), datowanej na początek VII - koniec XVII w. n.e (por. Erisken 2011: 26). Tradycja ta uznawana jest za poprzedniczkę współczesnych Indian Shrtobo, Shipibo i Conibo z grupy językowej Pano (np. Myers 1976). Wykształciła się z wcześniejszej tradycji Pacacocha, przy stałych i długotrwałych wpływach ludów Tupi-Guarani z południa i ze stanowiska Sangay z wschodniego Ekwadoru (Eriksen 2010: 26).

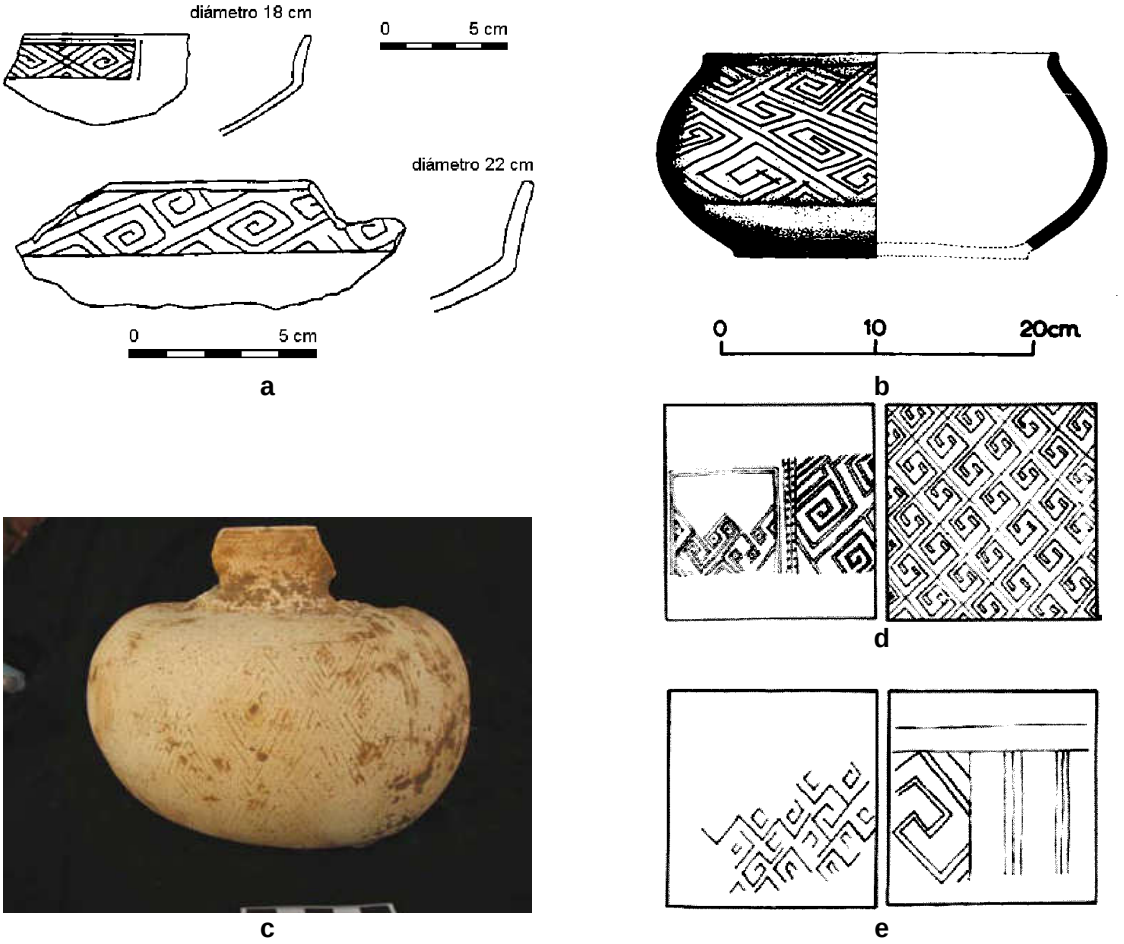

Ryc. 31. Ryte motywy *estilo de serpiente* na ceramice naczyniowej z: a) Las Piedras; b) Cumancayacocha (UCA-22); c) zanja Chipeno 2; d) rejonu Río Itenez (faza Irobi); e) strefy centralnej *Llanos de Mojos* (La Vibora, Loma Chuchini). Wg: a) Pärsinen *et al*. 2003: Fig. 35; b) Roe 1973: Fig. 26a; c) Erickson *et all*: Fig. 54; d, e) Doughery, Calandra 1984-85: Fig 2:9, 10; Fig 3: 21, 22.

Ornamentyka ryta przypominająca *estilo de serpiente* występuje także na naczyniach z rejonu Baures i znad Río Itenez w północno-wschodniej Boliwii. W rejonie Baures, w obrębie stanowiska Chipeno 2 (*zanja*) znaleziono dzban z kulistym brzuścem i dekoracją rytą na całej jego powierzchni (Erickson *et al.* 2008; ryc. 31c). Badacze amerykańscy i boliwijscy sugerują względnie późne datowanie struktur ziemnych i materiałów archeologicznych (okres kolonialny)[11]. Z kolei materiały znad Río Itenez (ryc. 31d) argentyńscy badacze Bernard Dougherty i Horacio Calandra (1984-85) powiązali z fazą Irobi, nie podając jednak jej datowania bezwzględnego. Ponadto sugerują podobieństwo części motywów do ornamentyki naczyń ze stanowisk La Vibora i Loma Chuchini ze strefy centralnej *Llanos de Mojos*. (Dougherty i Calandra 1984-85: 56-57; ryc. 31e). O ile faktycznie podobieństwa te są zauważalne, jednak pod względem ornamentyki są już bardziej odległe od *estilo de serpiente*.

Przykłady ceramiki ze strefy centralnej *Llanos de Mojos*, dekorowanej motywem analogicznym do przytaczanego przez badaczy argentyńskich pochodzą z badań na stanowisku Loma 1 w Moxitania (w pobliżu San Ignacio de Moxos), powiązanego z systemem *terraplen-camellones*. Należały do wyposażenia grobu urnowego z pochówkiem kobiety. Jeden z fragmentów ceramiki z dekoracją rytą (fragment wylewu/szyjki?) miał ornament zbliżony do *estilo de serpiente*, kolejny (fragment czary) ozdobiono wzorem

[11] Jak dotąd nie opublikowano wyników badań laboratoryjnych próbek radiowęglowych z badań Proyecto Agro-Arqueológico del Beni w rejonie Baures.

schodkowato ułożonych linii, przypominających ornament malowany na amforze z grobu 7 w Uaua-Uno (ryc. 32, 30c). Grób urnowy z Moxitania datowany jest radiowęglowo na okres między VIII a XI w. n.e.(Vilalba *et al.* 2004).[12]

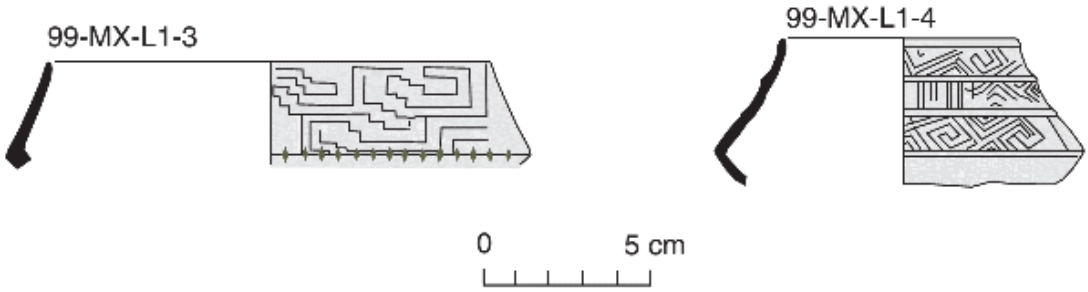

Ryc. 32. Naczynia z dekoracją rytą z Loma 1, ze stanowiska Moxitania. Wg Vilalba *et al.* 2004: Fig. 5.

Analogie formalne w stosunku do ornamentyki *estilo de serpiente* znaleźć można również w amazońskiej ceramice polichromowanej. Przykład taki pochodzi ze stanowiska Caimito (TAM-2, nad jeziorem Imariacocha), należy do materiałów wiązanych z tradycją Cumancaya (Lathrap 1970: 139). Jest to płytka misa na pustej stopce, dekorowana wewnątrz ornamentem malowanych linii, stanowiąca wyposażenie grobowe (ryc. 33a). Poza materiałami Cumancaya, na stanowisku znaleziono ceramikę nieco odmiennego typu, również polichromowaną (kompleks Caimito, datowany na początek XIII w. – koniec XV w. n.e.) wiązaną z ekspansją ludów Tupi-Guarani, przodków współczesnych Indian Cocama i Omagua (Lathrap 1970: 151; Eriksen 2010: 108).

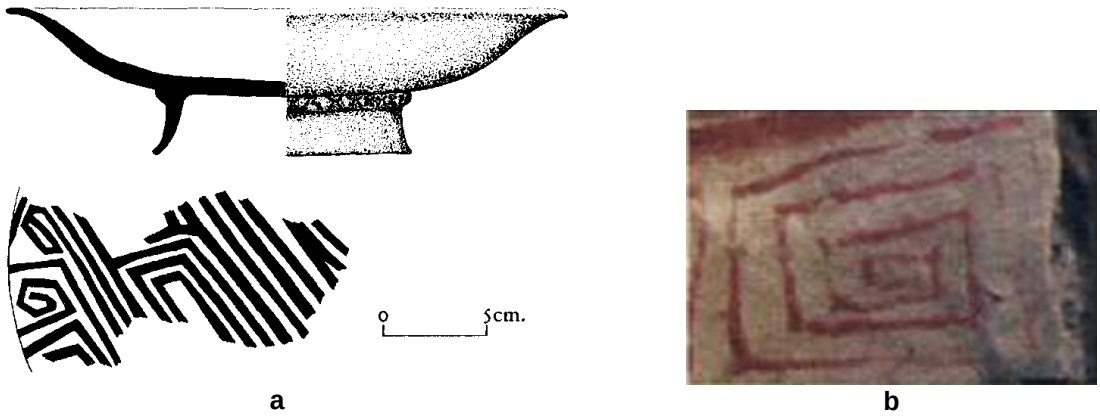

Ryc. 33. Naczynia z dekoracją malowaną w *estilo de serpiente* z: a) Caimito (TAM-2); b) Lagoa do Custódio 1 (CD1). Wg: a) Lathrap 1970: Fig. 28; b)

Innym przykładem ceramiki polichromowanej nawiązującej do *estilo de serpiente* jest fragment pochodzący ze stanowiska Lagoa do Custódio 1 w pobliżu ujścia Río Ivinhema do rzeki Parana (CD1, brazylijski stan Mato Grosso do Sul) wiązanego z tradycją Tupiguarani (ryc. 33b). Stanowisko to, badane sondażowo datowane jest na IX-XVI w[13] (Kashimoto, Martins 2008: 162).

[12] Próbka 98MX-L-U-132, 1075±156 BP (Vilalba et al. 2004: 211).

[13] Wykop sondażowy (T1) miał wymiary 50x50 cm, głębokośc do 50 cm. Zgromadzono 34 daty radiowęglowe odpowiadające sekwencjom osadniczym z okresu między 350±40 BP (Fatec136) a 1200±150 BP (Fatec148) (Kashimoto, Martins 2008).

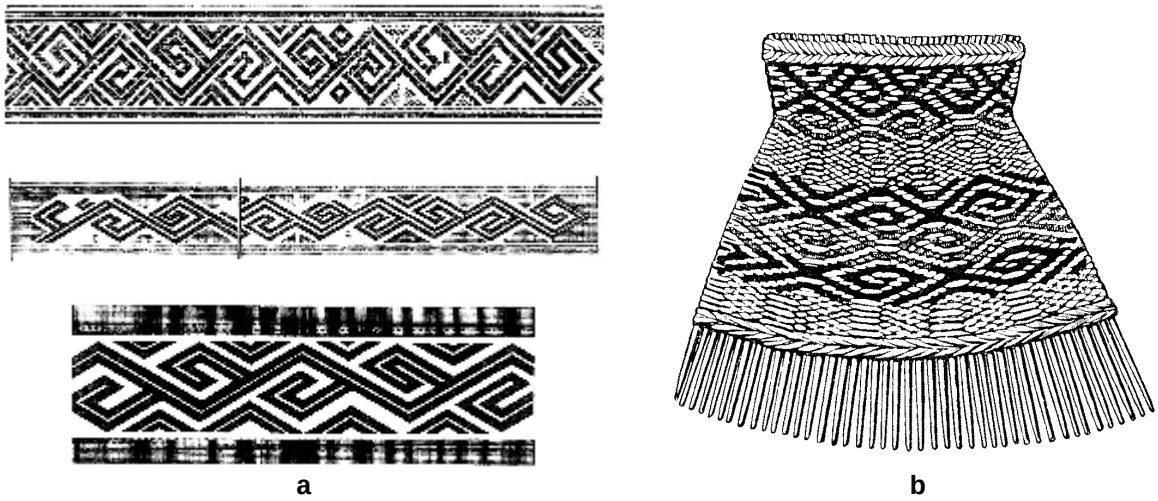

a b

Ryc. 34. Motywy zdobnicze na tkaninach Indian Takana (a) oraz grzebieniu Indian Yuracaré (b). wg Hissink i Hahn 2000: Ilustración 38; Nordenskiöld 1922: Abb. 13a.

Motywy zdobnicze przypominające *estilo de serpiente* znaleźć można w opracowaniach badań etnograficznych wśród Indian Takana i Yuracaré (Hissink i Hahn 2000; Nordenskiöld 1922). W pierwszym przypadku sa to wzory na tkaninach, w drugim wykonany z plecionki grzebień. Drugi przykład sugeruje, iż pierwotnym wzorcem dla *estilo de serpiente* mogły być właśnie wyroby z plecionki, nadające motywom zdobniczym kształty geometryczne.

a b

Ryc. 35. Motywy krzyża z kropkami (*bold cross*) na wewnętrznej stronie naczyń: a) czary (inw. 84/04) b) małej misy z Cumancaya. Fot. A Karwowski (a); Wg Roe 1973: Fig 63a, b (b).

Na uwagę zasługuje również dekoracja malowana na wewnętrznej stronie czary 74/04. Chociaż naczynie zachowane jest częściowo a dekoracja dość zniszczona, można na niej rozpoznać motyw białego krzyża z kropką (kropkami?) w pobliżu jego ramion. Analogiczny motyw zaobserwować można na wewnętrznej stronie niewielkiej misy należącej do inwentarzy tradycji Cumancaya, która zdaniem informatorów Shipibo była używana jako

nanë'ati pojemnik na barwnik do malowania twarzy, stosowany podczas ceremonii związanych z dojrzewaniem płciowym dziewcząt (Roe 1973: 173-174). Niewykluczone, iż czarę 74/04 stosowano podczas podobnych ceremonii (chociaż jej forma wskazuje raczej na naczynie do serwowania piwa z manioku), tym bardziej, że stanowiła wyposażenie grobu, w którym pochowano młodą kobietę.

3. Przedmioty kamienne

W trakcie badań w sezonie 2004 znaleziono 18 kamieni, głównie w postaci nieobrobionych otoczaków. Ponieważ na stanowisku Uaua-uno oraz w obszarze górnego biegu Río Beni na północ od miasta Rurrenebaque w sposób naturalny nie występują kamienie (podłożem jest czwartorzędowa gliniasta skała macierzysta nie zawierająca frakcji kamienistych) wszystkie znalezione kamienie należy uznać za materiały kulturowe. Były one zapewne importowane z względnie nieodległego obszaru podnóża Andów (pogórze Yungas, ok. 60 km na południe). Podczas badań na zabytki kamienne natrafiono przede wszystkim w kontekście grobów urnowych (jako depozyty w obrębie „stosów ceramicznych" ponad urnami grobowymi oraz jako wyposażenie grobów) a także (rzadziej) w warstwie kulturowej i jako znaleziska powierzchniowe. Znalezione zabytki kamienne mogły mieć znacznie użytkowe (np. rozcieracze, gładziki itp.) oraz ceremonialne lub estetyczne (materiały nietypowe, trudne do klasyfikacji).

3.1 Przedmioty użytkowe, narzędzia

W przypadku części materiałów kamiennych, dzięki analizie traseologicznej (Osipowicz 2005, Aneks 1) oraz kontekstowi archeologicznemu możliwe jest określenie ich funkcji jako narzędzi oraz wskazanie ich potencjalnego zastosowania. Do tej grupy należą cztery kamienie znalezione w grobie 7 (inw. 73/04), przy czym mikroślady pozostawione na powierzchni i krawędziach kamieni określono jako względnie świeże.

a b

Ryc. 36. Uaua-uno. Narzędzia kamienne znalezione w grobie 7: a) inw. 73/04; b) inw. 86/04. Fot. A. Karwowski.

Wewnątrz naczynia grobowego, poniżej szczątków kostnych pochówku znaleziono dwa kamienie: jasny, podłużny oraz czarny, wygładzony (inw. 73/04). Na pierwszym z kamieni (podłużny, jasny) zaobserwowano wymiażdżenia, wykruszenia i przetarcia sugerujące iż przedmiot ten mógł być używany w charakterze niewielkiego tłuczka-

rozcieracza. Drugi z kamieni (czarny) służył prawdopodobnie jako rozcieracz-gładzik, przy czym kamieniem pracowano ruchem posuwisto-zwrotnym w materiale miękkim, prawdopodobniej organicznym. Podłużny kamień (inw. 86/04) o funkcji rozcieracza znaleziono także wewnątrz czary (inw. 83/04), o czym świadczą wymiażdżenia, wykruszenia i przetarcia na obu biegunach kamienia.

Ryc. 37. Uaua-uno. Tłuczek kamienny znaleziony w grobie 7, inw. 72/04. Fot. A. Karwowski.

Między czaszką a naczyniami inwentarza grobowego znajdowały się dwie części przełamanego tłuczka (inw. 72/04), z widocznymi makroskopowo śladami używania na obu biegunach. Niewykluczone, iż narzędzie to służyło do mielenia lub rozcierania półtwardych produktów do spożycia w naczyniu donicowatym (inw. 82/04).

Opisane przedmioty kamienne o widocznych śladach użytkowania zapewne służyły kobiecie pochowanej w grobie 7 w zajęciach domowych, np. rozcieranie, mielenie, wygładzanie.

3.2 Przedmioty ceremonialne i niesklasyfikowane

Część przedmiotów kamiennych pochodzących z badań w sezonie 2004 nie nosiła śladów użytkowania ich jako narzędzi, ich funkcje może sugerować jedynie kontekst, w jakim zostały znalezione. Do kamieni wchodzących w skład inwentarzy grobowych i nie posiadających śladów obróbki należą dwa czerwonawe kamienie (inw. 85/04) znalezione wewnątrz amfory z grobu 7 (inw. 81/04) oraz dwa małe otoczaki znalezione w górnej części grobu 8 (inw. 70/04). W przypadku kamieni znalezionych w amforze można przypuszczać, że ze względów estetycznych (innych?) stanowiły cenny depozyt dla zmarłej osoby, tym bardziej, iż w tym samym naczyniu zdeponowano naszyjnik z miniaturowych paciorków ceramicznych. W przypadku kamieni z grobu 8 określenie funkcji depozytu jest znacznie trudniejsze. Ponieważ noszą ślady obtłukiwania, można domniemywać, iż pierwotnie znajdowały się wewnątrz przedmiotu organicznego, który nie zachował się, np. torby, instrumentu muzycznego, zabawki.

Interesującym przykładem depozytu grobowego jest zbiór kamieni znalezionych w obrębie stosu ceramicznego ponad grobem 7 (inw. 71/04). Składał się z dwóch większych kamieni: prostokątnego z zaokrąglonymi narożnikami i kamienia w kształcie „serca”, oraz czterech mniejszych i jednego fragmentu kamienia; w ich pobliżu natrafiono na dwie ozdoby srebrne w kształcie płaskich trójkątów, złożone razem. Całość, na poziomie warstwy

kulturowej przykryta była kolejnym skupiskiem dużych fragmentów naczyń. Z pewnością kamienie stanowiły depozyt ofiarny dla zmarłej pochowanej w grobie urnowym.

a b

Ryc. 38. Uaua-uno. Przedmioty kamienne znalezione: a) w grobie 7 (inw. 85/04); b) w grobie 8 (inw. 70/04). Fot. A. Karwowski.

Ryc. 39. Uaua-uno. Przedmioty kamienne wchodzące w skład zbioru zdeponowanego powyżej grobu 7 (inw. 71/04). Fot. M. Spanowicz.

Prawdopodobnie ceremonie związane z pochówkiem odbywały się dwuetapowo: w jamie grobowej złożono naczynie z pochówkiem i inwentarzem grobowym i przykryto warstwą potłuczonych naczyń, na których złożono depozyt kamieni i ozdoby srebrne (natychmiast bądź po pewnym czasie). W kolejnym etapie, na poziomie warstwy kulturowej oznaczono miejsce pochówku kolejną warstwą potłuczonych naczyń, tak aby było widoczne w terenie. Nie jest jasna odległość czasowa dzieląca te wydarzenia, jeśli była względnie niewielka mogłaby nie być czytelna stratygraficznie. Dlatego wspomniany depozyt kamieni można interpretować dwojako: jako współczesny pochówkowi bądź np. efekt ceremonii rocznicowych.

Uwagę zwraca nietypowy kształt większych kamieni, gdyż kamienie prostokątne i w kształcie przypominającym serce rzadko występują w przyrodzie. Poza tym kamień prostokątny ma na jednej z płaskich powierzchni wzór przypominający rysunek składający się

z łamanych linii. Możliwym wytłumaczeniem znaczenia kamieni wchodzących w skład depozytu znad grobu 7 jest odniesienie ich do wierzeń Indian Araona i Takana, odnotowanych w źródłach etnograficznych (Armentia 1887; Hissink i Hahn 2000).

Wśród bóstw i duchów Araona i Takana szczególne miejsce zajmują istoty ponadnaturalne zwane *edutzi*[14]. *Edutzi* mieszkają w/na świętych wzgórzach, bądź w zaświatach, skąd przybywają jako kolibry i na ziemi zamieniają się w mały, nietypowy kamień, przy czym każdy kamień *edutzi* ma określony kolor lub kształt oraz niekiedy symbol. Kamienie te są używane jako akcesoria ceremonialne przez szamanów zwanych *yanacona*[15] lub *ecuai*, przechowywane są w specjalnych torbach wraz z liśćmi koki i akcesoriami przeznaczonymi dla *edutzi*. Istotnymi zjawiskami w przyrodzie oraz sferami życia Takana i Araona władają przypisani im *edutzi*, np. Urumari Edutzi (bóstwo słońca), Guarayo Edutzi (bóstwo wojny), Ete/Etesi Edutzi (bóstwo domostw), Capuari Edutzi (bóstwo śmierci) (Armentia 1887: 63-64; Hissink i Hahn 2000: 176-179). Niektóre z kamieni opisanych w źródłach jako przypisane *edutzi* wydają się znajdować odzwierciedlenie w depozycie znad grobu 7. Jeden z mniejszych kamieni ma barwę białą – w taki sposób opisywany jest kamień przypisywany Amasina Edutzi (pan tkanin); kwadratowy kamień według wierzeń Takana należy do Biduti Edutzi (stworzony przez Beni Edutzi, pana wiatru z południa); złoty kamień w kształcie serca żółwia przypisywany jest Urumari Edutzi (bóstwo słońca) (Hissink i Hahn 2000: 177, 179). Być może więc kamienie z depozytu grobowego symbolizować miały elementy przyrody i życia codziennego przypisane *edutzi*. Słabą stroną tej hipotezy jest fakt, iż kamienie *edutzi* przechowywane były w względnie niewielkich torbach (około 20 cm) (Hissink i Hahn 2000), więc nie mogły być tak duże, jak w przypadku kamienia prostokątnego i w kształcie „serca".

Innym zastosowaniem kamieni w kulturze Indian Araona było odliczanie czasu według miesięcy (księżyców) w cyklu trzyletnim, przy czym pojedynczy kamień symbolizował miesiąc (Armentia 1887: 64). Być może więc obecność kamieni nad grobem 7 związana była z upływającymi miesiącami bądź latami oraz ceremoniami rocznicowymi. Możliwym potwierdzeniem tej hipotezy jest zwyczaj obecny wśród Indian Takana organizowania corocznych uroczystości ku czci zmarłego w okresie trzech lat do pochówku (Hissink i Hahn 2000: 172).

Na aktualnym etapie badań powyższe hipotezy te są trudne do weryfikacji. Niemniej jednak obecność nietypowych kamieni w depozycie nad grobem 7 można wiązać z aktywnością magiczno-religijną dawnych mieszkańców Uaua-uno.

Ryc. 40. Uaua-uno. Przedmiot kamienny, inw. 10/04. Fot. A. Karwowski.

[14] Informacje o *edutzi* przytacza brat Nicolas de Armentia w odniesieniu do Indian Araona (grupa językowa Takana), jednak zdaniem Karin Hissink i Alberta Hahna (2000: 175) są one wspólne także dla Takana.

[15] Nazwa pochodzi z języka keczua i w tym kontekście oznacza „sługę" bóstwa (*edutzi*), pilnującego jego wizerunku i pełniącego jednocześnie rolę wodza i szamana (Métraux 1942: 42).

Do znalezisk powierzchniowych należy przedmiot kamienny w kształcie niewielkiego, względnie płaskiego walca o średnicy około 2 cm (inw. 10/04). Analiza traseologiczna nie wykazała śladów użytkowania tego przedmiotu jako narzędzia, natomiast jego forma z pewnością nie jest naturalna.

Ryc. 41. Ozdoby kamienne ze stanowiska Mutuca. Wg Gomes-Garcia 2012: Prancha 5.

Podobne przedmioty kamienne znaleziono na stanowisku Mutuca wśród inwentarzy wiązanych z przodkami ludów Tupi. Przedmioty te, mniejsze i bardziej płaskie od przykładu z Uaua-uno zostały zinterpetowane jako rodzaj paciorków kamiennych (*contas de colar*) (Gomes Garcia 2012). Niewykluczone, że podobną funkcję pełnił kamienny przedmiot z Uaua-uno, jednakże ponieważ jest to znalezisko powierzchniowe i nie posiada blizszych analogii w Amazonii boliwijskiej definitywne określenie jego funkcji pozostaje kwestią otwartą.

4. Przedmioty metalowe

Wśród materiałów wydzielonych pochodzących z badań w sezonie 2004 znalazły się również przedmioty z metali szlachetnych, służące zapewne jako ozdoby.

4.1 Ozdoby

Do kategorii ozdób metalowych należą dwia przedmioty (inw. 66/04 i 67/04) znalezione na skupisku potłuczonych naczyń ponad grobem 7, w pobliżu depozytu kamieni. Są to wykonane z blachy srebrnej przedmioty w kształcie trójkątów (długość podstawy 8 cm, wysokość 3,5 cm), z perforacją na wierzchołkach oraz nacięciami i wycięciami na krawędzi podstawy oraz zagiętymi narożnikami przy podstawie. Pierwotnie (*in situ*) oba przedmioty były złożone razem, tj. ich płaszczyzny przylegały do siebie. Ślady korozji, widoczne przy krawędziach bocznych jednej z ozdób (inw. 66/04) mogą świadczyć o styczności z materiałem organicznym i być może w tego rodzaju „opakowaniu" ozdoby zostały zdeponowane. Z uwagi na perforacje na wierzchołkach oraz parzystą liczbę przypuszczać można, iż przedmioty te pierwotnie służyły jako ozdoby uszu.

Analizowane ozdoby wykonano z niemal czystego srebra (Gierczyk 2005, informacja ustna). Zapewne zostały wycięte z kutego arkusza blachy srebrnej przy pomocy dłuta; podobnym narzędziem wykonano także ozdobne wycięcia i nacięcia. Perforacje najpewniej wykonano rodzajem przebijaka.

a b

Ryc. 42. Uaua-uno. Grób 7. Ozdoby srebrne: a) inw. 66/04; b) inw. 67/04. Fot. A. Karwowski.

Ozdoby srebrne znalezione w Uaua-uno sa unikatowe w skali Amazonii boliwijskiej, nie mają analogii wśród opublikowanych znalezisk z tego obszaru. Ponieważ metalurgia srebra była rozwinięta na obszarze Andyjskim w okresie przedhiszpańskim (i później), możliwe, że są importami z ośrodków metalurgicznych rozwiniętych kultur andyjskich[16]. Znane przedmioty metalowe (złote i brązowe) pochodzące ze stanowisk znad Río Beni nie stanowią wytworów miejscowych kultur lecz wiązane są z obszarem andyjskim[17].

5. Wnioski i kwestie dyskusyjne

Wydzielony materiał zabytkowy z badań archeologicznych w sezonie 2004 prezentuje obraz dość zróżnicowany, zawierający ceramikę, przedmioty kamienne oraz metalowe. Szczególne znaczenie ma ceramika naczyniowa, z uwagi na jej względnie dużą liczność, zróżnicowanie stylistyczne i technologiczne oraz potencjalną wrażliwość chronologiczną. Ponieważ na stanowisku nie prowadzono wcześniej naukowych prac wykopaliskowych (brak materiałów porównawczych o znanych kontekstach stratygraficznych), analiza materiałów ceramicznych skierowana była przede wszystkim kierunku sformułowania odpowiedzi na tradycyjne zagadnienia archeologiczne, tj. zdefiniowania typów naczyń oraz ich następstwa w czasie, a w następnej kolejności w kierunku określenia funkcji oraz możliwego znaczenia kulturowego. Materiały ceramiczne innego rodzaju oraz materiały z innych surowców są pod tym względem mniej przydatne, chociaż w niektórych przypadkach możliwe jest określenie funkcjonalne zabytków.

Naczynia ceramiczne podzielono na kilka kategorii, dla których punktem wyjścia była forma. Wydzielono cztery kategorie naczyń: misy, czary, amfory oraz naczynia donicowate, przy czym amfory oraz naczynia donicowate znane są z pojedynczych egzemplarzy. W

[16] Metalurgia srebra była znana w obszarze Altiplano od początku VII w. n.e. (horyzont środkowy), przy czym przekuwanie srebra w arkusze jest techniką najstarszą (Petersen 2010). Nie oznacza to iż miejscowe pochodzenie ozdób srebrnych jest niemożliwe – o metalurgii srebra i brązu (przekuwanie monet) z wykorzystaniem względnie prostych technologii (ognisko zamiast pieca, wachlarz z piór zamiast miecha) wśród współczesnych Indian Shipibo znad Yarinacocha wspomina Anna Kowalska-Lewicka (1969), więc metalurgia srebra była technologicznie możliwa także wcześniej. Ponadto Shipibo nosili uznawane za szczególnie kosztowne naszyjniki z wypukłych tarczek srebrnych. Natomiast obecność ozdób srebrnych wśród Indian Takana nie została odnotowana w źródłach etnograficznych (por. np. Hissink i Hahn 2000).

[17] O inkaskiej brązowej siekierce pochodzącej z Baba-trau (MNA 862) wspomina Max Portugal Ortiz (1978: 99); z pochówku inkaskiego pochodzi złoty diadem z San Buenaventura (Sagarnaga 1989; Tyuleneva 2010); zaginiony „pektorał Beni" z brązu lub miedzi, pochodzący prawdopodobnie z Las Piedras uznawany jest za przedmiot pochodzenia andyjskiego (Ponce Sanginés 1994); siekierki z brązu lub miedzi z kolekcji prywatnej w Rurrenabaque datowane są na horyzont późny (okres inkaski) (Tyuleneva 2010: 134).

niemal wszystkich materiałach ceramicznych domieszką schudzającą jest wyłącznie tłuczeń. Wśród analizowanej ceramiki naczyniowej największą wartość poznawczą mają czary, z uwagi na względnie dużą ilość egzemplarzy oraz charakterystyczność form. Analogie etnograficzne oraz porównywalne materiały archeologiczne z Peru (znad Ucayali) i Brazylii (kultura Tupiguarani) wskazują, iż naczynia te służyły do serwowania piwa z manioku (*masato*, *cauim*) lub kukurydzy (*chicha*). Wydzielono trzy typy czar: typ I - mniej starannie wykonane, z wyraźnie zaznaczoną niską nóżką (grób 6 oraz materiały z warstwy kulturowej) oraz cielistą polewą; typ II – starannie wykonane, ze słabiej zaznaczoną nóżką/podstawą, angobowaniem strefowym (pomarańczowa i biała) oraz ornamentem malowanym (grób 7); oraz typ III – z ostrym załomem brzuśca i prostych ściankach (nieznana forma części przydennych), śladami jasnej angoby oraz ornamentu malowanego (warstwa kulturowa). Ta kategoria naczyń, z uwagi na względnie dobrze zdefiniowany kontekst stratygraficzny stanowi podstawę podziału typologicznego (stylistycznego) i chronologicznego materiałów z Uaua-uno. Czary typu I należy uznać za wcześniejsze, bardziej tradycyjne i dłużej wytwarzane, czary typu II i III za późniejsze. Do form „późnych" zaliczyć należy także amforę oraz naczynie donicowate. Dodatkową cechą ceramiki „wczesnej" jest zastosowanie cielistej lub ciemno-cielistej angoby, która w przypadku materiałów „późnych" miała barwę żółto-pomarańczową, białą lub łączoną strefowo: żółto-pomarańczową i białą. Generalnie, w przypadku czar zauważalna jest tendencja do redukcji rozmiaru nóżki.

Podział na formy „wczesne" i „późne" nie obejmuje typów naczyń zachowanych fragmentarycznie i powinien zostać uzupełniony lub rozwinięty w toku kolejnych badań i studiów archeologicznych. Niewykluczone, iż istniały etapy pośrednie w stylistyce ceramiki z Uaua-uno. Bazując na kryterium rodzaju polewy, do materiałów „wczesnych" zaliczyć należy także fragment przywylewowy z szerokim kołnierzem oraz ciemno-cielistą angobą, natomiast do materiałów „późnych" angobowane fragmenty barwy żółto-pomarańczowej: fragment brzuśca (?) z ornamentem modelowanym, fragmenty przywylewowe z linearnym ornamentem rytym, fragment przydenny z niską nóżką oraz fragmenty naczyń z perforacjami znalezione w grobie 8. Do materiałów „późnych" należą także znalezione w warstwie kulturowej wykopu sondażowego fragmenty naczyń z uchwytami i polewą barwy białej oraz miniaturowe paciorki ceramiczne znalezione w grobie 7 (prawdopodobnie importowane). Wśród ceramicznych przęślików, znajdowanych w różnych kontekstach stratygraficznych nie uchwycono szczególnej zmienności: prawie wszystkie to proste dość płaskie formy, jedynie w dwóch przypadkach (grób 7) mają kształt bardziej kulisty i owalny i służyły prawdopodobnie do produkcji bardziej delikatnej przędzy.

Niemal wszystkie przedmioty z pozostałych surowców (kamień, metal) należy zaliczyć do materiałów „późnych". Są to znalezione w grobie 7 duży tłuczek, mniejsze kamienie używane w charakterze tłuczka-rozcieracza oraz rozcieracza-gładzika. Funkcja pozostałych kamieni (grób 7, 8, znaleziska powierzchniowe) jest niejasna, część z nich (depozyt nietypowych kamieni) można interpretować przez pryzmat wierzeń Indian Takana, jako związane z wierzeniami dotyczącymi *edutzi* bądź rytuałami rocznicowymi. Nie stanowi to jednak silnego argumentu na rzecz tożsamości etnicznej dawnych mieszkańców Uaua-uno, gdyż przywoływane relacje etnograficzne dotyczą funkcji samych kamieni i nie istnieje przekaz o wykorzystywaniu ich w obrządku pogrzebowym.

Do materiałów „późnych" należą także dwie ozdoby srebrne znalezione w pobliżu depozytu kamieni (grób 7). Wysunięto sugestię, iż są to przedmioty importowane, prawdopodobnie z obszaru andyjskiego. Kwestia przedmiotów importowanych (paciorki ceramiczne, ozdoby srebrne) opiera się na założeniu, iż dawni mieszkańcy Uaua-uno nie znali techniki wypału w piecu, tj. nie byli w stanie uzyskać temperatury wymaganej do pełnego wypalenia substancji organicznych zawartych w glinie oraz wymaganej w metalurgii srebra. Założenie to opiera się na faktach, iż w obrębie stanowiska nie znaleziono śladów pieców

oraz, iż znane przedmioty metalowe pochodzące ze stanowisk znad Río Beni nie stanowią wytworów miejscowych kultur lecz wiązane są z obszarem andyjskim. Wniosek o pozamiejscowym pochodzeniu paciorków ceramicznych i ozdób srebrnych wymaga jednak potwierdzenia w toku niezależnych badań oraz uszczegółowienia kierunków ewentualnej wymiany handlowej.

	Wczesne	**Późne**
czary	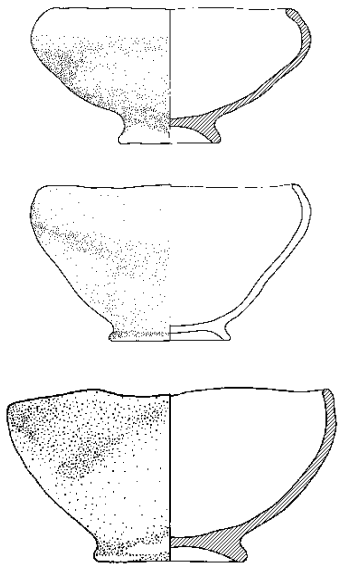 typ I	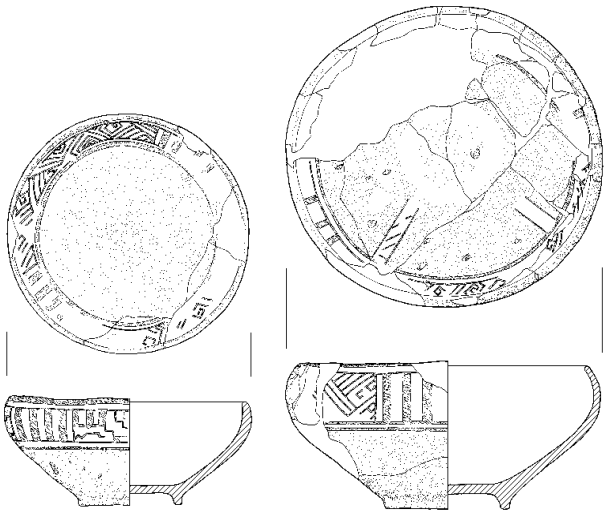 typ II typ III
amfory	Brak	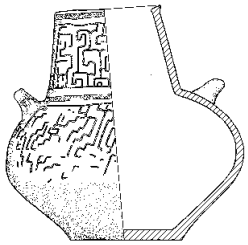
Naczynia donicowate	Brak	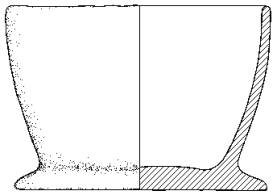

Tablica 2. Uaua-uno. Zestawienie form naczyń pochodzących z badań w sezonie 2004. Opracowanie: A. Karwowski (rys. R. Konieczny, D. Werra, A. Karwowski).

Słów komentarza wymaga także kwestia podstawowa, dotycząca homogeniczności źródeł archeologicznych pochodzących z badań w 2004 r. Mimo dużej różnorodności materiałów oraz względnie niewielkiej ich ilości zaobserwowano powtarzalność form naczyń oraz technik wytwórczości (domieszka schudzająca, angobowanie). Taka sytuacja sugeruje, iż mamy do czynienia z jedną „jakością" kulturową, chociaż zmienną w czasie. Inaczej mówiąc nie istnieją przesłanki w materiale ceramicznym wskazujące na obecność na stanowisku pozostałości więcej niż jednej kultury (nie licząc potencjalnych importów). Również dane stratygraficzne sugerują ciągłość osadnictwa, mimo zmiennych form obrządku pogrzebowego oraz zapewne zmiany w gospodarce skutkującej depozycją czarnoziemów amazońskich (*terra preta*). W warstwie kulturowej zaobserwowano zarówno materiały uznane za „wczesne" jak i „późne"; nie zaobserwowano także nieciągłości w stratygrafii (*hiatus*). Sytuacja ta pozwala na wstępne określenie materiałów archeologicznych z Uaua-uno jako homogenicznych, chociaż ustalenie to wymaga weryfikacji w toku kolejnych badań, tym bardziej, że materiały porównawcze pochodzące z nieodległych stanowisk o udokumentowanej stratygrafii są zbyt nieliczne (por. Cordero 1984; Sagarnaga 1989), by na ich podstawie definitywnie wnioskować o homogeniczności źródeł archeologicznych z Uaua-uno.

Stanowisko	**Lokalizacja**	**Technika**	**Datowanie**
Las Piedras	Ujście Río Beni (Boliwia)	Rycie	XV w.
Cumancaya	Starorzecze Ucayali (Peru)	Rycie	600-1700 n.e. (cała tradycja)
Chipeno 2	Baures (Boliwia)	Rycie	Okres kolonialny
Moxitania	*Llanos de Mojos* (Boliwia)	Rycie	VIII-XI w. n.e
Caimito	Starorzecze Ucayali (Peru)	Malowanie	1200-1500 n.e. (cała tradycja)
Lagoa do Custódio 1	Dopływ Parany (Brazylia)	Malowanie	IX-XVI w. n.e. (okres osadnictwa)

Tablica 3. Lokalizacja oraz datowanie materiałów z ornamentyką w *estilo de serpiente*. Opracowanie: Andrzej Karwowski.

Dostępne dane pozwalają na podjęcie próby określenia chronologii bezwzględnej materiałów z Uaua-uno. Z badań w sezonie 2004 pochodzi jedna data radiowęglowa 1551±30 (GdA-849), pochodząca z grobu 6. Po kalibracji wynikiem datowania jest okres 430-550 n.e (68,2%), a z większym prawdopodobieństwem (95,4%) okres 420-580 n.e. (Karwowski 2008). W trakcie badań w sezonie 2004 nie natrafiono na groby stratygraficznie starsze, można więc przyjąć, iż ten przedział czasowy określa wiek najwcześniejszych znanych materiałów kulturowych z Uaua-uno, oraz datę początkową dla ceramiki „wczesnej". Znacznie większe kłopoty sprawia określenie wieku materiałów „późnych" oraz kresu osadnictwa na stanowisku. W tym przypadku punktem oparcia są jedynie analogie stylistyczne z materiałami pochodzącymi z innych kultur amazońskich, szczególnie zdobionymi motywem w *estilo de serpiente*. W przypadku ornamentyki rytej ich datowanie waha się między VII w. n.e. a okresem kolonialnym, natomiast datowanie materiałów analogicznych, z ornamentem malowanym zamyka się w przedziale od IX do XVI w. n.e. Sugestywną ramą czasową wydaje się datowanie kompleksu Caimito znad Ucayali w Peru (1200-1500 n.e.), wraz z którym wprowadzony został zwyczaj dekorowania ceramiki linearnymi wzorami malowanymi (tradycja ceramiki polichromowanej). Podobieństwo czar typu II do pododmiany M.I.1.2b inwentarzy kultury Mollo (późny okres przejściowy w periodyzacji obszaru andyjskiego) dodatkowo wzmacnia tę hipotezę. Tak więc ten przedział czasowy można uznać za szacunkową chronologię ceramiki „późnej" z Uaua-uno. Natomiast data kresu osadnictwa na stanowisku pozostaje sprawą otwartą.

W tym miejscu wypada podjąć rozważania bardziej ogólne (i zapewne dyskusyjne) dotyczące kontekstu kulturowego oraz etnicznego analizowanych materiałów ze stanowiska Uaua-uno. Pewne oczywiste wnioski rysują się już na podstawie przytaczanych w poprzednich rozdziałach analogii stylistycznych do analizowanych przedmiotów oraz ich funkcji. Niewątpliwie materiały z Uaua-uno są pozostałościami po społeczności osiadłej, wytwarzającej ceramikę, której gospodarka oparta była na rolnictwie (*terra preta*) oraz łowiectwie (obecność skorup polerujących). Jednocześnie jako całość nie znajdują bezpośrednich analogii w znacznie lepiej rozpoznanym archeologicznie obszarze *Llanos de Mojos* (mimo względnie niewielkiej odległości). W *Llanos de Mojos* nie wstępują formy przewodnie z Uaua-uno, czyli czary typu I i II, amfory i naczynia donicowate w kształcie podobnym do przykładów z grobu 7, czy bębny ceramiczne porównywalne do egzemplarza z grobu 7. Również obecność ornamentyki w *estilo de serpiente* jest tam raczej wyjątkiem niż regułą (Moxitania). Natomiast w *Llanos de Mojos* powszechna jest obecność naczyń na nóżkach, podczas gdy w Uaua-uno są to przypadki odosobnione. Obserwacje te prowadzą do wniosku o odmienności kulturowej w odniesieniu do *Llanos de Mojos* i świadczą ewentualnie o sporadycznych kontaktach z mieszkańcami tego obszaru.

Do odmiennych wniosków prowadzi porównanie ceramiki naczyniowej z Uaua-uno z przykładami naczyń z obszaru górnego biegu Río Beni. Z Baba-trau oraz San Buenaventura pochodzą czary o formie zbliżonej lub identycznej do czar typu II (Cordero 1984), dwa przykłady podobnych czar (z ornamentem malowanym) pochodzą z okolic miasta Rurrenabaque (Tyuleneva 2010). Ponadto w kolekcji prywatnej w Rurrenabaque znalazła się miniaturowa amfora o kształcie zbliżonym do amfory z grobu 7 w Uaua-uno (*Ibid*). Natomiast na stanowisku nie znaleziono np. dwudzielnych naczyń z poziomymi uchwytami, z wyobrażeniem twarzy ludzkiej na szyjce (czy też form zredukowanych), dość często znajdowanych w górnym biegu Río Beni oraz w Alto Beni (Portugal 1978). Mimo to można mówić o znacznym podobieństwie materiału ceramicznego z Uaua-uno oraz z przyległego obszaru górnego biegu Río Beni. Prowadzi to do wniosku o miejscowym (lokalnym) pochodzeniu materiałów ze stanowiska, będących pozostałością po odrębnej kulturze, odmiennej od zjawisk kulturowych w *Llanos de Mojos*. Wydaje się, że kultura ta swoim zasięgiem obejmowała również górny bieg Río Beni (do okolic miasta Rurrenabaque). Na obecnym etapie studiów można więc mówić o w miarę jednorodnym typie ceramiki nie wykraczającej swym zasięgiem na południe poza górny bieg Río Beni, określając ją dla uproszczenia jako *materiały typu Uaua-uno*[18].

Przyjmując, iż istniała odrębna jednostka kulturowa w górnym biegu Río Beni, można zastanowić się nad jej tożsamością etniczna i genezą. W tym celu należy przyjrzeć się sytuacji etniczno-językowej w Amazonii boliwijskiej. W jej zachodniej części, w okresie zetknięcia się rdzennej ludności z Europejczykami zamieszkiwało kilka grup etnolingwistycznych, do których zaliczyć można grupy Takana, Pano, Arawak oraz izolowane grupy Indian Leco, Mosetene, graniczące od wschodu z grupami językowymi *Llanos de Mojos*: Arawak (Baure i Mojo), Tupi (Guarayu i Siriono) oraz izolowanymi Canichana, Cayuvava, Itonama, Movima i Ts'imane (por Eriksen 2011; Walker 2008: 932). Stanowisko Uaua-uno leży w obszarze zamieszkiwanym wówczas i obecnie przez Indian z grupy Takana, a aktualnie również przez

[18] Mimo znacznej różnorodności zbiorów, materiały muzealne ze stanowisk znad Río Beni i Alto Beni, dla Maxa Portugala (1978) stały się podstawą wydzielenia odrębnej kultury (archeologicznej) Beni. Ponieważ nad Río Beni prowadzono wcześniej jedynie ograniczone rozpoznania archeologiczne, krok ten ze względów metodologicznych jest dość ryzykowny i przedwczesny. Materiały muzealne świadczą raczej o istnieniu zabytków w danych typach stylistycznych o nieznanym datowaniu i kontekście stratygraficznym, pochodzących z dużym prawdopodobieństwem ze strefy nad Río Beni i Río Alto Beni. Niewykluczone, że postulaty Portugala zostaną potwierdzone w toku przyszłych badań terenowych i studiów materiałów o znanych kontekstach archeologicznych i chronologii, jednak obecnie hipoteza kultury Beni ze względów metodologicznych jest dyskusyjna.

ludność napływową. Z kolei do grupy językowej Takana należy kilka języków lokalnych: Takana (właściwy; obecnie w miastach Ixiamas, Tumupasa i San Buenaventura oraz nad brzegami rzek Beni, Madre de Dios i Orthon), Cavineña (nad Río Beni, w obszarze municypalnym miasta Reyes oraz w Puerto Cavinas), Araona (obecnie w Puerto Araona), Toromona (między rzeką Madidi a Heath), Maropa (między Río Beni a jeziorem Rogaguado) i Ese-Ejja (nad brzegami rzek Beni, Madre de Dios, Madidi, Heath) (Schuller 1922; Ottaviano i Ottaviano 1965; Shoemaker i Shoemaker 1965; Fabre 2005; Rivero 2006)[19] Jednocześnie według niemal wszystkich współczesnych klasyfikacji, języki Takana tworzą rodzinę z językami Pano (Pano-Takana), obejmując łącznie rdzenne języki obszarów leśnych Peru, Boliwii i Brazylii, przy czym istnieją wątpliwości czy podobieństwa mają charakter genetyczny czy też są wynikiem zapożyczeń (Fabre 2005).

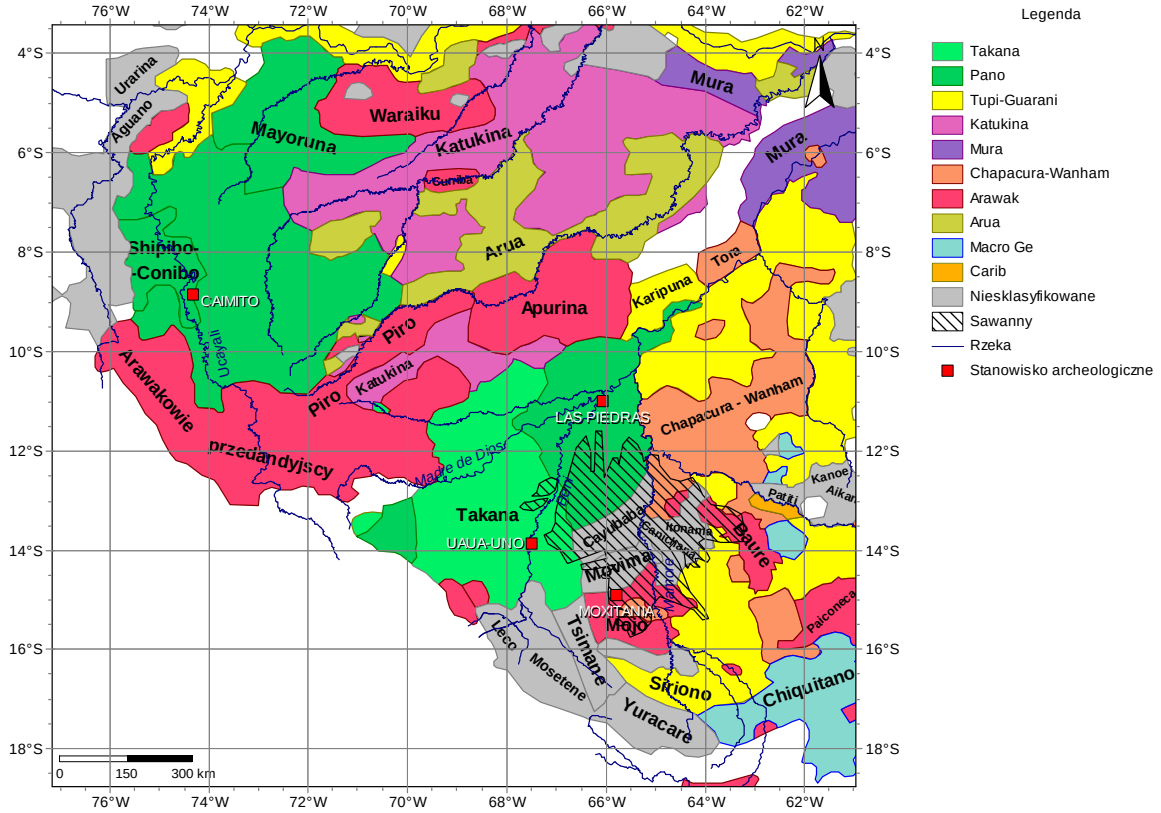

Ryc. 43. Grupy etnolingwistyczne zachodniej i południowej Amazonii w okresie kontaktu z Europejczykami. Opracowanie A. Karwowski wg Eriksen 2011: Fig. 2.3.1, Fig. 3.3.1. Obszar sawann wg Walker 2008: Fig. 46.1.

Proponowana jednostka kulturowa znad górnego biegu Río Beni położona jest w południowo wschodniej części strefy zamieszkałej w czasie zetknięcia się z Europejczykami przez Indian z rodzin Pano-Takana. Strefa ta rozciąga się w przybliżeniu między rzekami Beni, Madre de Dios i Orthon, wkraczając na wschodzie w obszar sawann. Na poziomie rozprzestrzenienia grup językowych jest jednolita, tzn. w jej granicach nie występują tereny zamieszkałe przez inne grupy językowe. Dane etnograficzne nie pozwalają na stwierdzenie jak daleko w przeszłość sięgał taki obraz kulturowy, chociaż brak izolowanych grup obcych etnicznie lub językowo wewnątrz tego obszaru sugeruje jego relatywnie długą jedność etniczną. Odmienna sytuacja rysuje się w obrębie *Llanos de Mojos*, które podzielone jest

[19] Rudolf Schuller wymienia także nazwy Paimano, Tshiliuva, Aguatshile, Utshupiamona, Saparuna, Huawayana, Maracani, Sapibocona, Guariza.

między ludy z grup Arawak, Tupi oraz szereg grup izolowanych[20]. Badania genetyczne zróżnicowania mitochondrialnego DNA wśród populacji Mojo, Movima i Yuracare ze strefy centralnej *Llanos de Mojos* wykazały jedno z największych zróżnicowań genetycznych wśród rdzennych populacji w obu Amerykach, większe niż wśród innych populacji zamieszkujących większe tereny. Obserwacje te sugerują obecność procesów izolacji, po których nastąpiły ekspansje i migracje badanych grup (Bert *et al.* 2004).

W związku z powyższymi rozważaniami rodzi się pytanie czy wśród materiałów typu Uaua-uno znajdują się takie, które potwierdziłyby wcześniejszą obecność ludów Pano-Takana na terenach zajmowanych przez nich w czasie zetknięcia się rdzennej ludności z Europejczykami? Podejmując próbę odpowiedzi na to pytanie należy zachować daleko idącą ostrożność, gdyż nie istnieje reguła wiążąca tzw. kulturę materialną z etnosem, a nawet język z etnosem, chociaż taka relacja jest prawdopodobna. Poza tym kultury archeologiczne nie muszą być odzwierciedleniem kultur realnych, będąc raczej akceptowanym przez badaczy sposobem na uporządkowanie źródeł. Stąd poniższe rozważania należy traktować jako propozycje interpretacji źródeł archeologicznych, nie wykluczające innych możliwych wyjaśnień.

Porównując materiały typu Uaua-uno z współczesnym garncarstwem Indian Takana z Ixiamas i Tumupasa (Hissink i Hahn 2000) nie widać znaczącego podobieństwa w zakresie całości wytwórczości, za wyjątkiem najprostszych form (misy). Brak form porównywalnych do czar typu I-III (czary nie mają zawiniętych do środka brzegów), naczyń amforowatych czy donicowatych porównywalnych do egzemplarzy z grobu 7. Rzadko występują naczynia na niskich nóżkach. Dość często pojawiają się jednak formy z uchwytami w kształcie uszek, podobnie jak w przypadku części materiałów „późnych" z Uaua-uno. We współczesnym garncarstwie Takana widoczne są natomiast cechy inwentarzy kultury Mollo z obszarów górskich północno-zachodniej Boliwii (późny okres przejściowy), szczególnie w odniesieniu czar o płaskiej podstawie i bez zawiniętych brzegów (M.I.1.1a), do amfor z kulistym brzuścem i uchwytami oraz do form dzbanowatych (por. Szykulski 2005). Z kolei podobieństwa w formach czar są widoczne między czarami typu II a sporadycznie występującą w inwentarzach Mollo pododmianą czar M.I.1.2b, z wyraźnie wyodrębnioną podstawą (*Ibid.*: 282). Poza tym podobieństwa między materiałami typu Uaua-uno a inwentarzami kultury Mollo nie są widoczne. Niewykluczone, iż cechy kultury Mollo w garncarstwie Takana z Ixiamas i Tumupasa wynikają z kontaktów w przeszłości, tym bardziej iż wymienione ośrodki Indian Takana znajdują się tuż przy strefie górskiej, u podnóża Andów. Z kolei obecność pododmiany czar M.I.1.2b w inwentarzach Mollo mogła być wynikiem wpływów pobliskich kultur amazońskich.

Garncarstwo pozostałych grup należących do rodziny Pano-Takana w Boliwii jest słabo udokumentowane w materiale ilustracyjnym opracowań etnograficznych. Na uwagę zasługuje wzmianka Alfreda Metroux (1942: 39), iż Indianie Tiatinagua oraz Chama (Ese-Ejja) nie używali naczyń ceramicznych, w przeciwieństwie do Cavineña, którzy nadal wytwarzali piękne naczynia z malowanymi ornamentami oraz angobą (*resin glaze*). Wytwórcami ceramiki byli również Indianie Araona, którzy produkowali wiele rodzajów naczyń, od dużych dzbanów (*jars*) po małe wazy (*vases*), używane podczas podróży (*Ibidem.*).

[20] W literaturze przedmiotu obszar wzdłuż Río Beni określany jest jako zachodnia strefa (krańcowa) *Llanos de Mojos* (Calandra i Salceda 2004). Jest to duże uproszczenie, gdyż region ten jednak w dużej części pozbawiony jest sawann, pod względem językowym i etnicznym stanowi współcześnie odrębny obszar, a obecność ścisłych relacji kulturowych z centrum *Llanos de Mojos* w okresie przedhiszpańskim w świetle powyższych rozważań jest wątpliwa. Przyporządkowanie obszaru nad Río Beni do *Llanos de Mojos* jest uprawnione jedynie przy wyłącznie geograficznej definicji *Llanos de Mojos* oraz uznaniu jego wielokulturowości i większej lub mniejszej odrębności obszarów składowych.

O ile znane przykłady garncarstwa boliwijskich grup z rodziny Pano-Takana nie znajdują silnych analogii w materiałach typu Uaua-uno, próba podobnej korelacji materiałów archeologicznych znad Ucayali z garncarstwem miejscowych Indian Pano (Shipibo-Conibo) dała wynik pozytywny, wykazując ciągłość kulturową od tradycji Pacacocha po współczesność (Lathrap 1970; DeBoer 1974, 1986; Myers 1976; Lathrap *et al.* 1987).

Po tradycji Hupa-iya (*Barrancoide*), nad rzeką Ucayali, na stanowiskach Cumancaya, Nueva Esperanza, Sarayacu i in. zaobserwowano nową jednostkę kulturową, z inną wytwórczością ceramiki, zwaną tradycją Pacacocha (300–800 r. n.e.)[21]. Zdaniem Donalda Lathrapa (1970), pojawienie się tej tradycji wiązało się ze zmiana etniczną – przybyciem Indian Pano nad Ucayali. Jednakże w linii rozwojowej wytwórczości ceramicznej widoczne są wpływy innych tradycji, przy czym stałym składnikiem były elementy typowe dla ludów Tupi-Guaraní przenikających od południa (poprzez tereny boliwijskich Pano i Takana) oraz z wschodniego Ekwadoru. Częściowo współczesna tradycji Pacacocha była tradycja Cumancaya (600-1600 r. n.e.), obecna na stanowiskach położonych wzdłuż rzek Ucayali, Ene i Apurímac. Prawdopodobnie tradycja ta ewoluowała z Pacacocha, przejmując cechy ceramiki Tupi-Guaraní z południa oraz cechy charakterystyczne dla ceramiki południowego Ekwadoru, przy czym wpływy ekwadorskie interpretowane są jako przybycie ludów Keczua nad Ucayali[22]. Tradycja Cumancaya jest ściśle związana z współczesnym garncarstwem grup Pano w dorzeczu Ucayali[23]. Generalnie obie tradycje: Pacacocha i Cumancaya są związane z ludami Pano, przy czym Cumancaya może nawet stanowić kontynuację Pacacocha. Tak więc ludy Pano nad rzeką Ucayali stanowiły przez długi okres czasu (kilka tysiącleci) czynnik dominujący, co stanowi także istotny argument aby tereny te uznać za kolebkę językową Pano (por. Eriksen 2011: 234). Aktualne rozprzestrzenienie języków z grupy Pano nie przebiega wzdłuż rzek ani wybrzeży, lecz koncentruje się w górnych biegach dużych rzek: Madre de Dios, Purus, Juruá, Ucayali. Wydaje się, iż ekspansja ludów Pano miała formę wędrówki pieszej, co potwierdza fakt, iż wśród wielu grup Pano słabo rozwinęła się żegluga śródlądowa lub brak jej zupełnie (Lathrap 1970: 81).

Porównując formy naczyń oraz zdobnictwo tradycji Pacacocha i Cumancaya z materiałami typu Uaua-uno nie widać ścisłych analogii lecz raczej ogólną odmienność stylistyki. W materiałach typu Uaua-uno brak *adornos* na brzegach naczyń, angoby barwy

[21] Tradycja Pacacocha dzielona jest na trzy fazy: Pacacocha (300-400 r. n.e.), Cashibocaño (400-500 r. n.e.) oraz Nueva Esperanza (500-800 r. n.e.) (Lathrap 1970, Eriksen 2011: 26). Wytwórczość ceramiczną tradycji Pacacocha cechowały proste kształty z przewagą form kulistych; naczynia cechowała słaba jakość wypału, niekiedy powierzchnię wykańczano polewą z czerwonej glinki. W tradycji Pacacocha występowały jeszcze zoomorficzne *adornos* na brzegach naczyń, po przeciwległych stronach (charakterystyczne dla kultur *Barrancoide*). Z czasem pojawiły się zrobienia z pojedynczego rzędu odcisków kciuka, by ostatecznie pokryć całą powierzchnię naczyń chropowaceniem odciskami paznokci. Występowały także szerokie płaskodenne urny stosowane do pochówków wtórnych (Lathrap 1970: 131-132).

[22] Tradycja Cumancaya dzielona jest na następujące fazy: Cumancaya, Sonochenea, Shahuaya, Iparía, Sívia i Naneini, przy czym zdaniem Warrena DeBoera Shauaya i Iparía nie należą do tradycji Cumancaya (Eriksen 2011: 26-27). Ceramika tradycji Cumancaya charakteryzowała się różnorodnością zdobnictwa i wykończenia powierzchni naczyń. Najpowszechniejszą (20%) techniką było chropowacenie naczyń: kolejne wałki gliny chwytano między kciuk i palec wskazujący w miarę wzrastania ścianek naczynia, pozostawiając równomierne ślady kciuka na zewnętrznej powierzchni naczynia. Wariantem chropowacenia było pozostawienie wilgotnej gliny na zewnętrznej części naczynia i karbowanie ostrym patykiem lub paznokciem. Ten drugi wariant jest nadal stosowany przez Indian Shipibo. Około 10 % naczyń Cumancaya miało bardziej złożoną dekorację. Skomplikowane motywy wolut i schodków ryto (*incision*) cienką linią na powierzchni naczynia, przy czym często ten styl dekoracji był łączony ze strefami malowanymi na czerwono. Ponad połowa naczyń z linearną dekoracją rytą jest strefowo malowana (Lathrap 1970).

[23] Identyfikacja całej tradycji Cumancaya z współczesnymi ludami Pano nie oznacza ścisłej relacji i prostego przełożenia kultury materialnej na język i *vice versa*. Stanowiska z fazy Sívia (np. Granja de Sivia, datowane od początku XI do połowy XIV w n.e.), położone sa głęboko na terytorium Arawaków nad Apurimac. Poza tym obecność grobów urnowych w materiałach Cumancaya sugeruje wpływy Arawaków lub Tupi-Guaraní.

czerwonej (Pacacocha), nie stwierdzono także form ostrodennych, obecności złożonej dekoracji rytej malowanej strefowo czy chropowacenia odciskami palców (Cumancaya). Porównywalną cechą jest widoczna w materiałach znad Ucayali tendencja do podniesienia staranności wykonywania naczyń (por. materiały „wczesne" i „późne" z Uaua-uno), obecność form nóżek analogicznych do czar typu I oraz brak naczyń na kilku nóżkach. W tradycji Cumancaya pojawia się także motyw w *estilo de serpiente*, jednak w ornamentyce rytej.

Szerszy zestaw cech analogicznych w doniesieniu do materiałów typu Uaua-uno widoczny jest w ceramice Sonochenea i Shahuaya (fazy Cumancaya lub osobne jednostki kulturowe), uznawanych za wytwórczość przodków współczesnych Indian Conibo (DeBoer 1974)[24]. Materiały Sonochenea dekorowane są białą angobą na zewnętrznej powierzchni naczyń (*Ibid.*: 339), podobnie jak część materiałów „późnych" z Uaua-uno. W obu jednostkach kulturowych znad Ucayali obecne są czary formy zbliżonej lub identycznej do typu II z Uaua-uno (brzegi zawinięte do środka, niska nóżka-podstawa lub jej brak), przy czym bliższe im są przykłady z Sonochenea. Ponadto materiały Sonochenea pochodzą z cmentarzyska (UCA-40) z grobami urnowymi (pochówki pierwotne i wtórne), co dodatkowo wzmacnia podobieństwa kulturowe. Z badań na wyspie Sonochenea pochodzi jedna próbka radiowęglowa datowana na 1120±100 BP (GX-2615), tj. IX w. n.e. (*Ibidem*).

Wskazane podobieństwa między materiałami typu Uaua-uno a przykładami z Sonochenea i Shahuaya wydają się być nie bez znaczenia. Faktem jest, iż poza wymienionymi kontekstami kulturowymi (oraz sporadycznie w kulturze Mollo) czary porównywalne do typu II nie występują w materiałach archeologicznych z innych obszarów Amazonii. Ich funkcja naczyń ceremonialnych do picia piwa – dotyczy jak się wydaje ważnej kulturowo sfery życia (*fiestas*), na co wskazują analogie etnograficzne. Teoretycznie możliwe jest konwergentne pojawienie się takich naczyń na dość odległych od siebie terenach, jednak fakt, iż w czasach historycznych zamieszkiwała je ludność należąca do jednej rodziny językowej Pano-Takana wydaje się dość sugestywny. Także datowanie znalezisk znad Ucayali oraz górnego biegu Río Beni sugeruje ich względną współczesność. Jednocześnie wydaje się, iż bardziej formy naczyń (jako zwykle bardziej tradycyjne[25]) niż ich zdobnictwo mogą świadczyć o bliskości kulturowej obu obszarów. Jeżeli to podejście jest słuszne, wówczas można przyjąć hipotezę o lokalnej tożsamości etnicznej dawnych mieszkańców Uaua-uno jako należących do rodziny językowej Pano-Takana. Hipotezę tę wzmacnia fakt, iż w grobie 6 pochowana mężczyznę z widoczną deformacja czaszki w części czołowej (Karwowski 2006), co wedle relacji etnograficznych (Kowalska-Lewicka 1969) było zwyczajem powszechnym wśród Indian Shipibo i ogólnie wśród peruwiańskich Indian z grupy językowej Pano znad Ucayali (*Ibidem*: 33), stosowanym ze względów estetycznych.

Powyższa hipoteza koresponduje z obecnym w literaturze przedmiotu poglądem o istnieniu jednolitego terytorium zajmowanym przez ludy Pano w przeszłości (Erikson 1993: 55). Ludy Pano w wschodnim Peru i zachodniej Brazylii są geograficznie oddzielone od

[24] W porównaniu do tradycji Cumancaya, w materiałach ceramicznych z Sonochenea strefy chropowacenia odciskami kciuka zredukowano do wąskiego pasa poniżej wylewu, zmniejszony również został repertuar form ostrodennych natomiast utrzymany został zwyczaj zdobienia naczyń ornamentem rytym.

[25] Przyjmując założenie (z którym można się nie zgodzić), iż podczas analiz porównawczych za pierwotne kryterium należy przyjąć formę, za wtórne – ornamentykę, podobieństwo form świadczyłoby o bliskości kulturowej na poziomie podstawowym natomiast ornamentyka o wpływach. To podejście zdają się potwierdzać przykłady zastosowania zdobnictwa „europejskiego" na tradycyjnych formach naczyń u Shipibo i Takana (por Lathrap 1970; Hissink i Hahn 2000). Terminy „bliskość kulturowa" i „wpływ" są dosyć ogólne i pojemne znaczeniowo, w praktyce relacje wewnątrzkulturowe i kontakty z „obcymi" były zapewne dość złożone i mogły przybierać wiele form. Przyjmując, że ceramikę wykonywały kobiety, forma i ornamentyka naczyń zależy również od zakresu egzogamiczności w odniesieniu do pojedynczych osad oraz endogamiczności w odniesieniu do całej kultury. W tym kontekście niemałe znaczenie ma także patry- i matrylokalność rezydencji małżeńskiej (por. Kukawka 1997). Rozważania tego typu wykraczają jednak poza zakres niniejszego opracowania, a ponadto przy tak nielicznych materiałach źródłowych wnioski formułowane na ich podstawie byłyby przedwczesne.

mniejszego odgałęzienia Pano i spokrewnionych z nimi Takana (nad Madre de Dios i Río Beni) „korytarzem" ludów arawackich wzdłuż rzeki Purús (Indianie Apuriña, Kanamaré, Piro), który stworzył klin w terytorium Pano. Obecność ludów z grup językowych Arawak i Tupí na nizinach Peru i na obszarze *Llanos de Mojos* nie wydaje się wcześniejsza niż obecność Pano na wschód od Ucayali i na północ od *llanos*. Inaczej mówiąc ludność Pano zamieszkiwała obszar w górnego biegu Purus przed Arawakami, przy czym, możliwe, iż ów „korytarz" arawacki wzdłuż rzeki Purus istniał dwukrotnie: od 100 p.n.e. do 400 n.e.[26] oraz później od 900 do 1200. n.e. (Eriksen 2011: 235).

Dla interpretacji materiałów typu Uaua-uno istotne znaczenie ma zjawisko kulturowe w zachodniej Amazonii określane mianem ekspansji ludów Tupi-Guarani. Około roku 1200 n.e. została przerwana sekwencja rolnicza nad jeziorem Ayauchi oraz zakończyło się osadnictwo w dolinie Upano. W tym czasie w sekwencji kulturowej Ucayali nastąpiła zmiana fazy – pojawiła się ceramika polichromowana (tradycja Caimito, niezależna od tradycji Cumancaya). Wydarzenia te były efektem przybycia ludów z grupy językowej Tupi-Guarani (Cocama i Omagua) oraz pojawieniem się nad Ucayali Tradycji Ceramiki Polichromowanej, przypominającej wytwórczość znad Río Napo w Ekwadorze i ze wschodniego wybrzeża Brazylii (Lathrap 1970).

Ludy z grupy językowej Tupi-Guarani zamieszkują obecnie na obszarach Brazylii, Urugwaju, Argentyny, Paragwaju, Boliwii i Peru, przy czym ich główne skupiska znajdują się na atlantyckim wybrzeżu Brazylii i w centralnej Amazonii[27]. Kolebka ludów Tupi-Guarani tradycyjnie umiejscawiana jest w Amazonii, ale wśród badaczy (archeologów) nie ma zgody odnośnie do jej dokładnej lokalizacji, trasy ekspansji a nawet chronologii[28]. Studia nad tą tematyką w większości opierają się na danych lingwistycznych i etnohistorycznych (rozprzestrzenienie i zasięg języków Tupi-Guarani), gdyż w niektórych regionach brakuje systematycznych badań archeologicznych (Macario *at al.* 2009: 938).

Z potwierdzonym w źródłach historycznych osadnictwem Tupi-Guarani koresponduje rozprzestrzenienie ceramiki chropowaconej i zdobionej odciskami palców, często z domieszką tłucznia oraz zwyczaj chowania niespopielonych szczątków zmarłych w urnach. Mimo, iż pojawiały się zapożyczenia tych zwyczajów w innych grupach etnicznych, występowanie tych cech ceramiki oraz obrządku pogrzebowego wiązane jest z migracjami ludów Tupí-Guarani. Na początku I tys. n.e. ceramika tego typu pojawiła się w tradycjach Taguara i Una (południowe wybrzeże Brazylii). Do V w. n.e. styl ten rozprzestrzenił się od centralnej Amazonii w górę do Madeiry i Guaporé i następnie w dół, do rzeki Paraguay (Pärssinen *et al.* 2003: 78-79). W początku VIII w. n.e. styl ten pojawia się także w środkowym biegu Ucayali (Cumancaya). Zjawiska te wiązane są z ekspansją Tupí-Guarani w

[26] Tj. do czasu ekspansji ludów Pano.

[27] Nazwa grupy językowej pochodzi od dwóch spokrewnionych społeczności atlantyckiej strefy nadbrzeżnej: Tupí, zamieszkujących obszar od aktualnych stanów Maranhão do Norte de São Paulo (np. Tupinambá); Guaraní zamieszkujący obszary południowe od Sur de São Paulo do rzeki La Plata w północnej Argentynie (Lima 2009: 40). W wielu miejscach zasięg ludów Tupí-Guaraní ma charakter nieciągły, przedzielony przez inne grupy etniczne.

[28] W wyniku prac prowadzonych w latach 60. i 70. XX w przez projekt archeologiczny PRONAPA (Programa Nacional de Pesquisas Arqueológicas) w pobliżu dawnych centrów plemiennych Tupi-Guarani odkryto szereg stanowisk datowanych od początku VI do końca XV w, tj. do przybycia Europejczyków. Na określenie tradycji ceramicznej obecnej na tych stanowiskach wprowadzono termin kultura Tupiguarani, gdyż ze względów metodologicznych nie potwierdzono bezpośredniej relacji między tą tradycją a grupami Tupi-Guarani z XVI i XVII w (Lima 2009: 41). Zasięg kultury Tupiguarani zasadniczo odpowiada rozprzestrzenieniu ludów Tupi-Guarani na wybrzeżu atlantyckim, przy czym podobnie jak etniczni Tupi-Guarani, kultura ta dzielona jest na dwie grupy: wschodnią i południową, odpowiadającą terenom Prototupi i Protoguarani, tj wzmiankowanym w kronikach przodkom Tupi-Guarani.

kierunku zachodnim. Z kolejną fala ekspansji Tupi-Guarani wiązane jest pojawienie się ceramiki polichromowanej nad Ucayali w XIII w. n.e. (Caimito).[29]

Cechy tradycji ceramicznej Tupi-Guarani zaobserwowano również w południowej Amazonii boliwijskiej. Donald Lathrap (1970: 142) wykazał podobieństwa między materiałami tradycji Cumancaya a stylistyką ceramiki ze stanowiska Río Palacios, odkrytego przez Erlanda Nordenskiölda na południowy-wschód od kopców Velarde i Hernmark[30]. Wśród materiałów boliwijskich podobieństwa do tradycji Cumancaya widoczne są także w trójbarwnym stylu ceramicznym Mojocoya (*Mojocoya Trichrome*), obecnym na wschodnich zboczach Andów, szczególnie w departamencie Chiquisaca, u źródeł Río Pilcomayo (główna rzeka Gran Chaco)[31]. Ceramikę Tupi-Guaraní znaleziono także u podnóża Andów, w boliwijskim departamencie Chiquisaca (rejon San Pedro i Monteaguado-Ingre), w pobliżu twierdzy inkaskiej Cuzcotoro (ekspedycja boliwijsko-fińska)[32]. Wyniki tych prac sugerują znacznie wcześniejszą niż dotychczas sądzono obecność Tupí-Guarani w Amazonii boliwijskiej, przy jednocześnie znacznej długotrwałości owej tradycji w Boliwii (Pärssinen 2003)[33]. Obecność ceramiki z powierzchnią chropowaconą (*revocado, revoque*) została potwierdzona także w centralnej strefie *Llanos de Mojos* na stanowisku Loma Alta de Casarabe (typ *Mamoré Revocado*). Ceramika tego typu wiązana jest z fazą Mamoré zasiedlenia stanowiska, która datowana jest na okres VIII-XIII w. n.e. (Dougherty *et al*. 1981-82: 27) [34]. Obecność ceramiki chropowaconej wśród materiałów ze strefy centralnej *Llanos de Mojos* świadczyc może o daleko idących wpływach (ekspansji?) ludów Tupi-Guarani także w tym obszarze Amazonii boliwijskiej.

Kolejną cechą wytwórczośc ceramicznej, którą można powiązać z ludami Tupi-Guarani jest rozrzestrzenienie Tradycji Ceramiki Polichromowanej (*Polychrome Tradition*). Jose Brochado (1984) fakt ten wiąże z ekspansją demograficzną ludów Tupi w dorzeczu

[29] Brochado, Lathrap i Myers zinterpretowali pojawienie się tradycji ceramiki chropowaconej (VIII w n.e.) oraz polichromowanej (XIII w. n.e.) w dorzeczu Ucayali jako wynik interakcji między wielofalowymi ekspansjami ludów Pano i Guaraní. W rzeczywistości pierwsze fale Guaraní na południe musiały się rozpocząć już w początkach pierwszego tysiąclecia n.e. Poza tym, w czasie gdy główna fala Guaraní biegła w kierunku południowym, ludy Pano prawdopodobnie przemieszczały się na północny zachód, z obszaru nad rzeką Guaporé, przez lasy interfluwialne Purús i Jurúa w kierunku Ucayali. (Pärssinen *et al.* 2003: 128)

[30] Zdaniem badacza ceramikę Cumancaya i Río Palacios można powiązać ze sobą nie tylko ze względu na podobieństwo kształtów naczyń (praktycznie identyczny zakres kształtów), ale również ze względu na obecność chropowacenia, typowego dla tradycji ceramicznej Tupí-Guarani (Lathrap 1970: 142). Jeżeli ta hipoteza związku obu tradycji jest słuszna, wówczas istnieją dwie możliwości datowania kompleksu Río Palacios: wpłynęła na pojawienie się ceramiki Cumancaya nad Ucayali około 600 r. n.e., dodając cechy wytwórczości Tupí-Guarani, bądź odwrotnie – na pojawienie się ceramiki Río Palacios miała wpływ tradycja Cumancaya i/lub tradycja Guarani około roku 1200 n.e (Eriksen 2011: 66). Ta druga ewentualność wydaje się bardziej prawdopodobna ze względu na podobieństwo między materiałami Río Palacios a ceramiką z Macisito – z cechami tradycji *Incisa-Punctada*, datowanej na czasy po roku 1000 n.e. Z tych powodów postulowana jest wymiana technologii ceramicznej miedzy *Llanos de Mojos* a dorzeczem Ucayali od około roku 1000 n.e. (Eriksen 2011: 244).

[31] Styl ten rozkwitł się w IV w n.e., zanim ceramika Tiwanaku rozprzestrzeniła się poza basen Titicaca. Ceramikę Mojocoya charakteryzuje ograniczony zakres motywów, składających się niemal wyłącznie z wolut i elementów schodkowatych (Lathrap 1970: 142).

[32] W kontekście ceramiki chropowaconej i zdobionej odciskami paznokci znaleziono również ceramikę malowaną motywami geometrycznymi barwy brązowej oraz wzorami kłutymi i modelowano-kłutymi w formie wijącego się węża. Znaleziska te występowały w kontekście grobów urnowych (stanowiska Placitu Mayu, Atolladar, Cumandaiti). Grób urnowy z Placitu Mayu i materiały z Angoaguasu wydatowano radiowęglowo na I-VI w n.e, grób urnowy z Cumandaiti na okres republikański.

[33] Dla Placitu Mayu Ua-10238, wynik laboratoryjny 1675±80; Angoaguasu Ua-10240, wynik laboratoryjny 1680±80.

[34] Taką rozpiętośćczasową(po skalibrowaniu, z prawdopodobieństwem 95,4% sugerują przytaczane przez badaczy daty radiowęglowe związane z fazą Mamoré: 1140±90 (SI-5384), 830±70 (SI-5383) oraz 755±95 BP (SI-5385).

Amazonki i jej głównych dopływów z obszaru centralnej Amazonii[35]. Hipotezie środkowoamazońskiego pochodzenia ceramiki polichromowanej przeczą jednak wczesne datowania ceramiki polichromowanej z dorzecza górnej Madeiry (przełom er; faza Jamari lub Jatuarana), wcześniejsze niż te znad środkowej Amazonki i wyspy Marajo (V w. n. e.) (Neves 2008: 368). Cechą wspólną Tradycji Ceramiki Polichromowanej jest zastosowanie dekoracji malowanej w czerwone i/lub czarne wzory na białej polewie. Obecne sa także inne techniki plastyczne dekoracyjne: rycie, żłobienie, nacinanie oraz modelowanie. W centralnej i górnej Amazonii domieszką schudzającą naczyń polichromowanych jest zwykle pokruszona i spalona kora drzewna (*caraipé*), podczas gdy na wyspie Marajo jest nią tłuczeń.

Niezależnie od kontrowersji dotyczących miejsca pochodzenia ceramiki polichromowanej w Amazonii, malowaną ceramikę z Uaua-uno można technologicznie i stylistycznie powiązac z Tradycją Ceramiki Polichromowanej. Do tej tradycji należą również z jednej strony przykłady ceramiki malowanej z Caimito nad Ucayali, o dekoracji zbliżonej do *estilo de serpiente*, z drugiej strony fragmenty ceramiki malowanej z rdzennych ziem Guarani np. nad rzeką Parana, przy czym możliwe iż materiały te są w przybliżeniu jednoczasowe. Prawdopodobnie z tą falą ekspansji Tupi-Guarani należy wiązać pojawienie się w materiałach „późnych" z Uaua-uno malowanej ornamentyki w *estilo de serpiente*. Pewną trudnośc interpretacyjną stanowi wyjaśnienie pozostałych znanych przykładów tej ornamentyki wykonanych w technice rytej, pochodzących ze kontekstów o wcześniejszym (Cumancaya, Moxitania) lub późniejszym (Las Piedras, Chipeno 2) datowaniu. Kwestią zasadnicza jest pytanie czy ornament ten należał pierwotnie do repertuaru zdobnictwa Tupi-Guarani czy tez innych ludów, np. Pano. Jego obecność w tradycji Cumancaya, gdzie występowała ceramika chropowacona sugeruje zewnętrzne pochodzenie[36]; nie ma także powodów by wiązać pojawienie się tej ornamentyki w formie malowanej na rdzennych obszarach Guarani wskutek niepotwierdzonych w źródłach wpływów ludów Pano. Z drugiej strony wśród materiałów wiązanych z przodkami ludów Tupi z obszaru między rzekami Xingu i Tocantins występują identyczne wzory realizowane zarówno w technice rycia jak i malowania (Gomes Garcia 2012), co mogłoby tłumaczyć dwoistość techniki wykonania *estilo de serpiente*. Tak więc jedyną obecnie możliwą do przyjęcia hipotezą wydaje się określenie ornamentyki *estilo de serpiente* jako genetycznie związanej z Tupi-Guarani, która pojawiła się na terenach Pano (Cumancaya, Las Piedras, Uaua-uno) i Arawaków (Moxitania, Chipeno 2) wskutek wielofalowej ekspansji Tupi-Guarani[37]. Następnie wzornictwo te miejscowa ludność włączyła do własnych tradycji (por. ornamentyka *estilo de serpiente* na tekstyliach Takana oraz zdobionych grzebieniach Yuracaré).

Wyjaśnienia wymaga także obecnośc wśród materiałów „późnych" z Uaua-uno fragmentów ceramiki z dekoracją rytą w formie ukośnych równoległych linii na wywiniętych do zewnątrz brzegach. Ta cecha, oraz niemal identyczny motyw zdobniczy (*motivo trançado*) wystepuje wśród materiałów ze stanowiska Mutuca (Brazylia, stan Pará), wiązanego z osadnictwem Tupi nad rzeką Cateté między III a XVIII w. n.e. (Gomes Garcia 2012). Jest to kolejny element wskazujący na wpływy lub ekspansję ludów Tupi-Guarani w górnym biegu Río Beni.

Wydaje się, iż pojawienie się ceramiki polichromowanej wiązało się z istotnymi zmianami kulturowymi. Eduardo Neves (2008: 369) sugeruje jej korelację z ekspansją

[35] Procesy etniczne stojące za ekspansją ceramiki polichromowanej nie zostały jak dotąd w pełni wyjaśnione. Istnieją także konkurencyjne hipotezy np. Betty Meggers wskazuje na kierunek rozprzestrzenienia stanowisk zgodnie z biegiem głownych rzek dorzecza Amazonki i w Gujanie (Neves 2008: 368).

[36] Domniemani potomkowie tradycji Cumancaya – Indianie Shipibo nie stosują wzornictwa w *estilo de serpiente*, wykształciwszy własną, swoista ornamentykę.

[37] Hipotezę tę należy traktować jako wstępną. Pełne wyjasnienie fenomenu *estilo de serpiente* wymaga szerszych studiów regionalnych, szczególnie w odniesieniu do ceramiki polichromowanej z *Llanos de Mojos* (por. np. Barba i Sala 2010).

rolnictwa, a ściślej obecnością antropogenicznych czarnoziemów amazońskich oraz wprowadzeniem upraw manioku (*Manihot esculenta*) i palmy dżemowej (*Bactris gasipaes*). Hipoteza ta znajduje odzwierciedlenie na stanowisku Uaua-uno, gdzie materiały „późne" (w tym ceramikę polichromowaną) można skorelować z warstwą czarnoziemów amazońskich, natomiast część materiałów „wczesnych" (grób 6) powiązana była stratygraficznie z warstwą wcześniejszą, pozbawioną tych żyznych gleb. Świadczy to o zmianie typu gospodarki (rolnictwa) na stanowisku na bardziej intensywną oraz zmianach kulturowych, być może pod wpływem ludów Tupi-Guarani.

W tym miejscu można zadać pytanie o możliwy rodzaj kontaktów w przeszłości między Tupi-Guarani a innymi grupami etnicznymi. Pewne światło na te kwestie rzuca znana z początku okresu kolonialnego sytuacja kulturowa w wschodniej Boliwii. W północno-wschodniej Boliwii plemiona Guaraní zwane były Guarayo, w południowo-wschodniej Boliwii stosowane nazwę Chiriguano pochodząca z języka keczua[38]. We wczesnym okresie kolonialnym Chiriguano zamieszkiwali podnóże Andów razem z znacznie liczniejszymi Indianami Chané, których sobie podporządkowali. Chané należą do grupy językowej Arawak, ale obecnie wskutek procesów akulturacyjnych ich język praktycznie wymarł. Relacje między Chiriguano a Chané nie były wyłącznie polityczne: wielu mężczyzn Chiriguano mogło mieć matkę z plemienia Chané (Pärssinen 2003: 75-76). W czasach historycznych Chiriguano byli ludem ekspansywnym i wojowniczym. W okresie znaczącej migracji Guaraní w kierunku państwa Inków za panowania Huayna Capaca (ok. 1493-1528), około 1520 r. zdobyli i zniszczyli inkaską twierdzę Cozcotoro. Zaatakowali także inne twierdze: Samaipata i Saipurú; we wczesnych źródłach kolonialnych dobrze udokumentowane są także najazdy na obszar Tarija a nawet w dorzecze Madre de Dios (Pärssinen 2003: 73-74).

Z danych historycznych wynika, że w XVII w ludy zwane Guarayos przebywały nad Rio Beni, nękając Uchpiamono (Takana) i Araona. Sto lat później Guarayos (Tiatinagua) zamieszkiwali obszary górskie u źródeł rzek Madidi i Madre de Dios, a w 1887 r. nad brzegami rzeki Madre de Dios oraz między Ixiamas i Cavinas nad rzeką Madidi (Armentia 1887, Shoemaker *et al.* 1975). Nicholas de Armentia podczas jednej z podróży odwiedził opuszczoną już osadę o nazwie Peña de Guarayo, w pobliżu ujścia Río Negro do Río Beni (Armentia 1883: 8-9). Ludy te utożsamoane są z Ese-Ejja (tak też nazywana jest ich peruwiańska gałąź), chociaż nie ma pewności czy w każdym z tych przypadków identyfikacja taka jest słuszna. W języku ese-ejja termin *guarayo* oznacza „nieprzyjaciel", Indianie ci traktują stare cmentarzyska nad Río Beni jako groby przodków budując w ich miejscu ołtarzyki (Cordero 1984). Ponieważ Ese-Ejja są nomadami, wydaje się, iż określanie ich mianem *Guarayos* związane było raczej z ich nieosiadłym trybem życia. *Guarayos* mogło być synonimem „dzikich" (*salvajes*) i nie dotyczyło Guarayos w sensie etnicznym jako ludu Guarani tym bardziej, że Ese Ejja należą do grupy językowej Takana. Być może więc agresywni Guarayos ze źródeł XVII-wiecznych to jakieś plemię Guarani znad Río Beni, które ostatecznie wyemigrowało, wymarło lub zasymilowało się z miejscowa ludnością.

Agresywne grupy Guaraní (Guarayos) z pewnością naciskały na inne grupy etniczne zamieszkujące Amazonię boliwijską, co powodowało konieczność budowania konstrukcji defensywnych chroniących ich osady. Według kronik jezuickich znaczna część ataków Guaraní skupiała się na pozyskiwaniu jeńców i niewolników, zanim nastąpiła właściwa ekspansja terytorialna. W celu obrony przed atakami Guaraní osady otaczano rowami i palisadami, przy czym zadania rowów dookolnych nie musiały się ograniczać do funkcji defensywnych. Rowy pierścienowate występują w rejonie Baures (północno-wschodnia część *Llanos de Mojos*), w górnym biegu Xingu (przyległa część Brazylii) a także od północnego zachodu w górnym biegu rzeki Purus i nad rzeką Acre (grupy Piro, brazylijski stan Acre),

[38] *Chiri* – zimny; *guano* – nawóz.

wszystkie na obszarach zajmowanych przez etnicznych Arawaków (Erickson *et al*. 2008). Pierścieniowate oraz prostokątne rowy dookolne znaleziono także w dolnym biegu Río Beni, (stanowiska Tumichucua, Comunidad Las Piedras, Las Palmeras i in.; Arellano 2002, Saunaluoma 2010) oraz nad Río Orthon i Tahuamanu (min. stanowiska Puerto Rico, Candelaria; Arellano 2002).

W świetle powyższych argumentacji i hipotez rysuje się nastepująca charakterystyka kulturowa materiałów archeologicznych z Uaua-uno:

1) materiały znalezione na stanowisku sa homogeniczne, chociaż zmienne w czasie, stanowiąc pozostałości po jednej jednostce kulturowej;
2) na podstawie róznic formalnych i technologicznych materiały ceramiczne można podzielic na „wczesne" (od V/VI w .n.e.) i „późne" (datowanie szacowane na XIII-XV w.n.e.), przy czym określenie w czasie kresu osadnictwa na stanowisku pozostaje sprawą otwartą;
3) podobieństwa stylistyczne ceramiki z Uaua-uno oraz ceramiki z górnego biegu Río Beni sugerują ich jednośc kulturową (*materiały typu Uaua-uno*);
4) dane etnohistoryczne z obszaru północno-zachodniej Boliwii oraz porównawcze z dorzecza Ucayali wskazują na przodków ludów Pano-Takana jako wytwórców ceramiki typu Uaua-uno;
5) w materiałach „późnych" z Uaua-uno widoczne są wpływy ludów Tupi-Guarani (zdobnictwo) oraz kultury Mollo (niektóre cechy naczyń), część z nich (ozdoby) to prawdopodobnie importy z obszaru andyjskiego.

Powyższe wnioski i hipotezy (szczególnie dotyczące kwestii etnicznych) powinny zostać zweryfikowane w toku regionalnych i międzyregionalnych badań interdyscyplinarnych. Uszczegółownienia i weryfikacji wymaga typologia ceramiki oraz jej zasięg czasowy i przestrzenny, stąd konieczne wydają się dalsze badania na stanowisku oraz stanowiskach sąsiednich. Konkretyzacji wymagają również relacje z obszarami sąsiednimi (przedgórze Andów, *Llanos de Mojos*) oraz charakter postulowanych wpływów Tupi-Guarani i kultury Mollo. Mimo to można wyrazić nadzieje, iż niniejsze opracowanie w sposób częściowy wypełni lukę w wiedzy o przeszłości tej słabo zbadanej części Boliwii.

Płock, sierpień 2013

Podziękowania

Autor oraz uczestnicy badań w Uaua-uno pragną wyrazić swoją wdzięczność prof. dr hab. Waldemarowi Rezmerowi, prof. dr hab. Jadwidze Chudziakowej oraz św. p. prof. dr hab. Jerzemu Olczakowi, bez których życzliwości i wsparcia prace wykopaliskowe w sezonie 2004 nie doszłyby do skutku. Podziękowania kierujemy również do Dyrekcji DINAR: lic. Javierowi Escalante Moscoso oraz lic. Freddy'emu Arce Helguero za czasowe wypożyczenie części zabytków do Polski oraz mgr Mileniusza Spanowicza za nieocenione wsparcie logistyczne podczas naszego pobytu w Boliwii.

Dziękujemy także naszym Przyjaciołom i Kolegom, bez których opracowanie materiałów w niniejszym kształcie byłoby niemozliwe. Wyrazy wdzięczności należa się przede wszystkim dr. Markowi Kołyszko i mgr Sywlii Bronchard, którzy nieodpłatnie wykonali prace rekonstrukcyjne i konserwatorskie oraz nie szczędzili uwag ogólnych dotyczących materiałów zabytkowych z Uaua-uno. Serdecznie dziękujemy również dr. Grzegorzowi Osipowiczowi za specjalistyczne analizy traseologiczne zabytków kamiennych, bez których sformułowanie wniosków dotyczących funkcji przedmiotów kamiennych nie byłoby możliwe, oraz dr. Jackowi Jankowskiemu, który przygotował analizę fizyzną przęślików oraz z zaangażowaniem uczestniczył w dyskusjach dotyczacych metod producji ozdób. Słowa podziekowania kierujemy także do dr. Błażeja Gierczyka, który nieodpłatnie wykonał analizy surowcowe części zabytków ceramicznych i ozdób metalowych.

Osobne podziękowania kierujemy do dr. Heiko Prümersa i oraz dr hab. Anny Gruszczyńskiej-Ziółkowskiej za życzliwe uwagi dotyczące bębna glinianego znalezionego w grobie 6. Wyrazy wdzięczności należą się także prof. dr hab. Józefowi Szykulskiemu, prof. dr hab. Mariuszowi Ziółkowskiemu oraz prof. A. Jorge Arellano Lópezowi, którzy udostępnili lub podarowali istotne pozycje z literatury przedmiotu, które wpłynęły na kształt niniejszego opracowania.

Pragniemy podziękować także naszym Koleżankom i Kolegom: mgr Annie Jaracz, dr Dagmarze Werra i mgr. Rafałowi Koniecznemu za przygotowanie znakomitych rysunków przedmiotów kamiennych i ceramicznych z Uaua-uno. Dziękujemy również wszystkim innym nie wymienionym w tym miejscu osobom, które pośrednio przyczyniły się do powstania niniejszego opracowania.

Bibliografia

Araújo Neumann, Marianna
2008 *Ñande Rekó: Diferentes jeitos de ser Guarani*. Disertação de Mestrado. Porto Alegre: Universidade Federal do Rio Grande do Sul.

Arellano López, Jorge
2009 *Culturas Prehispanicas del Napo y El Aguarico, Amazonia Ecuatoriana*. Lima: Centro Cultural José Pío Aza .

Armentia, Nicolas
1883 *Diario de sus viajes a las tribus comprendidas entre el Beni y Madre de Dios y en el arroyo de Ivon en los años de 1881 y 1882*. La Paz.
1887 *Navegación del Madre de Dios*. La Paz: Illimani 61.

Barba F. Josep, Elisenda Sala
2010 *Cerámicas funerarias en Moxos. El camino de la serpiente* (manuscrito). Barcelona.

Bert, F., A. Corella, M. Gené, A. Pérez-Pérez, D. Turbón
2004 Mitochondrial DNA diversity in the Llanos de Moxos: Moxo, Movima and Yuracare Amerindian populations from Bolivia lowlands. *Annals of Human Biology* 31(1): 9-28.

Brochado, Jose J. P.
1984 *An ecological model of the spread of pottery and agriculture into eastern South America*. Ph.D. dissertation, Urbana: University of Illinois at Urbana-Champaign.

Calandra, Horacio, Susana Salceda
2004 Amazonia boliviana: arqueología de los Llanos de Mojos. *Acta Amazonica* 34(2): 155-163

Cordero Miranda, Gregorio
1984 Reconocimiento arqueologico en las margenes del Río Beni. *Arqueología Boliviana* 1: 15-24.

DeBoer, Warren
1974 Ceramic Longevity and Archaeological Interpretation: an Example from the Upper Ucayali, Peru. *American Antiquity* 39(2): 335-343.
1986 Pillage and production in the Amazon: a view through the Conibo of the Ucayali Basin, eastern Peru. *World Archaeology* 18(2): 231-246.

Dougherty, Bernard, Horacio Calandra
1984-85 *Ambiente y arqueología en el oriente boliviano: la provincia Itenez del departamento Beni*. Relaciones de la Sociedad Argentina de Antropología, t. XVI. Buenos Aires.

Dougherty, Bernard, Horacio Calandra, Juan Faldín
1981-82 *Excavaciones arqueologcas en la Loma Alta de Casarabe, Llanos de Moxos, Departamento del Beni,Bolivia.* Relaciones de la Sociedad Argentina de Antropología, t. XIX. Buenos Aires.

Erickson, Clark, Patricia Alvarez, Sergio Calla
2008 *Zanjas circundantes: obras de tierra monumentales de Baures en la Amazonia Boliviana. Informe del trabajo de campo de la temporada 2007*. Proyecto Agro-Arqueológico del Beni.

Erikson, Philippe
1993 Une nébuleuse compacte: Le macro-ensemble pano. In La remontée de l'Amazone: Anthropologie et histoire des sociétés amazoniennes. P. Descola, and A.C. Taylor, eds. *L'Homme* 33(126-128): 45-58.

Eriksen, Love
2011 *Nature and Culture in Prehistoric Amazonia. Using G.I.S. to reconstruct ancient ethnogenetic processes from archaeology, linguisti cs, geography, and ethnohistory*. Lund: Lund University.

Evans, Cliford, Betty. J. Meggers
1968 *Archaeological Investigations on the Río Napo, Eastern Ecuador*. Smithsonian Contributions to Anthropology 6.

Fabre, Alain
2005 *Diccionario etnolingüístico y guía bibliográfica de los pueblos indígenas sudamericanos.* Pano-Tacana. Wersja elektroniczna.

Gonzalez del Rio, Miguel, Joaquin Garcia, Martha Rodríguez, Monica Penaifo, Marcel Valcarcel
1994 *Amazonía: en busca de su palabra. Aportes al desarrolo amazónico como homenaje a los diez años del IIAP (1982-1991) y al primer centrario de la muerte de Antonio Raimondi (1891-1991)*. Iquitos: IIAP.

Gomes Garcia, Lorena
2012 *Arqueología no região dos interflúvios Xingú-Tocantins a ocupação Tupi no Cateté*. Ph.D. dissertation. São Paulo: Universidade de São Paulo, Museu de Arqueologia e Etnologia.

Hilbert, Peter Paul
1962 New Stratigraphic Evidence of Culture Change on the Middle Amazon (Solimões). *Akten des 34° Internationalen Amerikanisten-kongresses*. Vienna, pp . 471-476.

Hissink, Karin, Albert Hahn
2000 *Los Tacana. Datos sobre la historia de su civilización*. La Paz: APCOB.

Jaimes Betancourt, Carla
2010 *Die Keramik der Loma Salvatierra/La Ceramica de la Loma Salvatierra*. Ph. D. dissertation, Universitaät zu Bonn.

Kashimoto, Emília Mariko, Gilson Rodolfo Martins
2008 A problemática Arqueológica da Tradição Cerâmica Tupiguarani em Mato Grosso do Sul. En: *Os Ceramistas Tupiguarani*, volume I, ed. André Prous, Tania Andrade Lima, pp. 149-178. Belo Horizonte: Sigma.

Karwowski, Andrzej
2005 *Badania archeologiczne stanowisko Uaua-uno z okresu przedhiszpańskiego nad rzeką Beni w Boliwii. Lipiec-sierpień 2004. Raport techniczny*. Wersja elektroniczna dostępna na stronie www.uauauno.of.pl
2006 Badania archeologiczne stanowiska Uaua-uno z okresu przedhiszpańskiego nad rzeką Beni w Boliwii. *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, seria archeologia, tom XXX, str. 211-245.
2008 *Investigaciones Arqueológicas del sitio Uauauno, Departamento del Beni, Bolivia.* [En:] TAMBO, Boletin de Arqueologia, no 1., ed. J. Szykulski, pp. 131-141. Arequipa: Universidad de Wroclaw, Universidad Catolica de Santa Maria - Arequipa.

Kołyszko, Marek
2006 *Konserwacja zabytków archeologicznych z przedhiszpańskiego stanowiska Uaua-uno w Boliwii*. Referat wygłoszony na konferencji „Polskie konserwacje poza granicami Rzeczypospolitej". 05.10.2006 r., Warszawa.

Kowalska-Lewicka, Anna
1969 *Shipibo*. Prace Etnologiczne, tom IX, red. Maria Frankowska. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Kukawka, Stanisław
1997 *Na rubieży środkowoeuropejskiego świata wczesnorolniczego*. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Lathrap, Donald
1958 Cultural sequence at Yarinacocha, Eastern Peru. *American Antiquity* 23(4): 379-388
1970 *The Upper Amazon*. London: Thames and Hudson.

Lathrap, Donald, Angelika Gebhart-Sayer, Thomas Myers, Ann Master
1987 Further Discussion of the Roots of the Shipibo Art. Style: A Rejoinder to DeBoer and Raymond. *Journal of Latin American Lore* 13(2): 225-271

Lima Rocha, Rachel
2009 Particulidades de la cerámica pintada Tupiguarani. *@rqueología y Territorio* 6: 39-55

Lowie, Robert H.
1942 The Tropical Forests: An Introduction. In: *Handbook of South American Indians 3, The Tropical Forest Tribes.* ed. J. Steward, Bureau of American Ethnology, Bulletin 143, pp. 1-56. Washington

Macario, K. D., A. Buarque, R. Scheel-Ybert, R. M. Anjos, P. R. S. Gomes, M. Beauclair
2009 The Long-term Tupiguarani Occupation in Southeastern Brazil. *Radiocarbon* 51(3): 937-946.

Métraux, Alfred
1942 *The native tribes of eastern Bolivia and western Mato Grosso*. Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 134. Washington.
1948a Tribes of Eastern Bolivia and the Madeira Headwaters. In: *Handbook of South American Indians 3, The Tropical Forest Tribes.* ed. J. Steward, Bureau of American Ethnology, Bulletin 143, pp. 381-451. Washington

1948b Tribes of middle and upper Amazon River. In: *Handbook of South American Indians 3, The Tropical Forest Tribes.* ed. J. Steward, Bureau of American Ethnology, Bulletin 143, pp. 687-712. Washington

Milheira Rafael Guedes
2011 Os Guarani e seus artefatos líticos: um estudo tecnológico no sul do Brasil. *Revista do Museu de Arqueologia e Etnologia* 21, São Paulo: 129-152.

Myers, Thomas P.
1976 Isolation and Ceramic Change: A Case from the Ucayali River, Peru. *World Archaeology*, Vol. 7, No. 3: 333-351

Neves, Eduardo Góes
2008 Ecology, Ceramic Chronology and Distribution, Long-term History, and Political Change in the Amazonian Floodplain. In *The Handbook of South American Archaeology*, ed. Helaine Silverman and William H. Isbell, pp. 359-379.

Nordenskiöld, Erland
1915 *Forskningar och äventyr i Sydamerika*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
1922 *Indianer und weisse in Nordostbolivien*. Stuttgart: Verlegt von Strecker und Schröder.

Ottaviano, John, Ida Ottaviano
1965 Tacana. En: E. Matteson (comp.), *Gramáticas estructurales de lenguas bolivianas 3: 309-417.* Riberalta: Instituto Lingüistico Verano.

Pärsinen, Martti, Ari Siiriäinen, Antti Korpisaari
2003 Fortifications related to the Inca Expansion. En Western Amazonia – Amazônia Occidental. *Multidisciplinary Studies on Ancient Expansionistic Movements, Fortifications and Sedentary Life*, ed. Martti Pärsinen e Antti Korpisaari. Renvall Institute Publications 14, pp. 29-72. Helsinki: University of Helsinki

Pereira, Edithe, Maura Imazio da Silveira, Maria Christina Leal F. Rodrigues, Cíntia Jalles de C. de Araújo Costa, Christiane Lopes Machado
2008 A Tradição Tupiguarani na Amazônia. En: *Os Ceramistas Tupiguarani*, volume I, ed. André Prous, Tania Andrade Lima, pp. 39-54. Belo Horizonte: Sigma.

Petersen, Georg G.
2010 *Mining and Metallurgy in Ancient Perú*. The Geological Society of America Special Paper 467.

Ponce Sanginés, Carlos
1994 Noticia adicional sobre el pectoral antemencionado de Las Piedras (Riberalta). *Revista Pumapunku* 3(7): 89-99.

Portugal Ortiz, Max
1978 *La arqueologia de la region del Rio Beni*. La Paz: Franz Tamayo.

Prous, André
2005 A pintura em cerâmica Tupiguarani. *Ciência Hoje* 36(213): 22-28.

Prümers, Heiko
2007 ¿«Charlatanocracia» en Mojos? investigaciones arqueológicas en la Loma Salvatierra, Beni, Bolivia. *Boletín de Arqueología PUCP* 11: 103-116.

Raymond, James Scott
1972 *The cultural remains form the Granja de Sivia, Peru – an archaeological study of the tropical forest culture in the montaña.* Phd dissertation. University of Illinois.

Roe, Peter Gay
1973 *Cumancaya: Archaeological Excavation and Ethnographic Analogy in Peruvian Montaña*. Phd dissertation. University of Illinois.

Sagárnaga Meneses, Jédu Antonio
1989 *Informe al Instituto Nacional de Arqueología sobre recientes investigaciones arqueologicas en San Buena Ventura*.

Schmidt Dias, Adriana, Mariana Araújo Neumann, Rodrigo Montero, Marilise Moscardini Dos Passos, Pedro von Mengden Meirelles, Roberta Pôrto Marques,
2008 O discurso dos fragmentos: sócio-cosmologia e alteridade na cerâmica guarani pré-colonial. *Espaço Amerindio* 2(2): 5-34.

Schuller, Rudolf
1922 The Ethnological and Linguistic Position of the Tacana Indians of Bolivia. *American Anthropologist* 24: 161-170

Shoemaker, Jack, Nola Shoemaker, Dean E. Arnold
1975 *Migraciones de los Ese Ejja.* Riberalta: Instituto Lingüistico Verano.

Szykulski, Józef
2005 *Pradzieje południowego Peru. Rozwój kulturowy Costa Extremo Sur*. Studia Archeologiczne XXXVIII, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Tyuleneva, Vera
2010 *Cuatro viajes a la Amazonia Boliviana*. La Paz: FOBOMADE.

Villalba M. J., A. Alesán, M. Comas, J. Juantresserras, J. A. Lópezsáez, A. Malgosa, M. Michel, R. Playa
2004 Investigaciones arqueológicas en los Llanos de Moxos (Amazonía boliviana). Una aproximación al estudio de los sistemas de producción precolombinos. *Bienes Culturales* (3): 201-215.

Walker, John H.
2008 The Llanos de Mojos. In *The Handbook of South American Archaeology,* ed. Helaine Silverman and William H. Isbell, pp. 927-939.

Aneks 1. Ekspertyza traseologiczna wybranych przedmiotów kamiennych pochodzących z badań na stanowisku Uaua-uno w sezonie 2004

Dr Grzegorz Osipowicz
Pracownia Traseologii
Instytut Archeologii UMK

Fot. 1

Fot. 2

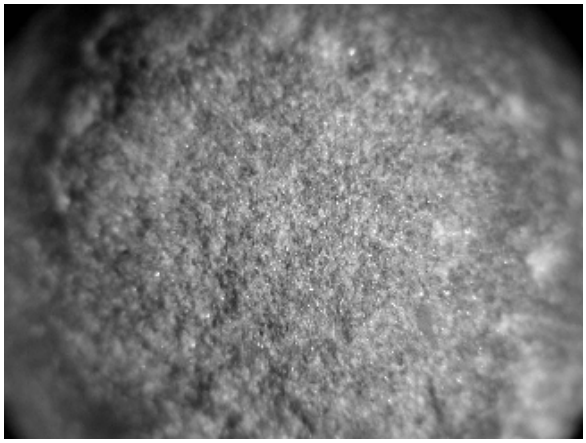

Fot. 3

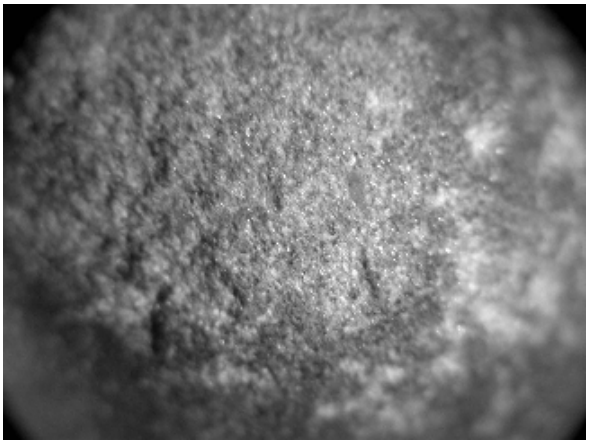

Fot. 4

Nr. Inw 73/04 – czarny kamień – na wszystkich częściach wypukłych widać równoległe ślady liniowe (płytkie, długie rysy) sugerujące używanie kamienia jako rodzaju rozcieracza – gładzika. Kamieniem pracowano ruchem posuwisto zwrotnym (od siebie - do siebie). Szczególnie spracowane są „krawędzie" kamienia, na których zaobserwowano dodatkowo wyświecenie. Jego charakter sugeruje pracę w materiale miękkim, prawdopodobnie organicznym (Fot. 1 x20, ob. 2; Fot. 2 x40, ob. 4).

Drugi kamień – na obu biegunach widoczne są wymiażdżenia, wykruszenia i przetarcia sugerujące wykorzystywanie przedmiotu jako tłuczka – rozcieracza. Ślady widoczne na szerszym z biegunów sugerują pracę w charakterze moździerza. Starcie na węższym z biegunów (dwie płaszczyzny) są raczej pozostałością rozcierania. Ogólnie rzecz biorąc ślady wyglądają bardzo świeżo.

70/04 – oba kamienie noszą ślady obróbki (obtłukiwania). Poza nimi nie widać żadnych śladów użycia.

10/04 – brak śladów używania

85/04 – brak śladów używania

86/04 – na obu biegunach narzędzia widoczne są ślady tożsame do opisanych przy szerszym z biegunów kamienia „drugiego” z nr. Inw. 73/04. Kamień używany był najprawdopodobniej w ten sam sposób. (Fot. 3, 4 x10, ob. 1)

72/04 – nie udało się włożyć pod mikroskop (za duży).Ślady widoczne makroskopowo na biegunach kamienia sugerują że był on używany w charakterze tłuczka.

Aneks 2. Analiza drgań swobodnych w ruchu obrotowym dla układu przęślik – nić bawełniana

Dr inż. Jacek Jankowski
Wydział Mechaniczny
Politechnika Łódzka

1. CEL BADAŃ

Badania dotyczyły wyznaczenia częstości drgań własnych skrętnych dla układu o jednym stopniu swobody, złożonego z masy o zadanych kształcie (walec, kula) o różnych wymiarach geometrycznych, podwieszonej przy pomocy elastycznej nici bawełnianej (Rys. Z1).

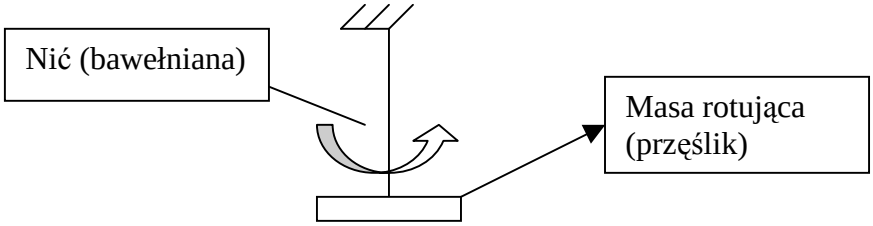

Rys. Z1 Matematyczny model układu drgającego

Częstość drgań własnych potraktowano jako parametr związany z wielkością akumulowanej energii ruchu obrotowego układu, dającej jakościowy pogląd na możliwość zastosowania przęślików w zależności od ich kształtu i wielkości do różnych grubości nici, zgodnie z tezą, że energia ruchu obrotowego, jaka może zostać zmagazynowana przez rotującą masę, przekłada się na prędkość obrotową układu, która uzależniona jest od sztywności skrętnej nici, czyli od jej średnicy.

2. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA

Badania przeprowadzono dla grupy przęślików o różnych kształtach i wymiarach pochodzących z badań archeologicznych na stanowisku Uaua-uno w sezonie 2004 (Tabela 1, R, r, H – promień zewnętrzny, promień wewnętrzny, wysokość).

Tabela 1

Nr inw	kształt	R [mm]	r [mm]	H [mm]
62/04	walec	32	3	16
72/04	kula	24	3	-
72/04 (mniejszy)	walec	20	3	12
21/04	walec	25	3	12
73/04	walec	18	3	18
52/04	walec	23	3	8
51/04	Pominięto ze względu na stan zabytku			
34/04				

Badania przeprowadzono w oparciu o równanie dynamicznej równowagi dla ruchu obrotowego układu o jednym stopniu swobody bez tłumienia oraz prawo Hooke'a dla skręcania (1).

$$-M = J \cdot \frac{d^2\varphi}{dt^2},$$
$$\varphi = \frac{M \cdot l}{G \cdot J_0}, \qquad (1)$$

Po redukcji układu równań (1) otrzymuje się równanie drgań skrętnych, z którego można wyznaczyć okres drgań własnych (2).

$$T = 2 \cdot \pi \cdot \sqrt{\frac{J \cdot l}{G \cdot J_0}} \qquad (2)$$

gdzie: T – okres drgań skrętnych swobodnych, J – moment bezwładności masowy dla prześlika (moment bezwładności drewna i nici pominięto ze względu na znaczącą różnicę gęstości w stosunku do materiału prześlika jakim jest glina), l- długość swobodna nici, J_0 – geometryczny biegunowy moment bezwładności przekroju poprzecznego nici, G=127 MPa – moduł ścinania materiału nici (dla bawełny).

Badania przeprowadzono dla wybranych dwóch wartości grubości nici (1 lub 5 mm), przy założeniu jednakowej gęstości prześlików. Masę drewna pominięto ze względu na znaczącą różnicę gęstości w odniesieniu do gęstości gliny.

Ze względu na charakter badań, wykonano analizę jakościową, zakładając gęstość gliny 1000 kg/m^3. Przyjęta gęstość gliny nie wpływa jakościowo na wyniki.

3. WYNIKI OBLICZEŃ

Na podstawie równania (2) wyznaczono okresy drgań własnych skrętnych dla wybranych kształtów prześlików przy założeniu jednakowej grubości nici (1 lub 5 mm). Wyniki przedstawiono w tabeli 2 (T_1 – okres drgań własnych dla nici o grubości 1 mm, T_2 – okres drgań własnych dla nici o grubości 5 mm).

Tabela 2

Nr inw	kształt	T_1 [s]	T_2 [s]
62/04	walec	9,1	4,1
72/04	kula	6,3	2,8
72/04 (mniejszy)	walec	2,9	1,3
21/04	walec	4,9	2,2
73/04	walec	3,0	1,4
52/04	walec	3,3	1,5
51/04	Pominięto ze względu na stan zabytku		
34/04			

Na podstawie wyników obliczeń z tabeli 2, analizując wartości okresów, można wyseparować co najmniej trzy grupy prześlików, których okresy drgań różnią się nieznacznie, niezależnie od grubości nici:

- grupa 1: 72/04 (mały), 73/04, 52/04

średnia okresu drgań: 3,1 [s] (dla grubości nici 1 mm),
odchylenie standardowe: 0,2 [s], (dla grubości nici 1 mm),
błąd względny: 6 % (niezależnie od grubości nici).

- grupa 2: 72/04, 21/04

średnia okresu drgań: 3,7 [s], (dla grubości nici 1 mm),
odchylenie standardowe: 0,9 [s], (dla grubości nici 1 mm),
błąd względny: 20 % (niezależnie od grubości nici).

- grupa 3: 62/04,

średnia okresu drgań: 9,1 [s], (dla grubości nici 1 mm),
odchylenie standardowe: - [s] (dla grubości nici 1 mm),
błąd względny: - (niezależnie od grubości nici).

Odchylenie standardowe liczono przy założeniu, że rozkład okresów drgań skrętnych w grupach podlegają statystyce t-Studenta na poziomie ufności 95%.

4. WNIOSKI

Analiza statystyczna okresów drgań skrętnych liczonych w grupach pozwoliła wyselekcjonować trzy grupy przęślików o liczności od 1 do 3. Ponadto można stwierdzić, że dla średniej wartości okresu drgań najmniejszej ze wszystkich grup (grupa 1), przęśliki mogły być używane do wytwarzania nici o niewielkich grubościach. Największa średnia okresu odpowiadająca grupie 3, konkretnie przęślikowi 62/04 wskazuje na zastosowanie narzędzia do wytwarzania nici o większej grubości niż w przypadku pozostałych narzędzi. Grupa druga przęślików mogła być stosowana do nici o pośrednich grubościach.

Aneks 3. Katalog zabytków wydzielonych

Lp.	Przedmiot	Lokalizacja	Nr inw.	Ilustracja
1	Misa gliniana	Grób 1	3/04	Ryc. 2, IX
2	Misa gliniana	Grób 2	13/04	Ryc. 3a
3	Misa gliniana	Tzw. grób 9 (depozyt)	64/04	Ryc. 3b
4	Czara gliniana	Grób 6	25/04	Ryc. XIV
5	Czara gliniana	Grób 6	26/04	Ryc. 4b, XV
6	Czara gliniana	Grób 6	27/04	Ryc. 4a, XVI
7	Czara gliniana	Grób 7	83/04	Ryc. 4c, 30e-f, XVIII
8	Czara gliniana	Grób 7	84/04	Ryc. 4d, 35a, XIX
9	Fragment czary glinianej	Wa-wa kulturowa	30/04	Ryc. 5, VIa
10	Fragment czary glinianej	Wa-wa kulturowa	58/04	Ryc. VIb
11	Nóżka czary glinianej	Wa-wa kulturowa	51/04	Ryc. VIc
12	Nóżki czar glinianych (2)	Wa-wa kulturowa	58/04	Ryc. VId-e
13	Amfora gliniana	Grób 7	81/04	Ryc. 10, 30a-d, XX
14	Naczynie donicowate	Grób 7	82/04	Ryc. 11, XXI
15	Fragment naczynia z nóżką	Powierzchnia	80/04	Ryc. 12a, 28, VIIb
16	Fragment naczynia z nóżką	Powierzchnia	48/04	Ryc. 12b, VIIa
17	Fragment wylewu z dekoracją plastyczną	Wa-wa kulturowa	58/04	Ryc. 13a, VIf
18	Fragment naczynia z uchwytem	Wa-wa kulturowa	58/04	Ryc. 13a, VIIc
19	Fragment naczynia z uchwytem	Wa-wa kulturowa	51/04	Ryc. 13b, VIId
20	Fragment naczynia z perforacjami	Grób 8	65/04	Ryc. 14a, VIIIa
21	Fragment naczynia z perforacjami	Grób 8	69/04	Ryc. 14b, 28, VIIIb
22	Fragmenty naczyń z przewierconym otworem (4)	Grób 8	65/04	Ryc. 15, 28, X
23	Skorupa polerująca	Wa-wa kulturowa	57/04	Ryc. 16a, VIIf
24	Skorupa polerująca	Wa-wa kulturowa	58/04	Ryc. 16b, VIIe
25	Przęślik gliniany	Grób III	21/04	Ryc. 18a, IIIa
26	Fragment przęślika	Schody	34/04	Ryc. IIIb
27	Fragment przęślika	Wa-wa kulturowa	51/04	Ryc. IIIc
28	Przęślik gliniany	Wa-wa kulturowa	52/04	Ryc. 18b, IIId
29	Przęślik gliniany	Wa-wa kulturowa	62/04	Ryc. IIIe
30	Przęślik gliniany	Grób 7	72/04	Ryc. 18c, IIIf
31	Przęślik gliniany	Grób 7	72/04	Ryc. 18d, IVa
32	Przęślik gliniany	Grób 7	73/04	Ryc. IVb
33	Bęben ceramiczny	Grób 6	24, 68/04	Ryc. 20, XVII
34	Paciorki ceramiczne	Grób 7	85/04	Ryc. 21, XXII
35	Dno naczynia	Wa-wa kulturowa	50/04	Ryc. 22, XII
36	Fragmenty naczyń z ornamentem rytym	Powierzchnia	80/04	Ryc. 25a, 28, XIII
37	Fragment naczynia z listwą plastyczną	Powierzchnia	35/04	Ryc. 25b, XI
38	Fragmenty naczyń ornamentem malowanym	Powierzchnia	22/04	Ryc. 25c, Va-d
39	Narzędzia kamienne (2)	Grób 7	73/04	Ryc. 36a, Id-e
40	Narzędzie kamienne	Grób 7	86/04	Ryc. 36b, IIc
41	Tłuczek kamienny	Grób 7	72/04	Ryc. 37, Ic
42	Przedmioty kamienne (2)	Grób 7	85/04	Ryc. 38a, Ia-b
43	Przedmioty kamienne (2)	Grób 8	70/04	Ryc. 38b, IIa-b
44	Przedmioty kamienne (7, depozyt)	Grób 7	71/04	Ryc. 39
45	Przedmiot kamienny (ozdoba?)	Powierzchnia	10/04	Ryc. 40, IId
46	Ozdoba srebrna (depozyt)	Grób 7	66/04	Ryc. 42a, XXIIIa
47	Ozdoba srebrna (depozyt)	Grób 7	67/04	Ryc. 42b, XXIIIb

Aneks 4. Katalog zabytków wydzielonych - ryciny

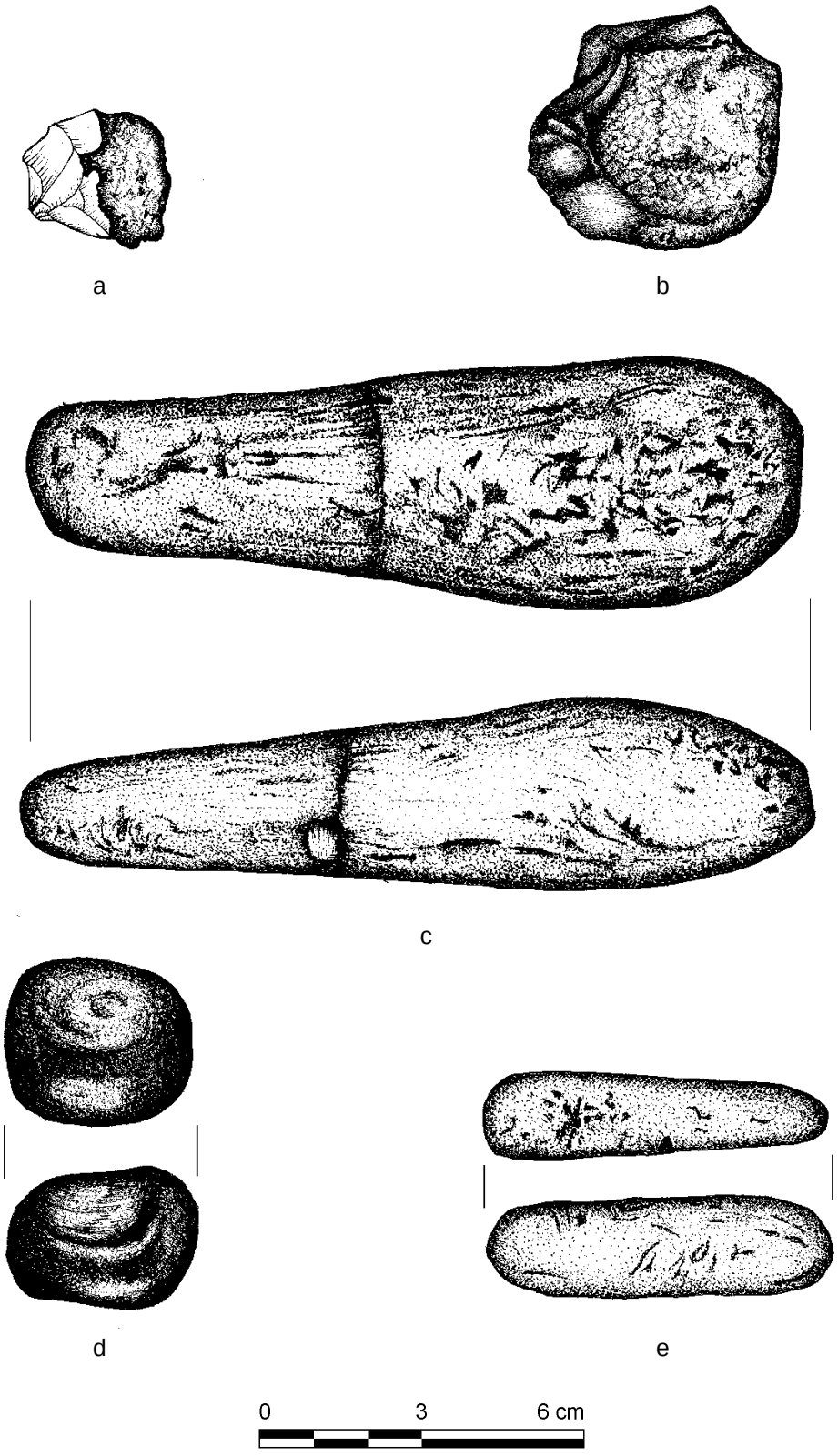

Ryc. I. Uaua-uno. Przedmioty kamienne: a, b) 85/04; c) 72/04; d, e) 73/04. Rys. A. Jaracz.

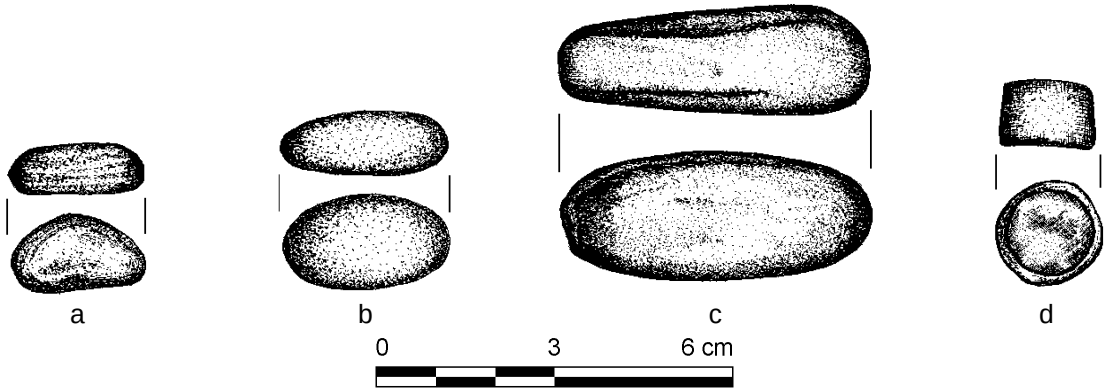

Ryc. II. Uaua-uno. Przedmioty kamienne: a, b) 70/04; c) 86/04; d) 10/04. Rys. A. Jaracz.

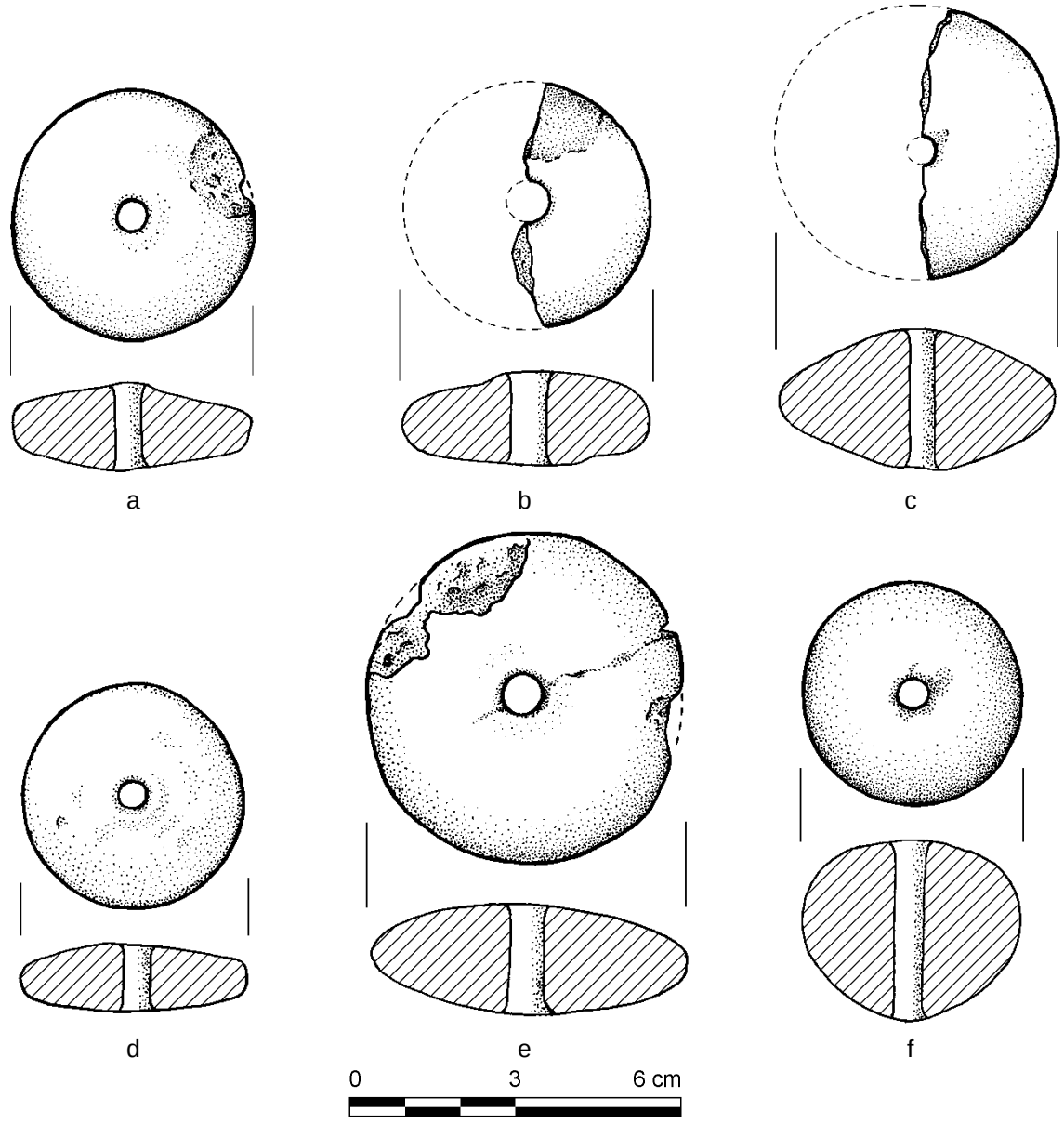

Ryc. III. Uaua-uno. Przęśliki gliniane: a) 21/04; b) 34/04; c) 51/04; d) 52/04; e) 62/04; f) 72/04. Rys. A. Karwowski.

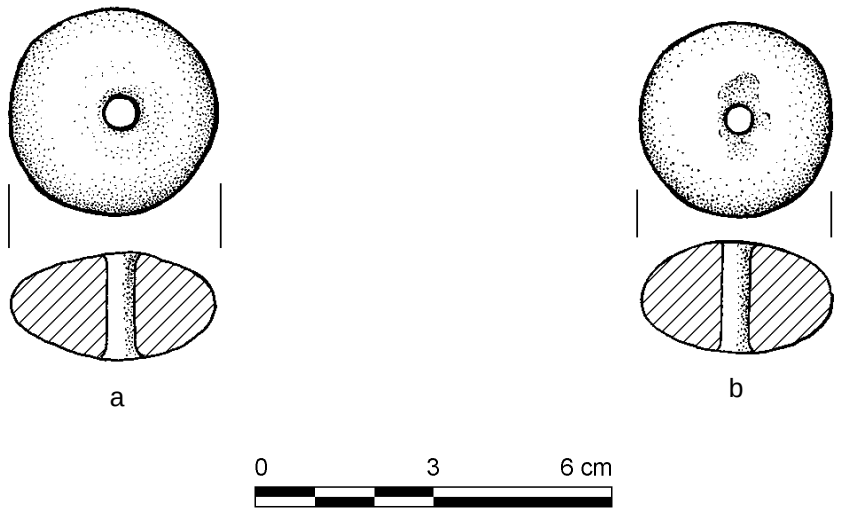

Ryc. IV. Uaua-uno. Przęśliki gliniane: a) 72/04; b) 73/04. Rys. A. Karwowski

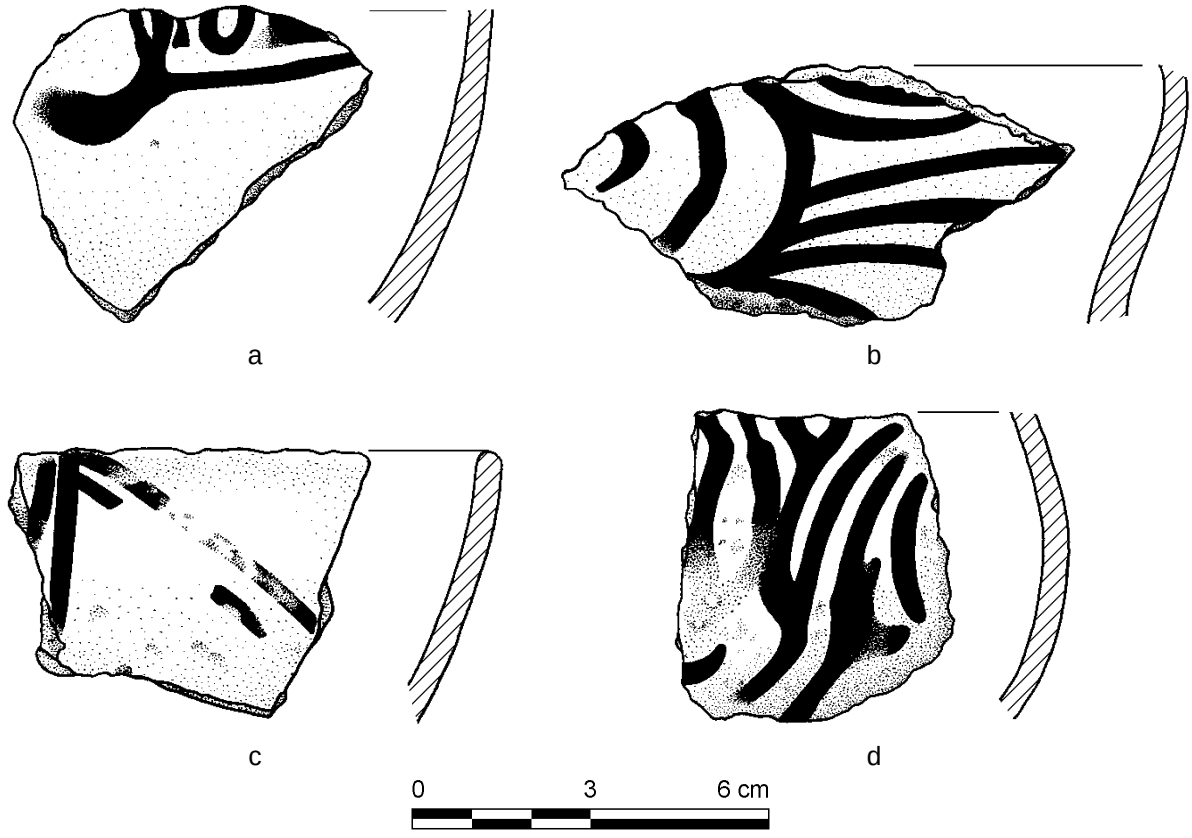

Ryc. V. Uaua-uno. Fragmenty ceramiki malowanej: a) 72/04; b) 73/04. Rys. A. Karwowski

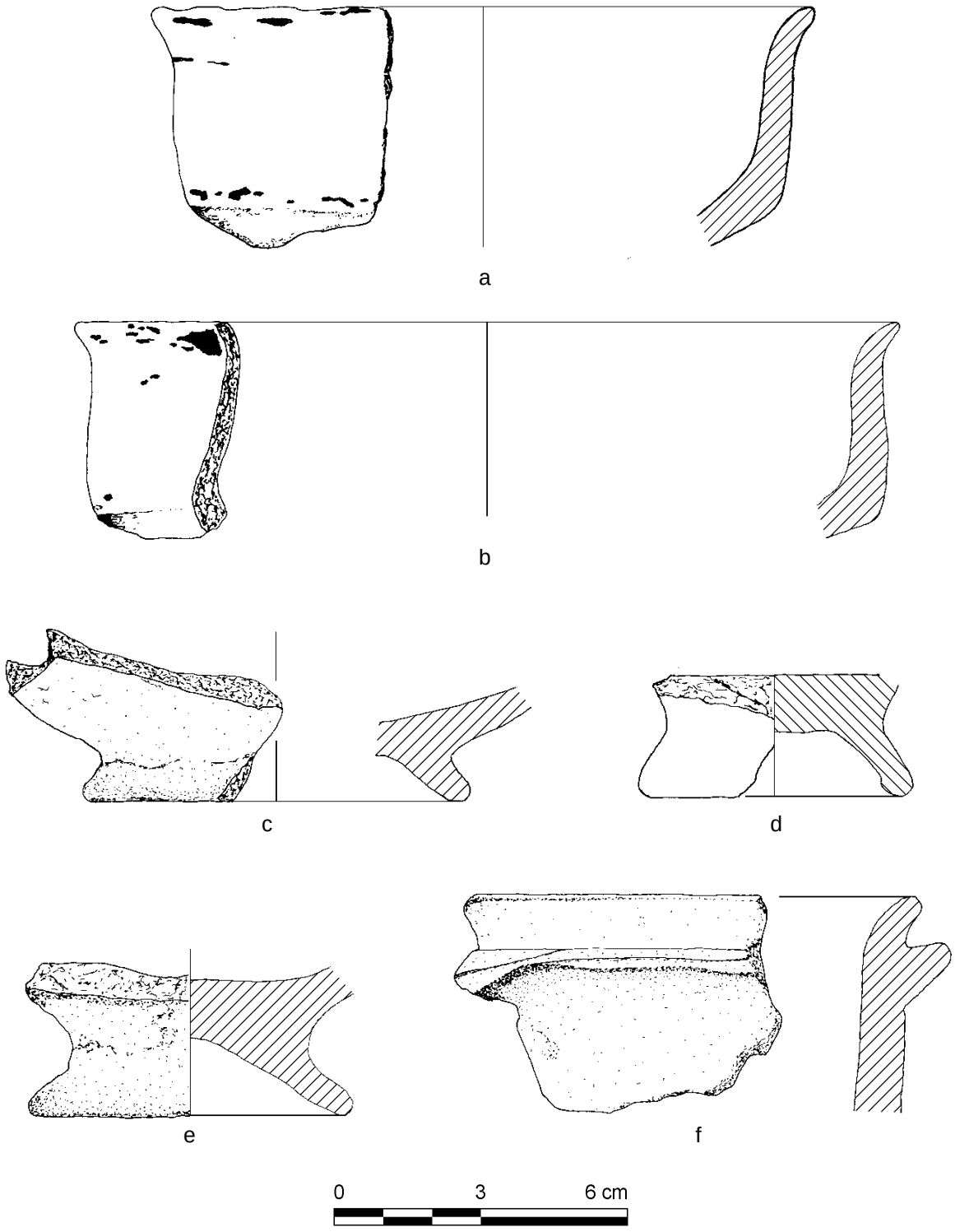

Ryc. VI. Uaua-uno. Wybór fragmentów charakterystycznych ceramiki naczyniowej: a) 30/04; b) 58/04; c) 51/04; d-f) 58/04. Rys. D. Werra.

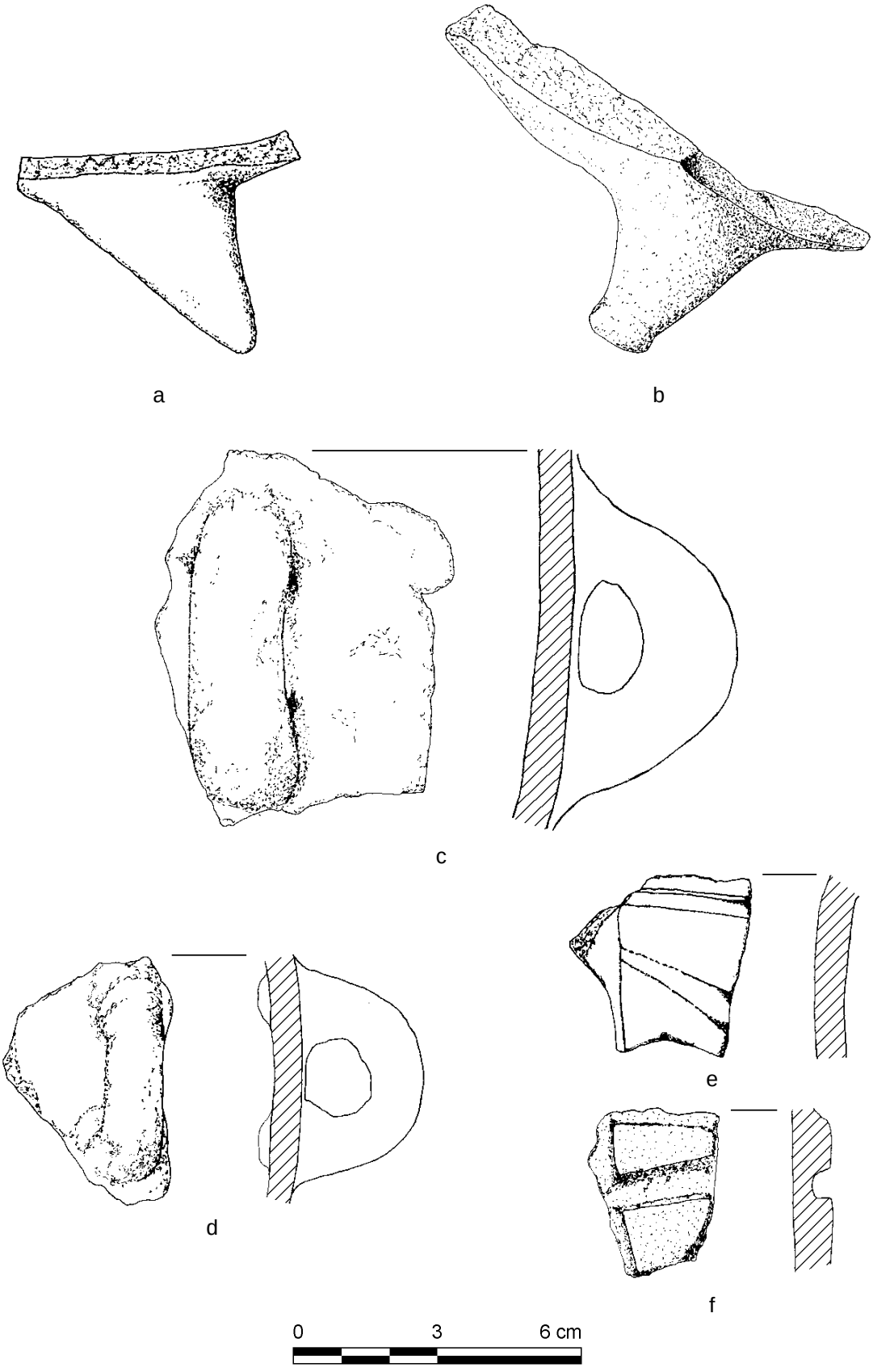

Ryc. VII. Uaua-uno. Wybór fragmentów charakterystycznych ceramiki naczyniowej: a) 48/04; b) 80/04; c) 58/04; d) 51/04; skorupy polerujące: e) 58/04; f) 57/04. Rys. D. Werra.

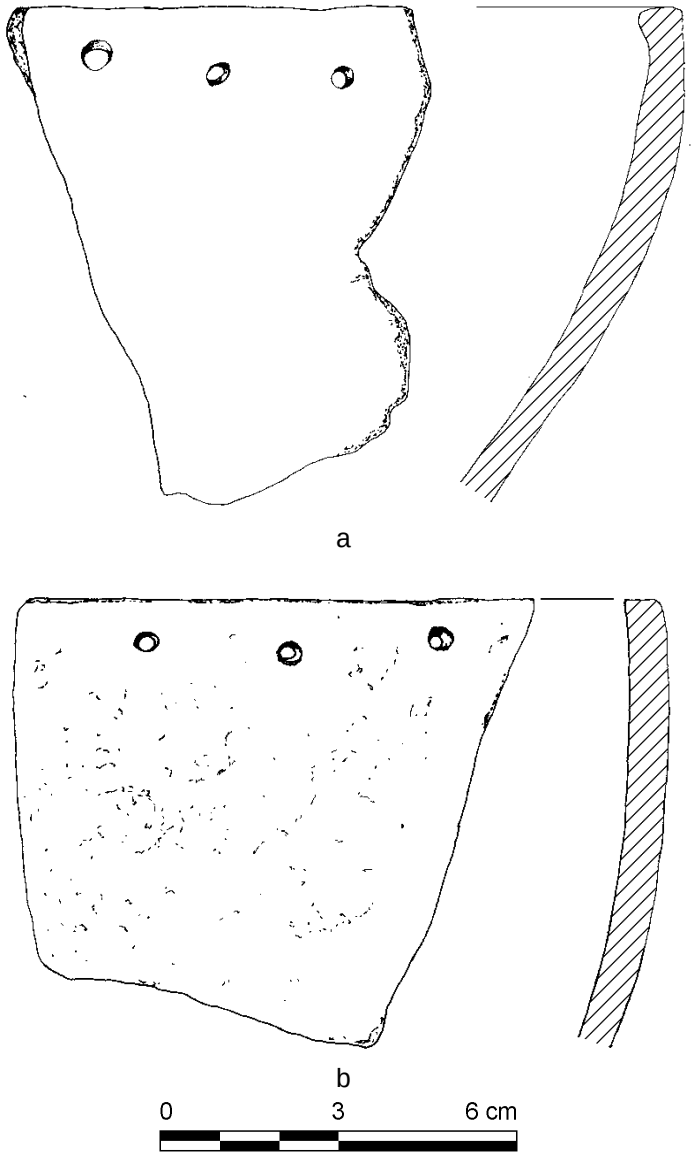

Ryc. VIII. Uaua-uno. Wybór fragmentów charakterystycznych ceramiki naczyniowej: a) 65/04; b) 69/04. Rys. D. Werra.

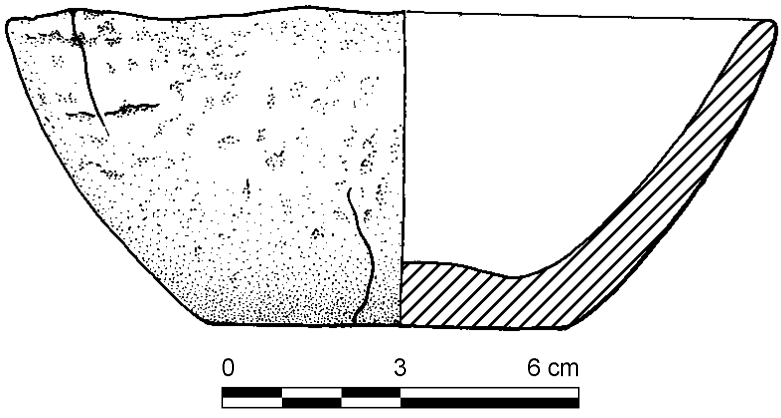

Ryc. IX. Uaua-uno. Grób 1. Miseczka gliniana (3/04). Rys. A. Karwowski.

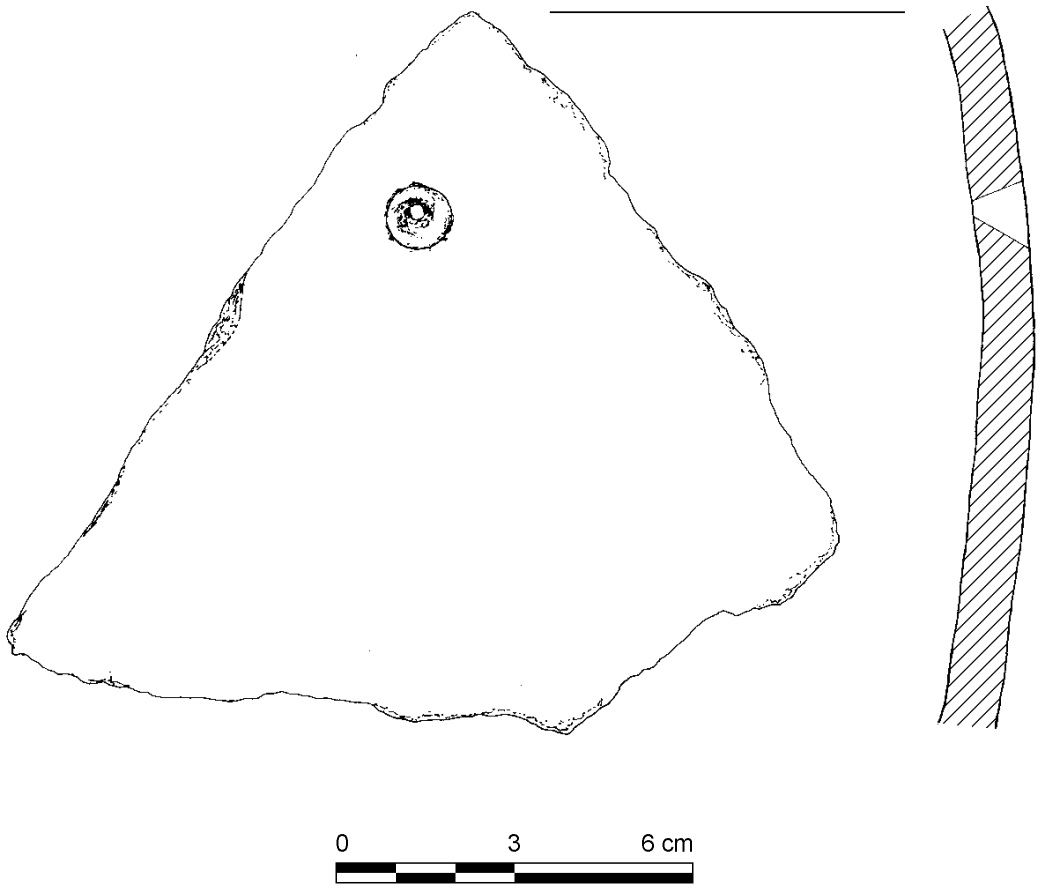

Ryc. X. Uaua-uno. Fragment ceramiki naczyniowej (65/04). Rys. D. Werra.

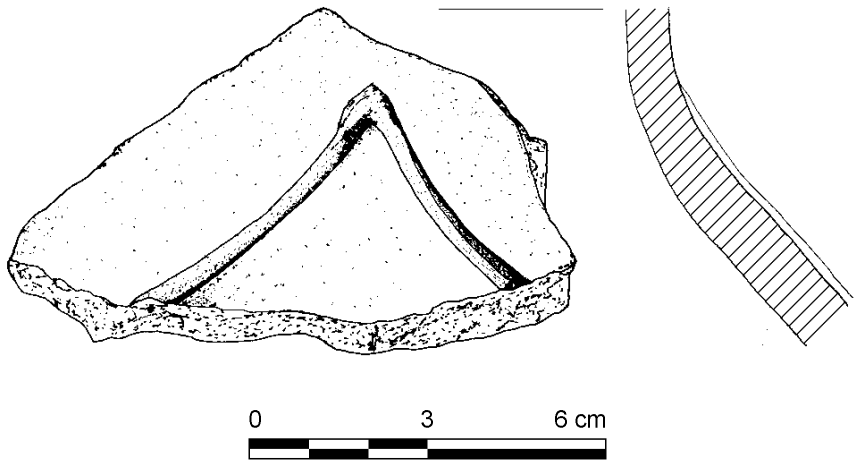

Ryc. XI. Uaua-uno. Wybór fragmentów charakterystycznych ceramiki naczyniowej: fragment naczynia z listwą plastyczną (35/04). Rys. D. Werra.

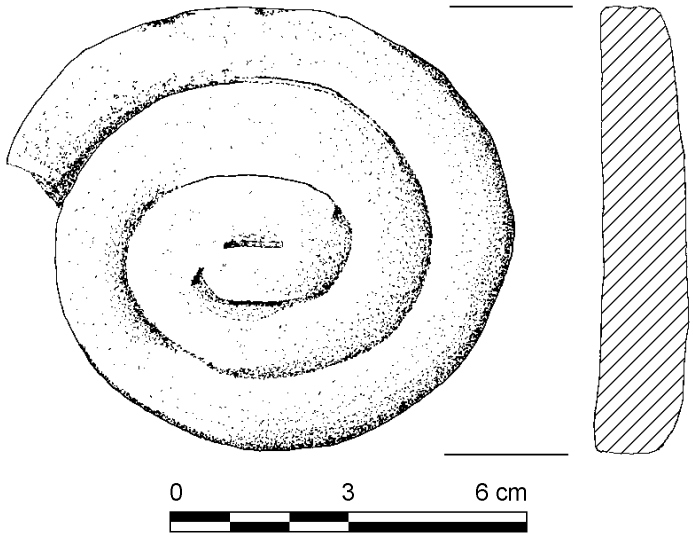

Ryc. XII. Uaua-uno. Wybór fragmentów charakterystycznych ceramiki naczyniowej: denko naczynia ceramicznego z widocznym wałkiem (50/04). Rys. D. Werra.

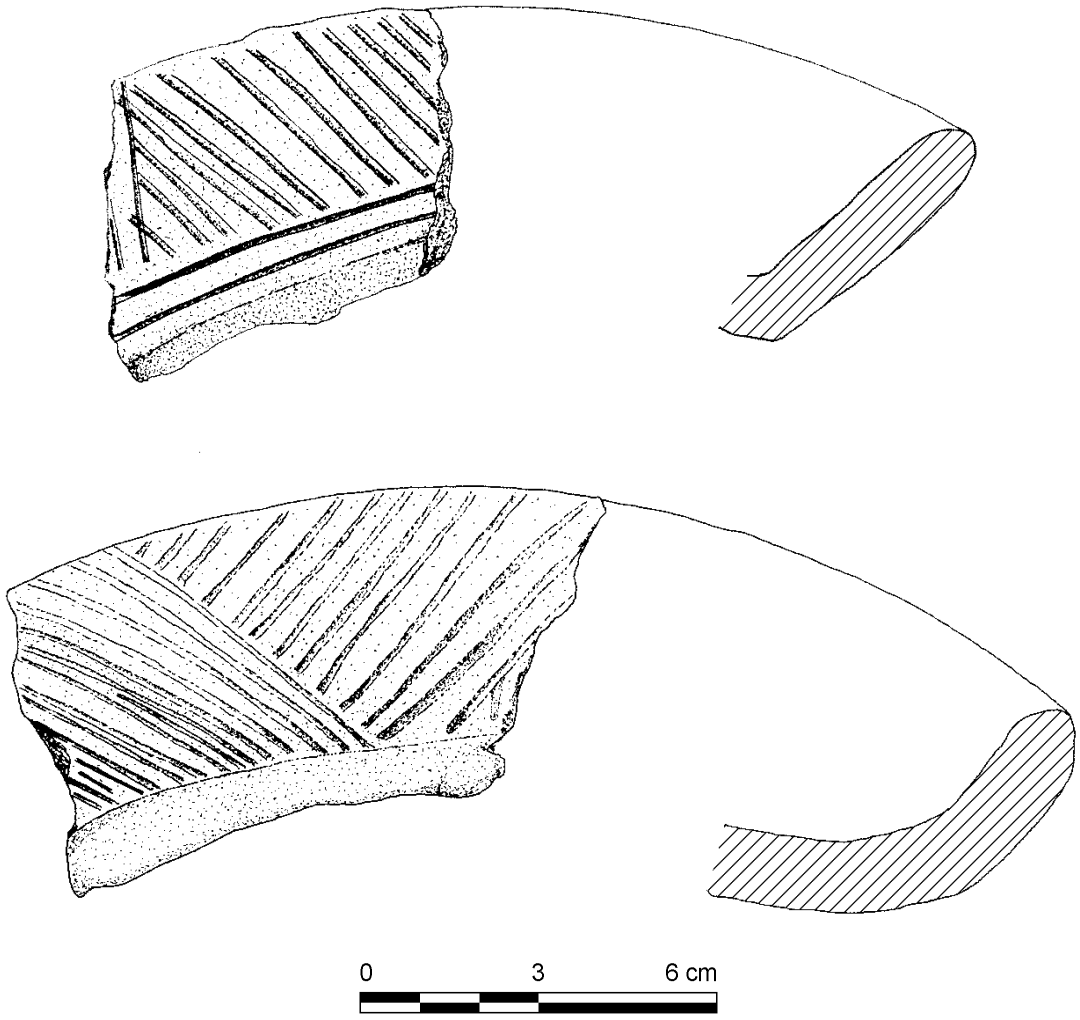

Ryc. XIII. Uaua-uno. Wybór fragmentów charakterystycznych ceramiki naczyniowej: fragmenty naczyń z dekoracją rytą (80/04). Rys. D. Werra.

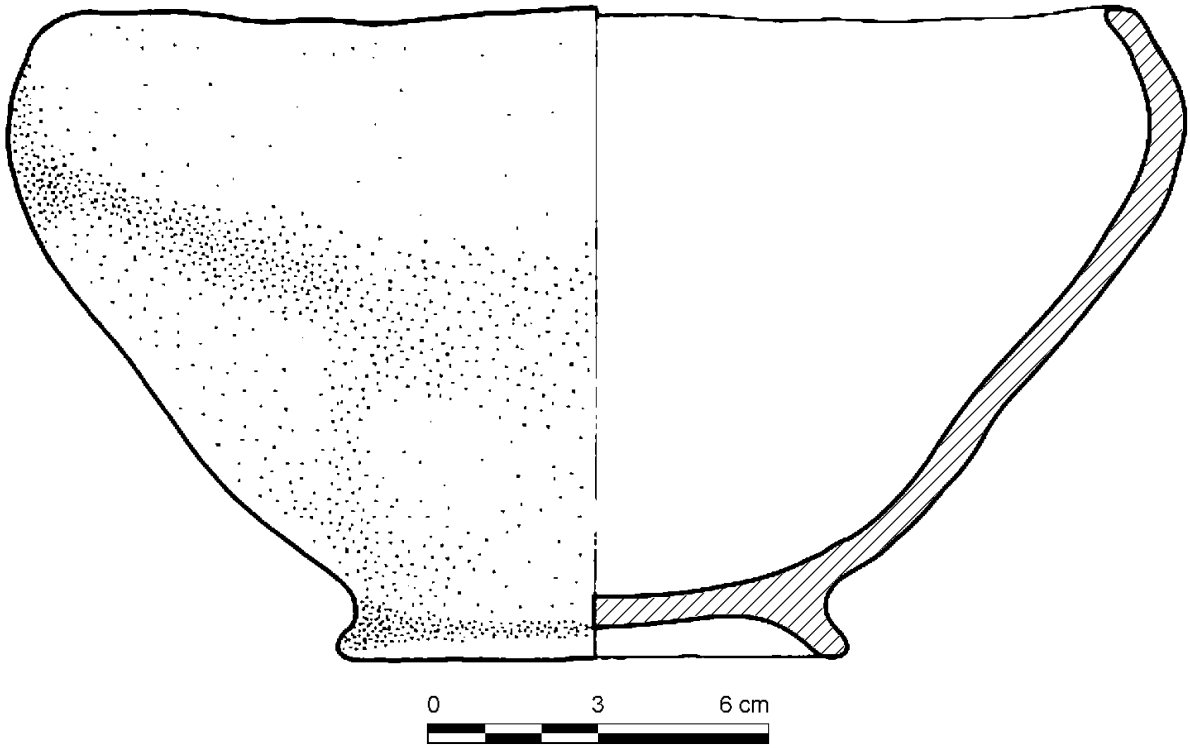

Ryc. XIV. Uaua-uno. Grób 6. Czara (25/04). Rys. R. Konieczny.

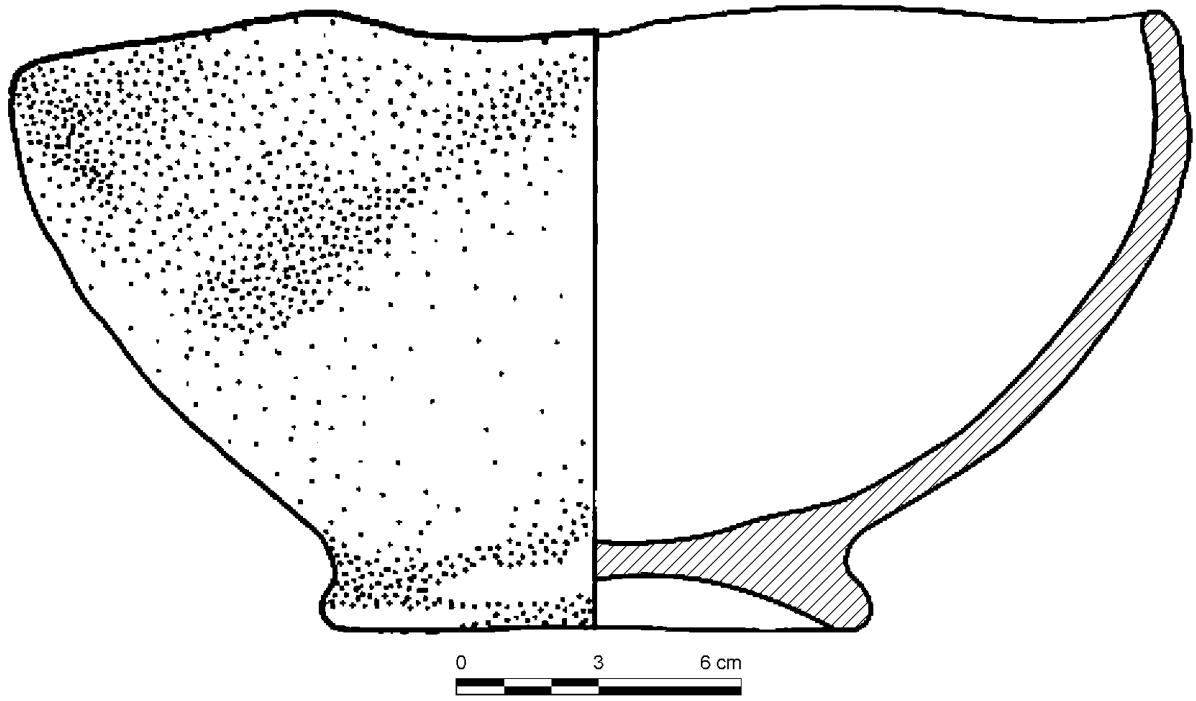

Ryc. XV. Uaua-uno. Grób 6. Czara (26/04). Rys. R. Konieczny.

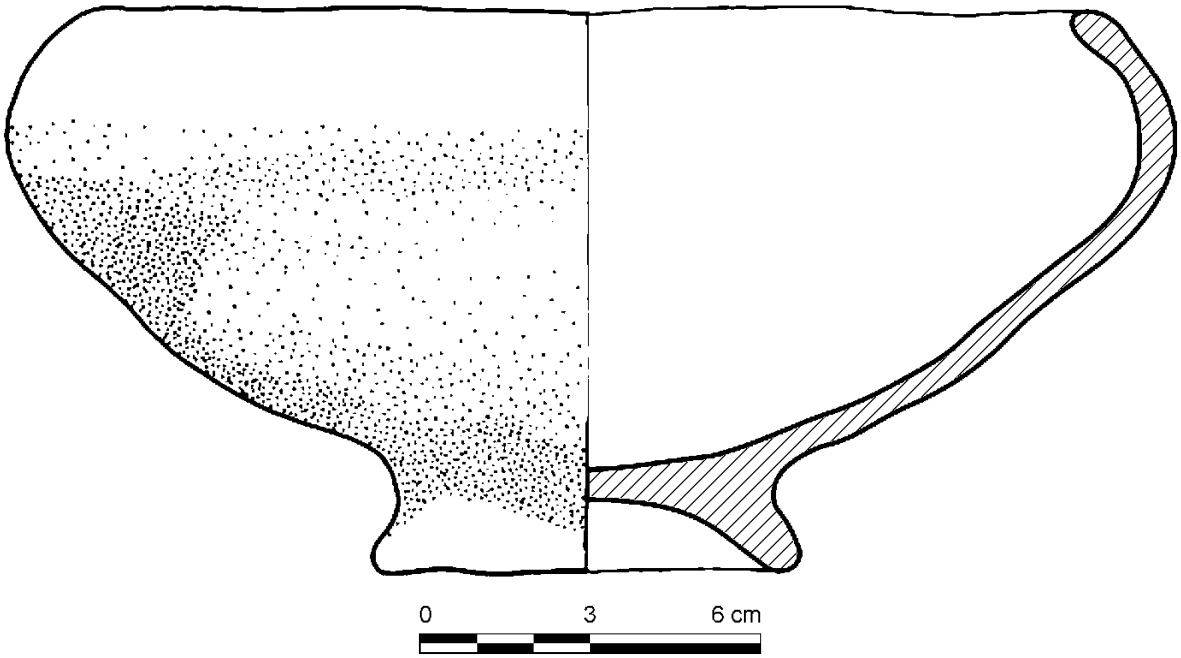

Ryc. XVI. Uaua-uno. Grób 6. Czara (27/04). Rys. R. Konieczny.

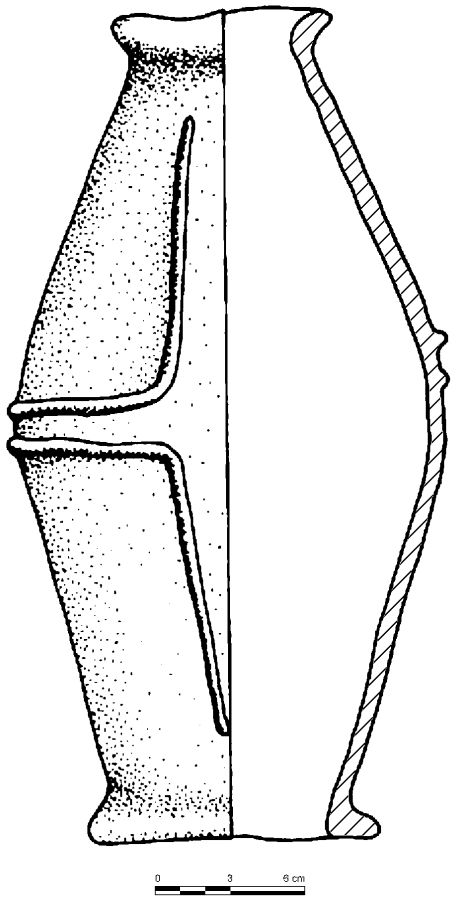

Ryc. XVII. Uaua-uno. Grób 6. Bęben ceramiczny (24/68/04). Rys. R. Konieczny.

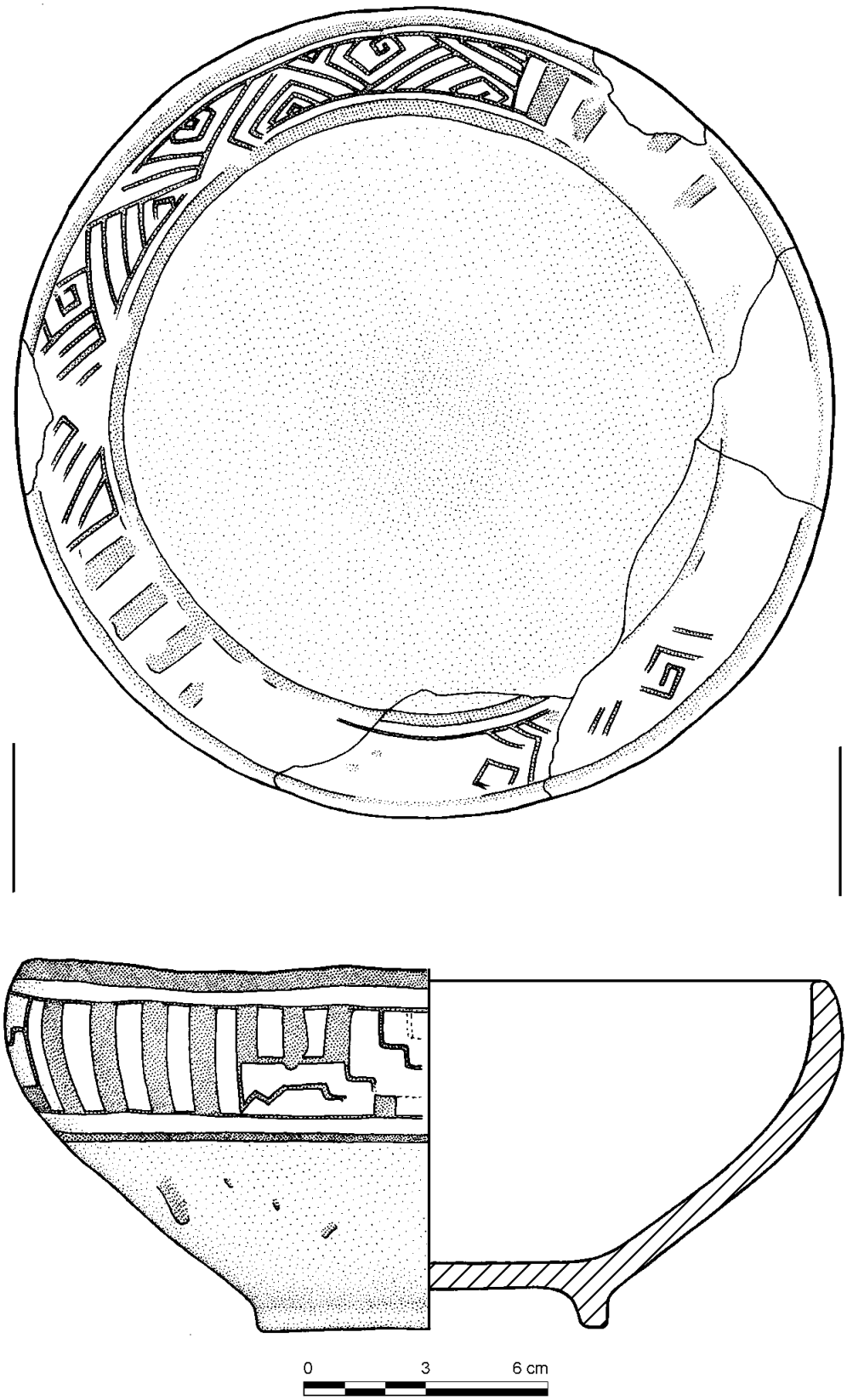

Ryc. XVIII. Uaua-uno. Grób 7. Czara z dekoracją malowaną (83/04). Rys. A. Karwowski.

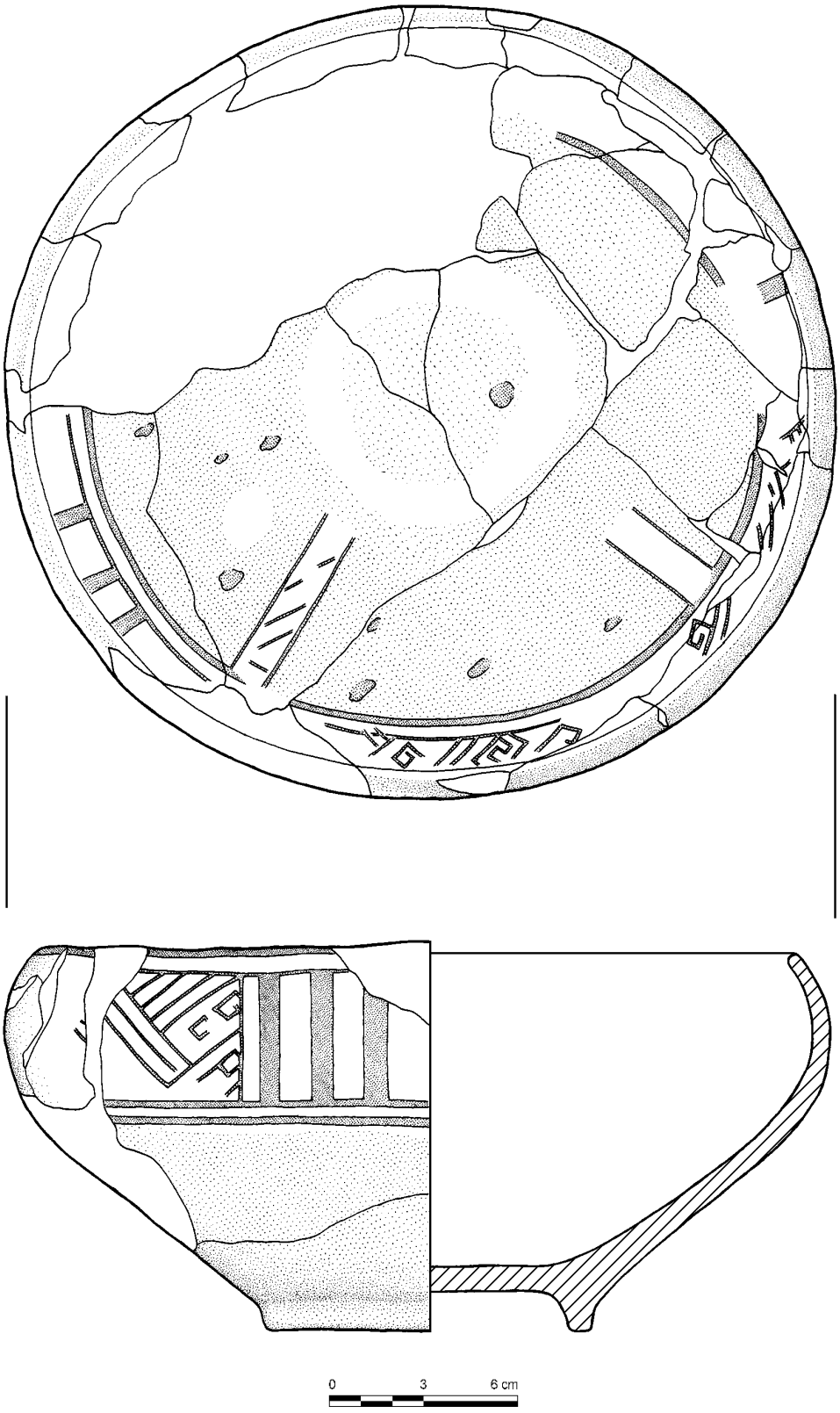

Ryc. XIX. Uaua-uno. Grób 7. Czara z dekoracją malowaną (84/04). Rys. A. Karwowski.

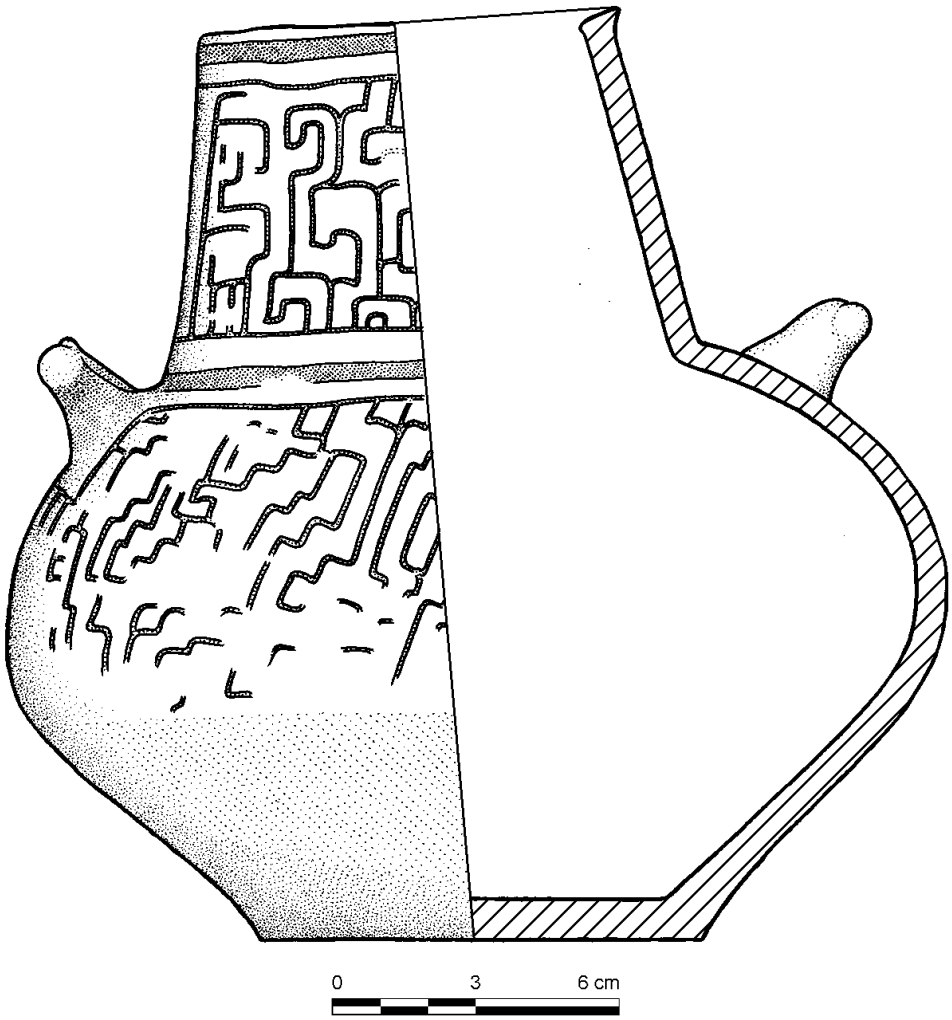

Ryc. XX. Uaua-uno. Grób 7. Czara z dekoracją malowaną (81/04). Rys. A. Karwowski.

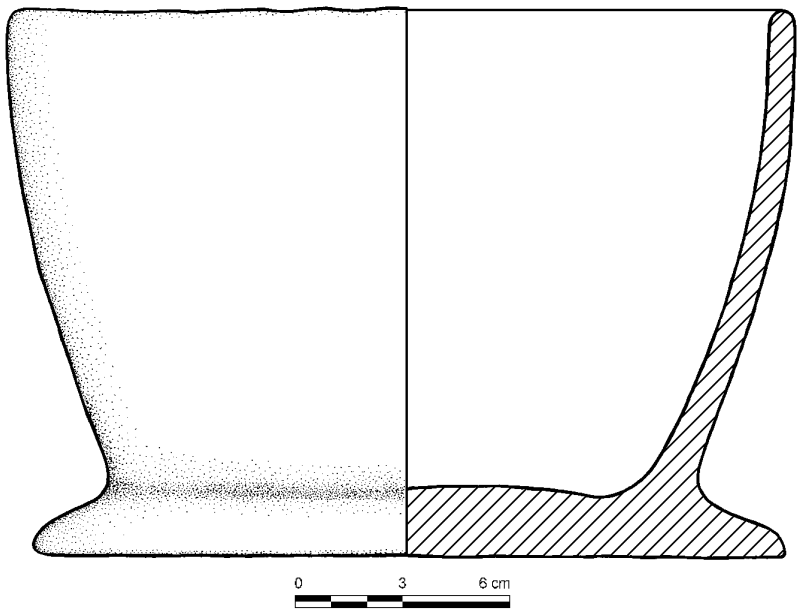

Ryc. XXI. Uaua-uno. Grób 7. Naczynie donicowate (82/04). Rys. A. Karwowski.

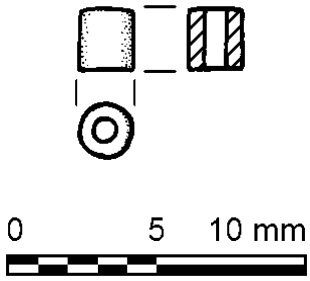

Ryc. XXII. Uaua-uno. Grób 7. Paciorek ceramiczny (85/04). Rys. A. Karwowski.

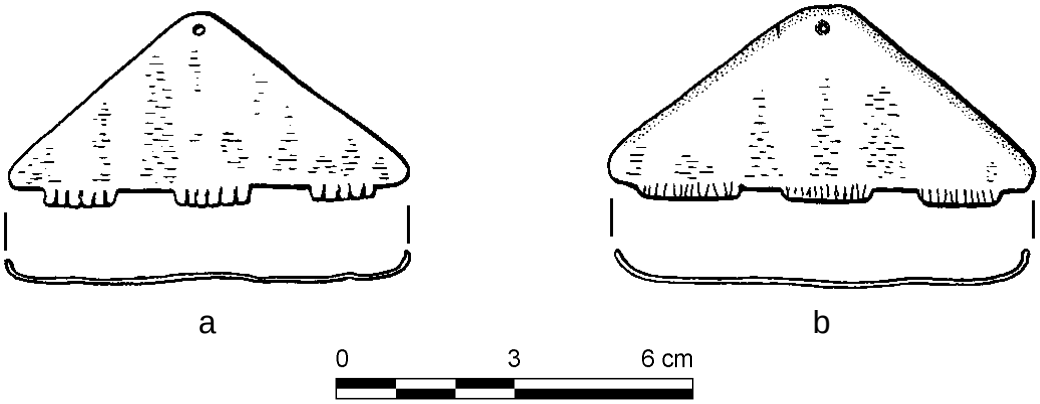

Ryc. XXIII. Uaua-uno. Grób 7. Ozdoby srebrne: a) 66/04; b) 67/04. Rys. A. Karwowski.